

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

**1912 SEÇİMLERİ'NDEN BAB-I ÂLİ BASKINI'NA OSMANLI
DEVLETİ'NDE İKTİDAR MÜCADELESİ (1912-1913)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hamza Dülger

2901160002

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Önder KOCATÜRK

İstanbul 2019

Y Ü K S E K L İ S A N S T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Hamza DÜLGER

Numarası : 2901160002

Anabilim/Bilim Dalı : Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Tez Savunma Tarihi : 07.08.2019

Danışman : Doç.Dr.Önder KOCATÜRK

Tez Savunma Saati : 13:00

Tez Başlığı : “1912 Seçimleri'nden Bab-ı Ali Baskını'na Osmanlı Devleti'nde İktidar Mücadelesi (1912-1913)”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~ÇETİKLİLİĞİ~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç.Dr.Önder KOCATÜRK (Danışman)		Kabul
2- Doç.Dr.Serkan TUNA		Kabul
3- Doç.Dr.Eminalp MALKOÇ (İTÜ)		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Dr.Öğr.Üyesi Hayrünisa ALP		
2- Dr.Öğr.Üyesi.Hazal PABUÇÇULAR (İst.Kül. Üni.İkt.İdar.Bil.Fak.)		

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**1912 Seçimleri'nden Bab-ı Âli Baskını'na Osmanlı Devleti'nde İktidar Mücadelesi (1912-1913)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09.09.2019

Hamza DÜLGER

ÖZ

Tezin temel hedefi Türk siyasi hayatının en çetrefilli dönemlerinden birine ışık tutmaktır. Bu çalışmayla:

I) II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı Devleti'nin politik düzeni ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı,

II) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başta Hürriyet ve İtilâf olmak üzere siyasi partiler ve diğer muhalif unsurlarla mücadelesi,

III) İstanbul, Selânik, Arnavutluk, Trablusgarp ve sair farklı coğrafyalarda imparatorluğu etkileyen askerî ve siyasi gelişmeler,

IV) Asker-sivil siyaset ilişkisi, çelişkileri ve etkileşimleri hakkında bilgiler vermek, analizler yapmak ve bulgular sunmak amaçlanmıştır.

Tezin başlangıcında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan gelişmeler aktararak Osmanlı Devleti'nin içine girmiş olduğu siyasi ortam açıklanmıştır. Sonrasında 1912 seçimlerine giden süreç irdelenmiş olup seçime hangi siyasi ve askerî nedenlerin yol açtığı gösterilmiştir. Sonraki bölümde askerî komplolar ve iç isyanlarla bezeli 1912 yazının olayları kronolojik olarak açıklanmıştır. Hemen ardından İttihat ve Terakki ile İttihatçı subayların ortaklaşa gerçekleştirdiği 23 Ocak 1913 tarihli hükümet darbesinin politik ve askerî gerekçeleri analiz edilmiş, baskın her yönüyle değerlendirilmiştir. İttihatçıların politik gücü yeniden ele geçirmesinden sonra Mahmud Şevket Paşa suikastına kadar yaşanan muhalefet-iktidar ilişkileri, asker-siyaset ilişkisinin ve diyalektiğinin perspektifiyle yansıtılmıştır. 1912-1913 döneminin olayları kronolojik bir biçimde, neden-sonuç ilişkisine dayanılarak olayların ve ardıllarının arasındaki bağlar irdelenmiş ve okuyucuya dönemi anlama ve sorgulama fırsatı verilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Halâskâr Zabitan, II. Meşrutiyet, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Bab-ı Âli Baskını

ABSTRACT

The basic objective of the thesis is to shed light on one of the most complicated periods of Turkish political life. With this study it is aimed to give information, make analyses and submit findings about:

- I) The political order of the Ottoman Empire in the aftermath of the Second Constitution and the Committee of Union and Progress in power,
- II) The struggle of the Committee of Union and Progress against the political parties and other opposition elements, especially the Freedom and Accord Party,
- III) Military and political developments affecting the empire in Istanbul, Thessaloniki, Albania, Tripoli and so on in distinct geographies,
- IV) The relationship between military and civilian politics, their contradictions and interactions.

At the beginning of the thesis, the developments that took place after the declaration of the Second Constitutional Monarchy were given and the political environment in which the Ottoman Empire entered was explained. Then the process leading to the 1912 elections was examined and it was shown which political and military reasons caused the election. In the next part, the events of the summer of 1912, which is decorated with military conspiracies and internal revolts, are explained chronologically. Immediately afterwards the political and military reasons of the coup d'état jointly carried out by the Committee of Union and Progress and the Unionist officers and dated 23 January 1913, were analyzed and evaluated in all aspects. The opposition-power relations were reflected in the perspective of the military-political relationship and dialectics until the assassination of Mahmud Şevket Pasha after the recapture of political power by the Unionists. The events of the 1912-1913 period were chronologically examined and the links between the events and their successors were examined based on the cause-effect relationship and the reader was given the opportunity to understand and question the period.

Key Words: Committee of Union and Progress, The Savior Officers, Second Constitution, Freedom and Accord Party, Raid on the Sublime Porte

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	V
ABSTRACT	Vi
İÇİNDEKİLER	Vi
ÖNSÖZ.....	İx
KISALTMALAR	Xi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: 1328 (1912) İNTİHABATI (SOPALI SEÇİMLER).....	9
1.1. YENİ MUHALEFET: HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI	9
1.2. İSTANBUL’DA ARA SEÇİMLER	12
1.3. SİYASAL ORTAM	17
1.4. SEÇİMLERE GİDEN YOL: 35. MADDE TARTIŞMALARI.....	19
1.5. 1912 İNTİHABATI (SEÇİMLERİ).....	25
1.5.1. Seçim Olayları.....	28
1.5.2. Seçim Sonuçları	33
II. BÖLÜM: SEÇİMLER SONRASI İKTİDAR MÜCADELESİ	36
2.1. YENİ MECLİS’İN İLK BUHRANI: ARNAVUTLUK İSYANI	38
2.2. ORDU İÇERİSİNDEKİ KOMPLO: HALÂSKÂR ZABİTAN’IN AYAK SESLERİ	42
2.3. HALÂSKÂR ZABİTAN’IN ORTAYA ÇIKIŞI	47
2.4. İTTİHATÇILARIN İKTİDARDAN UZAKLAŞTIRILMASI.....	50
2.5. MECLİS-i MEBUSAN’IN YENİDEN FESHEDİLMESİ.....	54
2.6. YENİ ARAYIŞLAR: İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN TOPARLANMA ÇABALARI	57
III. BÖLÜM: İKTİDARIN EL DEĞİŞTİRMESİ: BAB-I ÂLİ BASKINI’NA GİDEN YOL	63
3.1. BALKAN SAVAŞLARI.....	63
3.1.1. Savaş Öncesi.....	63
3.1.2. Savaş ve Sonrası.....	67
3.1.3. Kâmil Paşa’nın Sadareti.....	70
3.2. HÜKÜMET DARBESİNE DOĞRU	73
3.2.1. İttihatçıların Tutuklanması	73

3.2.2. <i>İttihatçılara Yönelik Suçlamalar ve Savunmalar</i>	76
3.2.3. <i>Mütareke ve Barış Görüşmeleri</i>	78
3.3. KÂMİL PAŞA HÜKÜMETİ’NİN SONU: BAB-I ÂLİ BASKINI.....	86
3.3.1. <i>İttihatçıların Hükümet Darbesi Hazırlığı</i>	86
3.3.2. <i>Hükümet Darbesi: Bab-ı Âli Baskını</i>	92
IV. BÖLÜM: MAKTUL SADRAZAM: MAHMUD ŞEVKET PAŞA’NIN	
SADARETİ	97
4.1. YENİ KABİNE, CEVABÎ NOTA VE YENİDEN BAŞLAYAN SAVAŞ	97
4.2. HÜKÜMET DARBESİ GİRİŞİMLERİ VE MAHMUD ŞEVKET PAŞA’YA SUİKAST	
HAZIRLIKLARI	103
4.2.1. <i>Prens Sabahaddin Komplosu</i>	103
4.2.2. <i>Hürriyet Kahramanı’na Veda: Resneli Niyazi Bey Suikastı</i>	107
4.3. MAHMUD ŞEVKET PAŞA’YA SUİKAST	109
4.3.1. <i>Suikast Hazırlıkları</i>	109
4.3.2. <i>Suikast</i>	112
4.3.3. <i>Yargılamalar ve İdamlar</i>	115
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	123
EKLER.....	133

ÖNSÖZ

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet Türk politik yaşamının önem açısından en değerli olaylarından biriydi. Sultan'ın Sened-i İttifak'tan beri hakimiyet ve yetkesi (otorite) kısılmakta olup sürecin sonunda parlamenter bir monarşinin tesisi sağlanmış oldu. İlan edilen yeni siyasal düzen öncesinde yabancı olduğumuz pek çok politik enstrüman ve kavramı hayatımıza soktu. Siyasal partiler, gensoru, padişahıan bağımsız kabine değişiklikleri vb. birçok farklı ve çoğu batılı parlamenter düzenin araçları olan tüzel özne siyasal hayatımıza girmiş oldu.

Meşrutiyet'in ilanını sağlayan siyasal örgüt İttihat ve Terakki Cemiyeti'ydi. Cemiyet, pek çok farklı etnik ve siyasi unsuru bünyesinde barındırmış, farklı çıkarları temsil eden grupları ortak paydada, parlamenter monarşik düzeninin geri getirilmesi ülküsü etrafında toplamıştı. Siyasal açıdan gayet renkli olan bu örgüt, yeniden tesis edilen meşruti monarşinin ardından yavaş yavaş bölünmeler ve kopmalar yaşadı. Eski düzenin sevdalıları, Cemiyet'in yol ve yöntemlerini beğenmeyenler, gericiler, etnisite milliyetçileri ve sair gruplar İttihat ve Terakki şemsiyesinin altından ayrıldı, muhalif oldu. İlerleyen tarihsel süreçte hükümete ve dolayısıyla İttihat ve Terakki'ye karşı askerî ve siyasi komplolar kurdu, siyasal parti olarak seçimlere girdi, suikastlara ve darbelere iştirak etti. Söz konusu siyasal süreç de işbu çalışmanın giriş bölümünde olabildiğince açıklayıcı ve kısa bir halde özetlenmeye çalışıldı.

Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin en debdebeli yıllarına giriş yapıldı. 1912 yılına gelindiğinde imparatorluğun farklı coğrafyalarında (Arnavutluk, Yemen) isyanlar yayılmıştı, ayrıca İtalya ile Trablusgarp'ta devam eden şiddetli bir savaş hüküm sürüyordu. Devletin kurum ve organları, askerî gücü, diplomasisi bu savaş ve isyanlarda ağır yaralar almıştı. Bu koşullar altında gidilen 1912 Seçimleri hararetli tartışmalara, kimi zaman şiddete varan olaylar dizisine sebep oldu. Birinci bölümde 1912 Seçimleri irdelenerek İttihat ve Terakki ile muhalefet arasındaki gerilim ve mücadele aktarılmaya çalışıldı. İkinci bölümde, son dönem Osmanlı tarihinin en dağdağalı yılları ele alındı. Çalışmanın en karmaşık kısmı olmasının yanında 1912 yazında yaşanan süreç, Halâskâr Zabitan hareketi, Nâzım Paşa, Kâmil Paşa ve İttihat ve Terakki arasında süre giden iktidar mücadelesinin de en çalkantılı dönemi idi. Üçüncü bölümde iktidardan uzaklaşan İttihat ve Terakki'nin mücadelesi ve iktidarı ele

alan Cemiyet muhaliflerinin siyasaları aktarıldı. Balkan Savaşı ve faciası ile politik düzenin alt üst olduğu döneme rastlayan süreçte İttihatçıların yeniden iktidarı ele almak için yapmış olduğu hazırlıklar ve meşhur Bab-ı Âli Baskını'nın hangi koşullar altında ve nasıl gerçekleştiği incelendi. Dördüncü ve son bölümde siyasal gücü eline geçiren Mahmud Şevket Paşa'nın İttihat ve Terakki ile ayrıca Paşa'yı canından edecek olan suikastçılar ve suikast komplosunun tertipçileriyle olan mücadelesi aktarıldı. Mahmud Şevket Paşa'ya düzenlenen suikast ve suikastın ayrıntıları irdelendi. Suikastın devletin geleceğine olan etkisi, Cemiyet içindeki askerî unsurların politik gücünü arttırması ve yeni devlet düzeni son bölümde incelenmeye ve aktarılmaya çalışıldı. Sonuç bölümünde Osmanlı Devleti'nin son yılları tahlil edilerek İttihat ve Terakki ve II. Meşrutiyet döneminin siyasal olayları analiz edildi, II. Meşrutiyet sonrasında yaşanan süreçte devletin ve Cemiyet'in hangi aşamalardan geçerek nasıl bir noktaya evrildiği aktarıldı. Cemiyet içerisinde Enver Bey başta olmak üzere İttihatçı subayların önderliği ve politikaları üzerine analizler yapılmış olup devletin oturduğu siyasal düzlem incelendi.

Araştırma sırasında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden, TBMM Zabıt Cerideleri'nden, Taha Toros Arşivi'nden, Taksim Atatürk Kitaplığı'ndan ve hatıratlardan faydalandı. Ayrıca döneme dair farklı bir bakış açısı sunan Alman ve İngiliz gazeteleri ile yerli gazeteler de mümkün mertebede kullanılmaya çalışıldı. Kaynak ve kullanılan malzeme açısından oldukça zengin olan, geniş içerikli ikincil kaynaklardan da yararlandı. Çalışma sırasındaki desteklerinden ve değerli düşüncelerinden ötürü başta danışman hocam Sayın Doç. Dr. Önder KOCATÜRK'e, Sayın Prof. Dr. Mustafa BUDAK hocama, değerli hocalarım Doç. Dr. Eminalp MALKOÇ'a ve Doç. Dr. Serkan TUNA'ya ve yine desteklerini benden esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Hamza DÜLGER

İstanbul, 2019

KISALTMALAR

A.e. : Aynı Eser

BEO : Babıali Evrak Odası

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

DH. : Dahiliye Nezareti

DUİT : Dosya Usulü İradeler Tasnifi

EE. KP. : Kâmil Paşa Evrakı

HB : Harbiye

H.İ. : Hürriyet ve İtilâf Fırkası

İD : İdare

İ.T.C. : İttihat ve Terakki Cemiyeti

MB.HPS : Hapishaneler Müdüriyeti

S. : Sayfa

SYS : Siyasi Kısım

ŞFR : Şifre Kalemi

VB : Ve Benzeri

Y. : Yıldız

GİRİŞ

II. Meşrutiyet resmi olarak 24 Temmuz 1908’de ilan edildi.¹ Türk modernleşmesinin mihenk taşı olan yeni rejim -birincisinin aksine getirdiği nitelikler sebebiyle bu sıfat kullanılabilir- temelde anayasal bir siyasal düzen olmakla birlikte aynı zamanda yeni bir rejim ve iktidar sorununa da kapı açacaktı. Genç subaylar önderliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Ohri, Manastır ve Selânîk’teki şubeleri kısacası Rumeli’deki varlığı başat aktör olarak bu siyasal değişimin mimarlarıydı. Cemiyet’in dayandığı güç Abdülhamid döneminin modern eğitim kurumlarından yetişmiş, batılı düşünüş yapısına aşina olan genç subaylardı. 1889’daki² askerî tıbbiyeli öğrencilerden ve aynı öğrencilerin devamı olan Jön Türklerin Avrupa ve Mısır’da girişmiş oldukları sivil-entelektüel mücadeleden farklı olarak bu yeni güç odağı bir dizi askerî nitelikli eylem neticesinde Osmanlı Devleti’nin rejimini değiştirmiş oldu.

II. Abdülhamid’in kendi tesis ettiği rejime karşı çıkan bu genç subaylar Abdülhamid rejiminin kurmuş olduğu modern eğitim kurumlarında yetişmişti. Sultan, anayasal bir yönetimin devletin yok oluşuna giden yolu hızlandıracağını düşünüyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kendi ilan ettiği meşrutiyeti bu düşünceyle ilga etti. Yıldız Sarayı’nda tüm yönetim yetkilerini toplayarak Yıldız’ı askerî ve idari merkez haline getirdi.³

Sultan, yalnızca teokratik ve otokratik özellikleri baskın yeni bir rejimin inşasıyla yetinmedi. Modernleşme hamlesini sürdürmeden devleti ayakta tutamayacağının farkındaydı. Eğitim bu amaçla modernleştirildi. 1867’den 1895’e kadar rüştiyelerde okuyan öğrencilerin sayısı dört kat artmıştı.⁴ Bürokrasi ve kamu yönetim sistemi kurumsallaştırıldı. Ancak bu modernleşme hamlesi tamamen II. Abdülhamid’in damgasını taşıyordu. Eğitim kurumlarında ve bürokrasi içerisinde sultana kişisel sadakat önemli bir ölçüt olarak kullanıldı. Sultan II. Abdülhamid’den farklı olarak Jön Türkler, sadakati içeren modern teokratik-otokratik iktidara karşı

¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 602-603.

² İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Fransız Devrimi’nin 100. yıl dönümünde kurulmuş olması ilginç ve bir o kadar öğretici bir tesadüf sayılabilir.

³ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, 21. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 70-71.

⁴ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 22. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 46.

Osmanlı vatandaşlığının oluşturulması fikrindeydi. Onlara göre Osmanlı Devleti'ni yaşatacak olan şey sultana sadık bir tebaa olmaktan ziyade modern bir Osmanlı kimliği yaratılmasından ve anayasal düzenden geçiyordu.⁵

1908 İhtilali yukarıda özetlemeye çalıştığımız iktidar dizgesine son vererek yeni bir siyasal zemin oluşturdu. Seçimler yapıldı, Meclis-i Mebusan teşkil edildi. Yeni bir kabine ve yeni bir bürokrasi oluşturuldu. Bu yeni siyasal düzen kronik sorunlara bir çare bulmayı vadediyordu. Ancak sorunları derinleştirerek bir rejim ve iktidar bunalımına sebep olacaktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İ.T.C.), Meşrutiyet'in henüz başlarında yönetimi bizzat eline almayarak kendisini bir denetim mekanizması rolüyle sınırlandırdı. Yönetimin hızlıca şekil değiştirdiği, toplumsal aktörlerin ve siyasa yapıcılarının farklılaştığı bu yeni dönemde siyasal yetke boşluğu doldurulamadı. Rejim, iç isyanlar, savaşlar ve komploların iç içe geçtiği karmaşık bir siyasal yapıya oturdu. Başlangıçta meşru siyasal partiler aracılığıyla yapılan bu siyaset yapma biçimi iç ve dış gelişmelere bağlı olarak değişim geçirdi, sertleşti ve keskin bir hale geldi. Meşrutiyetin ilk yıllarında eski rejim özlemindeki gayr-i memnunlardan ve ideolojik farklılıklardan doğan siyasal fırkalar zamanla yerlerini meşru olmayan oluşumlara bırakarak iktidar mücadelesinin önemli bir oyuncusu halini aldı. Bu gidişat yani meşru siyasetin içine girmiş olduğu çıkmaz politika yapma biçiminin araçlarını değiştirmiş oldu.

1908 hareketi eski mutlakıyetçi rejimi yıkmış yerine demokratik usullerin en azından bir kısmının esas alındığı yeni bir yönetim sistemi getirmişti. Ancak bu sistem temel demokratik mekanizmalardan yoksundu. Padişah'ın otoriter gücü, yetki ve etkinliği ciddi ölçüde sınırlandırılmasına rağmen hâlâ mevcuttu. Meclis-i Mebusan, İ.T.C.'nin ağırlığını hissettirdiği, genç, dinamik, meşrutiyetçi ve sivil ağırlıklı bir oluşumdur. Buna karşılık Meclis-i Âyân eski düzen yanlılarının, yüksek rütbeli paşaların kısacası eski rejimin bürokrasideki etkin isimlerinin sığınağı olmuştu.⁶

Osmanlı Devleti'nde erken 20. yüzyıl, devlet içerisindeki güç mücadelesinin hız kazandığı yıllardı. Henüz seçimlerin hemen ertesinde, yeni Meclis-i Mebusan'ın

⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, “Bir Başkaldırı Odağı ve Ortamı Olarak Selânik ve Makedonya”, **Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 217-218.

⁶ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 231.

açılışında Padişah'a edilen bağlılık yemininde ölçüt olarak sunulan koşul, Padişah'ın Meşrutiyet'e bağlı kalmasıydı.⁷ Padişah'a ancak Meşrutiyet'e sadık kalması koşuluyla itaat edilecekti. II. Abdülhamid, tahtta kalmasına ve Meşrutiyet'e riayet edeceğine söz vermesine rağmen devlet içerisindeki etkinliğini arttırmanın yollarını aramaktan hiç vazgeçmedi. Yeni kurulan meşruti hükümette göreve gelen eski düzenin kudretli bürokrati Kâmil Paşa, Padişah'ın gücünün taşıyıcısı rolünü üstleniyordu. Paşa, 10 Şubat 1909'da Bahriye ve Harbiye nazırlarını görevden aldı. Bu iki nezaret II. Meşrutiyet'in hemen sonrasında Padişah tarafından özellikle istenen makamlardandı. Meşrutiyet'i yeniden ilan eden iradede sonra bile II. Abdülhamid, bu iki nezaret için atama yetkisinin kendisinde olduğunu iddia etmiş ancak İ.T.C. ile yaşadığı sürtüşmeden sonra bu iddiasından caymıştı. Kâmil Paşa, esasen Harbiye Nazırı'nı Padişah'a bağlı birlikleri İstanbul'a getirme kararına direndiği için görevden almıştı. Bu olay aslında 31 Mart'ta yaşanacak olan isyanın hazırlayıcı unsurlarından biri oldu.⁸

İttihatçılar bu görevden alma kararına sert karşılık verdi. 13 Şubat'ta Kâmil Paşa ve hükümetini sekize karşı yüz doksan altı oyla düşürdü.⁹ Kâmil Paşa'nın düşüşü ilerleyen günlerin sert geçeceğinin bir göstergesiydi. Meşrutiyet'in ilk muhalefet partisi olan Ahrar Fırkası bu hükümet değişikliğinden son derece rahatsızdı. Fırka gerçekte Kâmil Paşa tarafından perde arkasından yönetiliyordu. Henüz 26 Ocak'ta Ahrar Fırkası'nın Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıl dönümü vesilesiyle verdiği yemeğe başta Kâmil Paşa olmak üzere tüm İttihatçı karşıtları katılmıştı.¹⁰ Ahrar Fırkası, 1908 sonlarında İttihat ve Terakki'ye karşı seçimlerde mücadele ederek kurulmuştu. Fırka'nın herhangi bir lideri olmamakla beraber Prens Sabahaddin'in maddi ve manevi desteğini kazanmıştı. Fırka'nın resmen üyesi olmayan Kâmil Paşa da Ahrar Fırkası'nda büyük bir etkiye sahipti.¹¹

⁷ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I. Devre, 1. Sene, 1. İçtima, 4 Kanun-i Evvel 1324 [17 Aralık 1908], s. 3-6.

⁸ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, Çev. Selda Somuncuoğlu İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 42-43.

⁹ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I. Devre, 1. Sene, 28. İçtima, 31 Kânunusani 1324 [13 Şubat 1909], s. 610-614.

¹⁰ “Osmanlı Ahrar Fırkası ve Dün Geceki Ziyafet”, **İkdâm**, 27 Kanun-i Sani (Ocak) 1909, s. 1; Ziya Şakir Soko, **Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı**, Haz. Serkan Erdal, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2011, s. 30. [bundan sonra, Ziya Şakir Soko, **Hürriyet ve İtilâf...**]

¹¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, 2.Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s. 142-154.

Siyasal çekişmelerle boğuşan İstanbul, 6 Nisan 1909 gecesi yaşanan cinayetle sarsıldı. İttihat ve Terakki'ye karşı en sert muhalefeti gerçekleştiren yayın organlarından *Serbesti*'nin yazı işleri müdürü Hasan Fehmi Bey Galata Köprüsü üzerinde şüpheli bir cinayete kurban gitti. Cinayet sonrası başta Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye olmak üzere öğrenci protestoları yapıldı. Cenaze töreni adeta İ.T.C. aleyhinde yapılan bir mitinge dönüştü. Başta Ahrar Fırkası mebusları olmak üzere medrese talebeleri ve Arnavutlardan oluşan binlerce kişi cenaze törenine katıldı.¹² Bu gösteri tarihe 31 Mart Vakası olarak geçecek olan ihtilal girişiminin ateşleyicisi oldu. Başta İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu olan Derviş Vahdeti olmak üzere din adamlarının ve din adamı kılığındaki eski düzen taraftarlarının önderliğinde İstanbul'un ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde şeriat lehine sloganlarla gösteriler yapıldı. Bu kışkırtmalar sonucunda 13 Nisan'da ise İstanbul'da konuşlu bulunan Hassa Ordusu'na bağlı üç bin askerin katıldığı silahlı isyan hareketi başladı. Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'nın aksi yöndeki telkinlerine itibar etmeyen avcı taburları, alaylı askerler, medrese öğrencileri ve din adamlarından oluşan isyancı grup Sultanahmet Meydanı'nda ve Meclis-i Mebusan etrafında toplanarak şeriat yasalarının yürürlüğe sokulmasını talep etmekteydi. İsyancılar ayrıca Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın görevden alınmasını, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, Talât, Cavid, Hüseyin Cahid ve Bahaddin Şakir gibi önde gelen İttihatçıların da sınır dışı edilmelerini istiyordu.¹³

Gerçekte şeriat yasaları yürürlükten kaldırılmamıştı ancak isyancılar için seküler dünya görüşüne yakın ve yeni mezun mektepliler tahrik edici unsurlardı. Alaylı-mektepli subaylar arasındaki çatışmanın ilk sahneye çıktığı yer 31 Mart olmuştu. İsyancı askerler: "Mektepli zabıt istemeyiz, alaylı zabıt isteriz" sloganları atıyordu.¹⁴ Ayaklanmanın ilk günü öldürülenlerin otuzdan fazlası kumandan ve mektepli subaylardan oluşuyordu.¹⁵ Ayaklanmanın bir nedeni de uzun zamandır alaylı subaylar arasında baş gösteren mesleki rahatsızlıklardı. Bu rahatsızlıkları besleyen en

¹² "Turkey: Murder of an Editor in Constantinople", **The Times**, 8 April (Nisan) 1909, s. 5.

¹³ Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler**, 5. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2016, s. 335.

¹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1971, s. 128.

¹⁵ "Die Opfer der Revolte", **Pester Lloyd**, 14 April (Nisan) 1909, akşam baskısı, s. 1.

büyük etken mektepli subaylara karşı duydukları rahatsızlıkla bir anlamda özdeşti. Henüz 31 Mart öncesinde, Yıldız Sarayı'nda bulunan muhafız alayı İ.T.C. tarafından Anadolu birlikleriyle yer değiştirilmek istendiğinde muhafız alayında bulunan yüzden fazla asker İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'ne katıldıklarını duyuran bir mektup yayınlamıştı.¹⁶ Dahası Mahmud Muhtar Paşa, II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren bin dört yüz alaylı subayı kadro dışı bıraktığını açıklamaktaydı.¹⁷ Hem kadro dışı bırakılmaları hem de ideolojik farklılıklar alaylı askerlerin isyana katılımını hızlandırmıştı.

III. Ordu'ya bağlı olarak İstanbul'daki isyan hareketini bastırmak için kurulan Selânik merkezli Hareket Ordusu başkentteki başkaldırıyı haber alarak derhâl harekete geçti. Mahmud Şevket Paşa ayaklanmanın yedinci günü bu ordunun komutasını bizzat ele aldı. İstanbul'a isyanın bitirilmesine aksi halde şehre girileceğine yönelik tehditler içeren bir muhtıra yolladı. Mahmud Şevket Paşa komutasındaki ordu, 24 Nisan'da Edirnekapı ve Topkapı üzerinden İstanbul'a girdi. Taksim Taşkıyla gibi bazı birliklerde direniş görülse bile 25 Nisan'a gelindiğinde Hareket Ordusu tüm şehre hâkim konumdaydı. Tutuklamalar ise hemen ertesi gün başladı, Sultan Abdülhamid kurulan Meclis-i Umumi-i Milli tarafından isyana olan etkisi sebebiyle tahttan indirildi. Ahrar Fırkası üyeleri ve Prens Sabahaddin tutuklanmıştı. Prens, bir süre sonra serbest bırakılarak sürgüne gönderildi. Kâmil Paşa'nın oğlu Said Paşa, Mevlânazade Rıfat, Rıza Nur ve Ahrar Fırkası genel sekreteri Nureddin Ferruh ise Mısır'a kaçtı. İhtilal girişimi bastırılarak anayasal düzen tekrar tesis edilmiş oldu. Tevfik Paşa hükümeti 5 Mayıs'a kadar Adliye, Harbiye ve Bahriye nezaretleri hariç aynı şekilde göreve devam etti.¹⁸

31 Mart sonrası siyasal hayatın şekli de tamamen değişmiş oldu. Asker, artık başkent İstanbul'un mutlak hakimiydi ve otoriter gücünü göstermekteydi. İ.T.C.'nin karşısına rakip olarak çıkan oluşum bu kez siyasi bir fırka değil yüksek komutadaki

¹⁶ Ali Cevad Bey, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi: II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey'in Fezlekesi**, Haz. Faik Reşit Unat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960, s. 182. [bundan sonra, Ali Cevad Bey, **Fezleke**]

¹⁷ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970, s. 38-39.

¹⁸ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 113-117; Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 195-222.

bir subay, üstelik kahraman ve kurtarıcı bir subaydı. Mahmud Şevket Paşa, 31 Mart'tan sonra siyasal yaşama etki eden ordunun en kuvvetli subayıydı. Cemiyet bunu engellemek için uğraşsa bile Mahmud Şevket'e etki etmek ise kolay değildi. Hem ordu hem politika üzerindeki etkisini azaltmak için Mahmud Şevket Paşa, Hakkı Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olarak atandı.¹⁹ Ancak bu atama bile Paşa'nın açıkça Cemiyet ile çatışmasını engelleyemedi. Harbiye Nezareti'nin bütçesine yönelik yapılan tartışmada Maliye Nazırı Cavid Bey ile Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa arasında keskin bir fikir ayrılığı yaşanmıştı.²⁰

31 Mart sonrası siyasal durum askerî egemenliğe bağlı olarak geliyordu. Ahrar Fırkası 1910 yılında resmen kapatıldı. İttihatçı karşıtı muhalefet artık yeni bir fırka arayışındaydı. İttihat ve Terakki'nin kurucuları dahi yeni siyasal yönelimlere başvuruyordu. İ.T.C.'nin iki kurucusu Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo modern ve etkili bir muhalefet oluşturmak için Osmanlı Demokrat Fırkası'nı kurdu. Ancak sıkıyönetim koşullarında bu parti fazla etkili olamadı. İbrahim Temo'ya göre fırka bizzat Mahmud Şevket Paşa tarafından tehdit edilmişti. 31 Mart sonrası kurulan bir başka fırka ise Mutedil Hürriyetperveran idi. Fırka'nın reisi 31 Mart'ta karşı-hükümet kurulmasını sağlayan Berat mebusu İsmail Kemal Bey'di. Programı ve amaçları bakımından Prens Sabahaddin'in etkisinde oldukları açıkça görünen Fırka, yerel yasaların ve adem-i merkezîyet fikrinin savunucusuydu. Askerî yönetimin egemen olduğu, seçimsiz geçen 1910-11 yıllarında bu fırka da fazla bir varlık gösteremedi.²¹

Şubat 1910'da bu kez Ahali Fırkası adıyla yeni bir siyasal parti kuruldu. İttihat ve Terakki'den istifa eden altı mebusun kurucuları olduğu Ahali Fırkası muhafazakâr eğilimler gösteren ulemâ sınıfına mensup kişilerce kurulmuştu. Programının dikkat çekici maddesi alaylıların işe alımının kolaylaştırılmasıyla ilgiliydi. Fırka, bu açıdan alaylı subayların sözcüsü konumundaydı. Muhafazakârlık ve alaylılık II. Meşrutiyet'in en sık yan yana gelen iki özelliği.²² Alaylı askerler ordudan tasfiye edildikçe askerî eylemcilik ve buna bağlı olarak gelişen gizli muhalif hareketlerde artış oldu. İlk

¹⁹ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, 5.baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s. 93.

²⁰ "Siyasiyyat: Heyet-i Vükela'da İhtilaf", **Tanin**, 18 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1910, s. 1.

²¹ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 70.

²² **A.e.**, s. 71.

örgütlü ve gizli hükümeti yıkma komplosu 1910 Temmuz’unda kuruldu. Cemiyet-i Hafiye adıyla kurulan örgüt, 31 Mart benzeri, dini vurguları yüksek olaylar tertipleyerek kabineyi düşürmeye zorlayacaktı. Ahrar Fırkası’ndan önemli isimlerin yurt içinde farklı vilayetlerde örgütlendiği iddia ediliyordu. 9 Temmuz’dan itibaren içerisinde bazı yüksek rütbeli memurların da bulunduğu gizli örgütle alakalı altmıştan fazla tutuklama yapıldı. Örgütün gerçek lideri olarak Paris’e kaçmış bulunan Şerif Paşa’nın adı veriliyordu. Paşa’nın eşi de dahil birçok isme sürgün, hapis ve kürek cezaları verildi. Kasım ayı sonunda Cemiyet-i Hafiye davası son yargılamalarla birlikte nihayete erdi.²³

1911 yılının başlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti bölünme tehlikesi altındaydı. Hizb-i Cedid ismiyle İttihat ve Terakki içerisinde muhafazakâr ve muhalif bir grup ortaya çıktı. Başını Miralay Sadık Bey ile Abdülaziz Mecdi [Tolun] Efendi’nin çektiği grup, Cemiyet içerisinde muhafazakâr bir tarzda ıslahat yapılması gerekliliğini “Mevadd-ı Aşere” isimli bildiriyle duyurdu. Grup kabine ve Cemiyet’in içindeki önemli isimleri masonlukla suçluyor, hükümet ve meclisten bazı isimlerin istifa etmelerini talep ediyordu. Grubun pek çok üyesi İ.T.C. tarafından tasfiye edildi.²⁴

Eylül 1911’e gelindiğinde İbrahim Hakkı Paşa kabinesi halen görevdeydi. Hakkı Paşa, 1908 seçimlerinde Cemiyet’ten aday olarak seçimlere girmiş ancak Kâmil Paşa’nın muhalefeti yüzünden seçilememişti.²⁵ Dolayısıyla Cemiyet adına kendisine duyulan güven tamdı. Ancak iktidarını koruması neredeyse pamuk ipliğine bağlıydı. Hakkı Paşa, İttihatçılar, muhalifler, Mahmud Şevket Paşa ve ordu arasında süregiden iktidar mücadelesinin cenderesinde kalmıştı. Aynı zaman diliminde, ayrık ve parçalı şekilde Cemiyet’e muhalefet yapan unsurlar da yeni bir parti örgütünün çatısı altında toplanmıştı. Türk siyasetinin II. Meşrutiyet dönemindeki en etkili muhalefetini yapacak olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Ahrar Fırkası’ndan arta kalanlar ile öteden beri İ.T.C.’ye yapılan siyasi muhalefetin liderleri olan Kâmil Paşa ve Prens Sabahaddin’in

²³ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 182-187.

²⁴ “İttihat ve Terakki Kongresinin Meclis-i Mebusan Ekseriyet Fırkasınca Kongreye Gönderilen Mevadd-ı Aşere Hakkındaki Kararı Suretidir”, **Sırat-ı Müstakim**, 3 Teşrin-i Sani 1327 (16 Kasım 1911) Aded: 167, s. 176-178; Mehmed Cavid, “Meşrutiyet Devrine Ait Cavid Bey’in Hatıraları: 30”, **Tanin**, 28 Eylül 1943, s. 2; M. Şükrü Hanioglu, **İttihat ve Terakki**, TDV İslam Ansiklopedisi, c.23., s. 482.

²⁵ Hüseyin Kâzım Kadri, **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım**, Haz. İsmail Kara, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 67-68.

etkileriyle Kasım 1911’de kurulacaktı. İ siyasal zeminin koşullarını etkileyen olaylar 1911-12’de dış politik gelişmelere bağlı olarak gelişti. İçerideki sert muhalefeti dışarıdaki siyasal ve askerî gelişmeler besledi. Osmanlı Devleti, ilk gerçekçi demokrasi deneyiminde yapılacak olan ikinci genel seçimlere askerî siyaset, savaşlar ve i isyanlarla örülü debdebeli bir süreçle girecekti. Bu demokratik sürecin sonucunda oluşan şaibeli sonuçlar ise devleti kaçınılmaz bir şekilde askerî siyasetin etkili olduğu ve askerî müdahalelerin sıkça yaşandığı tertipler, cuntalar ve komplolarla boğuşan kaotik bir i siyasal düzleme oturttu.

I. Bölüm: 1328 (1912) İntihabatı (Sopah Seçimler)

1.1. Yeni Muhalefet: Hürriyet ve İtilâf Fırkası

Hürriyet ve İtilâf Fırkası 21 Kasım 1911 tarihinde İttihatçı mebuslardan gelme bir grup vekilin önderliğinde kuruldu. Fırkanın kurucuları eski İttihatçı, yeni muhalif Hizb-i Cedid'in kurucusu Miralay Sadık ile Debre mebusu Dükakinzade Basri beylerdi.²⁶ Her ne kadar kurucular arasında isimleri geçmese de Kâmil Paşa ve Prens Sabahaddin de fırkanın en büyük ve en kudretli isimleri olarak kamuoyunca biliniyordu.²⁷ Fırkanın kuruluşunda hükümete sunmuş olduğu beyannamede meclis-i idare azası olarak bildirilen isimler ise şöyleydi: Miralay [Mehmed] Sadık Bey, Rıza Nur, Gümülcineli İsmail Bey, Lütfi Fikri Bey, Mahir Said [Pekmen], Şükrü el-A'seli Bey, Dükakinzade Basri, Hamdi [Yazır] Bey, Rıza Tevfik [Bölükbaşı], İsmail Sıdkı [Erboy] Bey, Hüseyin Siret [Özsever] Bey, Kemal Midhat [Fenmen] Bey ve Mithat Sami. Merkez idare heyetinde ise Tokat mebusu Ferid Paşa, Hama mebusu Abdülhamid Zehravi, Priştine mebusu Volçettrinli Hasan, Ayan'dan Damat Ferid Paşa, Sivas mebusu Dr. Nazaret Dağavaryan ve Miralay Sadık Bey bulunuyordu.²⁸

Fırka 24 Kasım 1911 tarihinde reis ve reis-i sani seçmek üzere toplanarak sırasıyla bu görevlere Damad Ferid Paşa ve Miralay Sadık Bey'i seçti. İlk görüş ayrılıklarının bu sıralarda yaşandığı, Rıza Nur'un arkasında ciddi bir askerî kuvvet olduğunu düşündüğü Miralay Sadık'ı reis olarak düşündüğü ancak Basri Bey'in Damad Ferid ismini öne sürerek seçilmesine vesile olduğu anlaşıyordu. Rıza Nur, Ferid Paşa'nın İttihatçıların tazyikine mâruz kalacağını, bu sebeple seçilmesinin yanlışlığını ısrarla vurguluyordu.²⁹ Aynı tarihlerde *Tanin*'de Hüseyin Cahid [Yalçın]

²⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, 2.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 151.

²⁷ Aykut Kansu, **İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 267.

²⁸ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, 2. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, s. 56. [bundan sonra, Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası...**]

²⁹ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, Haz. İlhami Yalınkılıç, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1996, s. 32.

Hürriyet ve İtilâf'ın kurucu üyelerine atıf yaparak üyelerin ideolojik farklılıklarına değiniyor, nihai amaçlarının İttihat ve Terakki'yi yıkmak olduğunu iddia ediyordu.³⁰

Hürriyet ve İtilâf Fırkası programı Rıza Nur'un tanımıyla tamamıyla liberal bir program olmanın yanında programda parlamentarizm ve demokrasi de yönetim tarzı olarak kabul edilmişti.³¹ İttihat Terakki'nin temel görüşleri olan milli ekonomi, merkeziyetçilik ve Türkçülüğe karşın Hürriyet İtilaf açık ekonomiden yana, adem-i merkeziyetçi ve Osmanlıcı (ittihad-ı anâsır) bir çizgideydi. Fırkanın temel görüş ve ideolojisini yansıtan programı ise Ahmed Reşid [Rey] tarafından kaleme alınmış olup nihai şeklini almadan önce Türk, Arap ve Arnavut mebuslar tarafından gözden geçirilmişti.³² Programın “Mevadd-ı Esasiye” başlığı altında bulunan 2-13'üncü maddelerinde Meclis-i Mebusan, Heyet-i İcraiyye'ye (hükümete) karşı güçlendirilmek istenmiş ve bu suretle Kanun-ı Esasi'nin 38. maddesinin tadil edileceği belirtilmişti.³³ Programın 4. maddesinde seçim usûllerine dair düzenlemeler yapılacağı duyurulmuş, asâkir-i şahanenin, jandarma erkânının ve zâbitanların hiçbir surette mebus seçilemeyeceği vurgulanmıştı.³⁴ Bu maddenin İttihat ve Terakki'nin ordu içerisindeki gücünü kırmaya yönelik olduğu açıktı. Aslında Hürriyet ve İtilâf'ın gerek programı gerekse güttüğü siyaset karşıtlık üzerine temellendirilmiş bir İttihatçı düşmanlığına dayanıyordu. Fırka, tüm zıt hiziplerine rağmen İttihat ve Terakki karşısında birleşmiş bulunan liberal ve muhafazakârlardan oluşuyordu.³⁵

Mevadd-ı Esasiye'nin diğer maddelerinde ise Meclis-i Âyân hakkında düzenlemeler yapılacağı söylenmiş, Âyân'ın Meclis-i Mebusan ve Hükümet ile olan yetki ilişkilerini açıklığa kavuşturacak düzenlemeler önerilmiştir. Program, “Bünyan-ı Devlet” başlığı altında toplanan 14-18. maddelerde İttihad-ı Anâsır'ın gerçekleştirilmesine dair tedbirleri ifade etmekteydi.³⁶ “Maarif-i Umumiye” kısmında yer alan 19-28. maddelerde Tahsil-i ibtidainin zorunlu olduğu belirtilmiş bu

³⁰ Hüseyin Cahid [Yalçın], “Siyasiyyat: Hürriyet ve İtilâf Fırkası”, **Tanin**, 23 Teşrin-i Sani (Kasım) 1911, s.1.

³¹ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, s. 27.

³² Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası...**, s. 63.

³³ **Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Programı**, 22 Teşrin-i Sani 1911/22 Kasım 1911, İkdâm: Numero 613, s. 1-5; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, s. 287.

³⁴ **Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Programı**, s. 2.

³⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 30.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 158.

³⁶ **Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Programı**, s. 5-6; Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası...**, s. 71.

konudaki diğer tedbir ve görüşlere yer verilmiştir. 20. maddede zorunlu eğitimin “lisân-ı mahalli” ile icra edileceğinin söylenmesi bu alanda azınlıklara verilen hakların da bir nişânesi olarak gösterilebilir.³⁷ 27 ve 28. maddelerde dış politika konularına değinilerek bu konuda “emniyet-i hariciyenin” istihsalı için her devletle münasebet ve bazılarıyla ittifak kurulabileceği belirtilmişti. “Siyaset-i Dâhiliye” faslında (31-54. maddeler) idari teşkilatlanmaların nasıl düzenleneceği açıklanmış, merkezden uzak vilayetlerdeki yerel yöneticilere daha fazla yetki ve sorumluluk verilerek adem-i merkezîyetçi bir görüş benimsenmişti. Fırka, bu yolla aynı zamanda dört senelik İttihatçı iktidar pratiğine de karşı çıkarak merkezîyetçi uygulamaların tezahürü sonucunda yaşananlara bir tepki gösteriyordu. Programın “Siyaset-i İktisadiye” (madde 55-60.) bölümünde ise iktisadi politikalar anlatılarak, hür teşebbüsün ve yabancı sermayenin önünü açacak tedbirlerden bahsedilmişti. “Siyaset-i Maliye” kısmında (madde 61-64.) devletin vergilerden ve gereksiz harcamalardan kesintiye gideceğinden, Balkan gümrük birliğinden ve devletin satın alma gücünü yönetecek bir “Müdüriyet-i Umumiye’nin” teşkilinden bahsediliyordu.³⁸ Son fasıl olan “Evkaf ve Cemaat” başlığını taşıyan kısımda (madde 64-71.) Evkaf Nezareti’nin Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi şeklini alacağı ve idaresinin Müslümanlar tarafından tanzim edileceği açıklanıyordu.³⁹

Fırka’nın programına bakıldığında ideolojik çizgilerini takip etmek mümkündü. Fırka, her şeyden önce İttihat ve Terakki karşıtlığından ileri gelen ideolojik farklılıkları bünyesinde barındırabilen çelişik bir yapıdaydı. Bundan dolayı Hürriyet ve İtilâf, hem ittihad-ı anâsır gibi Osmanlıcı bir düşüncüyü benimseyerek taraftar kazanmaya çabalamış, hem de bünyesinde barındırdığı ulemâ takımının da etkisiyle dini vurguları yüksek propagandalara tevaccüh etmişti.⁴⁰ Fırka, iktisadi konularda Prens Sabahaddin’in etkisiyle serbest piyasacı liberal bir politika izlemekle beraber asker ve

³⁷ **Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın Programı**, s. 6-9; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.I, s. 290.

³⁸ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası...**, s. 72.

³⁹ **Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın Programı**, s. 8-17; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.I, s. 295.

⁴⁰ “Hürriyet ve İtilâfın Protestonameleri”, **Tanin**, 29 Haziran 1912, s. 3.

memur kesimine hitap etmesindeki zorluktan ötürü sosyal tabakalara yaslanmaya çabalamıştı.⁴¹

22 Ağustos 1908’de İttihat ve Terakki Cemiyeti, Paris’teki Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi adı altında icraatta bulunan dernekle tam bir iş birliği halinde olduğunu ilan ediyor, artık Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında ve ayrı bir programla çalışacağını duyuruyordu.⁴² II. Meşrutiyet öncesinde devrimci bir askerî örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyetin ilanı sonrasında yaşanan süreçle Fırka ve Cemiyet olarak 1909’da birbirinden ayrıldı. Cemiyet ile Fırka arasında ikilikler yaşanmasına rağmen her ikisi de birbirlerine organik olarak bağlı bir şekilde varlığını sürdüren siyasal yapılarıydı. Sonraki yıl Fırka, Cemiyet programının gerçekleştiricisi ilan edildi. Cemiyet ise görünüşte daha pasif bir konumda, kamu yararına çalışan bir dernek statüsündeydi. Ancak her iki örgütü de birbirine bağlayan ve karar alıcı konumunda bulunan Selânik merkezli İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi bulunuyordu.⁴³ Cemiyet, Fırka’yı da kapsayan geniş bir siyasal örgütü vurgulandığından ötürü “İttihat ve Terakki Cemiyeti”ni kullanmak daha bütünsel ve vurgulayıcı bir tanımlama olarak öne çıkıyor.

1.2. İstanbul’da Ara Seçimler

Hürriyet ve İtilâf Fırkası kuruluşunun üzerinden bir ay bile geçmemişken İttihat ve Terakki’ye karşı ilk ciddi sınavını İstanbul’da veriyordu. Hariciye Nazırı olarak görev yapan Rıfat Paşa Londra’ya elçi olarak atanmıştı. Bu atamadan kaynaklı olarak boşalan İstanbul mebusluğu için bir ara seçim düzenlendi. 11 Aralık 1911’de yapılan ara seçimde İttihatçılar aday olarak Adliye Nazırı Memduh Bey’i, İtilaf Fırkası ise itirazlara rağmen⁴⁴ eski Sadrazamlardan Tunuslu Hayreddin Paşa’nın oğlu, Fırka’nın

⁴¹ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası...**, s. 156.

⁴² M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı’nın Çöküşü**, Çev. Mehmet Morali, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013, s. 209.

⁴³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, C.III, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s. 200-214. [bundan sonra, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.III]

⁴⁴ Fırka’nın programını da yazmış olan Ahmed Reşid Rey, İttihatçılara karşı yapılacak seçime katılmayı sakıncalı bularak İttihat ve Terakki’nin kazanması durumunda Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın aciz bir

kurucularından liberal bir gazeteci olan Tahir Hayreddin'i aday gösterdi.⁴⁵ Sonuçta gerçekleşen seçimi ikinci turda delegelerden bir oy daha fazla almayı başaran Tahir Hayreddin kazandı.⁴⁶

İttihat ve Terakki telaşa kapılmıştı. Henüz yeni kurulan bir fırkanın üstelik başkentte bu derece güçlü olması İttihatçılar için endişe verici bir gelişmeydi. Bu durum II. Meşrutiyet'in ilanından beri perde arkasından Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Vükela'ya, kısacası devlete yön veren İttihat ve Terakki için pâyitaht İstanbul'a o kadar da hâkim olamadıklarının bir göstergesiydi. 1909'dan beri sindirilmiş olan muhalefetin gücü bu seçimlerle apaçık ortaya çıkmış bulunuyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaşadığı bu güç kaybı sebepsiz değildi. İlk olarak Cemiyet, eski rejimi ortadan kaldırmakla birlikte eski rejimden arta kalan ve nüfuzunu koruyan memur-bürokrat takımının tamamını tasfiye edememiş, askerî ve sivil bürokrasinin üst kademelerine fazla dokunamamıştı. Bunda hem Cemiyet kadrolarının üst kademeler için yetersiz olması hem de devlet içerisindeki kaygan siyasi zemin etkiliydi. İttihatçılar daha II. Meşrutiyet ilan edilir edilmez vilayet ve sancaklara gönderilen iradeyle hafiye teşkilatını dağıtmıştı.⁴⁷ Cemiyet'in baskılarıyla çıkan irade sonucu "hafiye memurlarının kaldırılması temenni ve istid'â kılınmış" ve bu konuda Dâhiliye Nezareti bilgilendirilmişti.⁴⁸ Ancak Cemiyet söz konusu hafiyelere af ilan etse bile eski rejimin en büyük işbirlikçilerini, kendi varlığına geçmişte en büyük tehdidi oluşturan isimleri asla unutmamıştı. Bu açıdan Meşrutiyet'in ilanının hemen ertesinde seçim kampanyalarının ateşli atmosferinde ölümle sonuçlanan bir dizi şiddet eyleminin istibdat rejiminin ünlü hafiyelerinden İsmail Mahir Paşa ile bir başka hafiye Fehim Paşa'yı bulması elbette tesadüf değildi.⁴⁹ Mahir Paşa, II. Abdülhamid'in en iyi

duruma düşeceğini, fakat aynı şekilde kendilerinin kazanması durumunda ise İttihat ve Terakki içinde bir uyanışın vuku bulacağını öngörmüştür: Ahmed Reşid Rey, **İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)**, Haz. Nur Özmel Akın, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 174-175. [bundan sonra, Ahmed Reşid Rey, **Gördüklerim Yaptıklarım**]

⁴⁵ "İstanbul Mebusluğu Namzedleri", **Yeni İkdâm**, 10 Kanun-i Evvel (Aralık) 1911, s. 3; Ahmed Reşid Rey, **Gördüklerim Yaptıklarım**, s. 174; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, s. 271. İkdâm gazetesinin haberinde Memduh Bey'in Adliye Nazırı olduğu yazılmıştır.

⁴⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 5.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s. 221.

⁴⁷ Ali Cevad Bey, **Fezleke**, s. 161.

⁴⁸ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası (BEO.) 3362/252132** (Sadaret'ten Rumeli Vilâyât-ı Selâsesi Müfettişliği 'ne gönderilen 11 Temmuz 1324 [24 Temmuz 1908] tarihli telgraf).

⁴⁹ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 219.

hafiyelerinden biri olarak biliniyordu. Meşrutiyet öncesinde Selânik'e İttihatçıları soruşturma ve yıldırma amacıyla gönderilmişti. Cemiyet, Paşa'nın öldürülmesine daha Selânik'te iken karar vermişti.⁵⁰ Sonuçta cinayete varan bu eylemler Abdülhamid rejiminin bürokrasisini ortadan kaldırmak için yetersiz kalmış, yüksek kademelerdeki memurları hiçbir zaman tam anlamıyla sindirememişti.

İkinci olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle 31 Mart hadisesinden sonra devleti kanuni olarak yeniden yapılandırarak birçok nizamname ve kanun çıkarmıştı. Gerek 31 Mart'ın yıkıcı etkilerinden, gerekse Cemiyet'in merkezîyetçi görüşlerinden dolayı bu düzenlemeler hem muhalefeti hem eski rejim kalıntılarını hem de ordu içerisindeki alaylıları etkiledi. Çıkarılan "Berrî ve ve Bahrî Erkân ve Ümera ve Zabitanın Tekaüdü için Tayin Olunan Sinleri Hakkında Kanun" ile terfî edemeyip aynı rütbede belirli bir yaşa kadar kalanlar emekliye sevk ediliyordu.⁵¹ Yasanın en çok alaylı subayları etkileyeceği aşikâr olmakla beraber Cemiyet bununla da yetinmeyerek dernek, matbuat, miting ve greve kadar birçok toplumsal alanı etkileyen yasalar ve nizamnameler yayınladı. Yeniden yapılandırmanın bir sonucu olarak devlet içerisindeki bürokratik mekanizmalara ve sivil muhalefete meydan okuyan bu düzenlemeler Cemiyet'in gücünü arttırırken aynı zamanda muhaliflerini de kendisine karşı keskinleştirmiş oldu. Üçüncü olarak Cemiyet, daha önce de bahsi geçen şiddet eylemlerini, sadece eski rejimin tetikçileriyle sınırlı tutmayarak yeni dönemde kendisine muhalefet eden sivil ve bürokratik unsurları hedef alacak kadar genişletti. 1909'da Serbesti Gazetesi'nin başyazarı Hasan Fehmi'nin, bir sene sonra ise Sedâ-yı Millet Gazetesi yazarı Ahmed Samim'in fail-i meçhullere kurban gitmeleri bunun en açık delilleri oldu. İ.T.C. bu cinayetleri asla aydınlatamadı. Dahası yalnız basın mensupları değil, sivil bürokrasiden muhalif olanlar da bu şiddete maruz kaldı.⁵²

Cemiyet'in bu cinayetlerin faillerini asla bulamamış olması, onu en büyük suçlu haline getirdi. Söz konusu durumda hürriyet vaatleriyle Meşrutiyet'in yeniden ilanını sağlayan Cemiyet, aslında istibdat rejiminin bir benzerini yaratmakla suçlandı. Bu

⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.II, s. 132.

⁵¹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 8. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2017, s. 230.

⁵² 12 Temmuz 1911'de Düyun-ı Umumiye Dairesi Müfettişi Zeki Bey öldürülür. Mahkemeler hayli gergin geçer ve birçok tartışmaya sebep olur. Hükümet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu cinayet dolayısıyla suçlanır: Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, 3.Baskı, C. II/I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 58.

sebeple II. Abdülhamid'e yöneltilen şikâyetlerin varisi haline geldi.⁵³ Cemiyet'in baskı ve şiddeti bir araç haline getirmesi ona yönelen desteği azaltarak siyasi anlamda muhalifliğin güç kazanmasının önünü açtı. Son olarak daha II. Meşrutiyet öncesinde politik anlamda ikiye bölünmüş ordu 31 Mart ve Hizb-i Cedid gibi özünde partizan siyasetin cenderesinde meydana gelen muhalif hareketlerin odak noktasıydı. Meşrutiyet rejimini ve bununla beraber hürriyeti getiren ordu, şimdi de onun en büyük savunucusu rolünü üstleniyordu. Bu durum aynı zamanda içerisinde bir açmazı da barındırıyordu. Öyle ki İttihat ve Terakki Cemiyet'inden rahatsız olan liberaller ve muhafazakârlar dahi siyasal yetkeyi ancak ordu gücüne dayanarak ellerine geçirebilecekleri kanaatindeydi.⁵⁴ "Siyaset" her anlamda topluma egemendi ancak bu, askerî kuvvete dayalı partizan siyasetti, bundan dolayı da bu kuvvete sahip olanlar politikaları belirliyor ve tüm topluma egemen oluyordu.⁵⁵ Siyaset yapma biçiminin askerileşmesi ya da bir diğer ifadeyle askerî siyasetin politikaya hâkim olması ordu içerisinde hâlihazırda var olan ideolojik bölünmeyi derinleştirdi. Meşrutiyet'in ilanından sonra, alaylı askerleri hedef alan düzenlemeler, alaylı askerlerin mekteplilere karşı olan düşmanlıklarını pekiştirdi. Alaylılar, mektepli zabıtları kendi mevkilerine göz diken ve mesleki geleceklerini sona erdirmeye çalışan bir rakip olarak görmekteydi. Mektepliler ise alaylıların bilgisizliklerinden şikâyetçiydi.⁵⁶ Gerçekte ise ordu, devletin korunması için mücadele ettiği ölçüde sivil siyasetten ve kurumlarından uzaklaştı fakat siyasal erk olarak yöneten olmaya da bir o kadar yaklaşmış oldu.⁵⁷

Bu algılayış Osmanlı siyasal yaşamını kökünden etkileyen birtakım olayları da beraberinde getirdi. Daha Meşrutiyet'in yeniden ilanının senesi dolmadan siyasallaşma ordu tabanındaki etkisini göstermeye başladı. 31 Mart'ın ertesinde siyasi ve askerî manada bir buhranın bulunmadığı dönemde bile Cemiyet'e karşı geliştirilen muhalefet hareketi sivil değil askerî nitelikte idi (Hizb-i Cedid). Şüphesiz bu olguyu

⁵³ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası...**, s. 93.

⁵⁴ Rıza Nur'un şu sözleri başta Hürriyet ve İtilaf olmak üzere muhaliflerin siyasal alandaki mücadele yöntemleri hakkında bize bazı ipuçları verir: "*Filhakika İttihatçılar daima asker kuvvetine istinâd etmekte olduğundan, muhalefetin onlarla uğraşabilmesi için onun da orduda tarafdârânı olması -esasen muzır bir şey olmakla beraber- lazım ve zaruri idi.*", Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, s.20.

⁵⁵ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 370.

⁵⁶ Adem Ölmez, **Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2017, s. 245-246.

⁵⁷ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 368.

yalnızca II. Meşrutiyet döneminin bir ürünü olarak nitelemek hatalı ve eksik bir yorum olacaktır. Türk siyasal yaşamının bütün evrelerinde ordu, yalnızca devletin güç kullanma aracı olmaktan çok siyasal yetkenin sürdürülmesinde zaman zaman ortak ve hatta yönetici olarak ortaya çıkan bir güç odağıydı. II. Osman'dan III. Selim'e, en sonunda II. Abdülhamid'in hal'ine kadar yaşanan tarihsel süreç içerisinde ordu, kimlik ve kabuk değişirse bile hâlâ devletin başat siyasa yapıcılarından biri olmayı sürdürdü. Bu olgunun, II. Meşrutiyet devrinin politik ortamını etkileyen izdüşümleriyse İttihat ve Terakki'nin 23 Temmuz 1908'den sonra iktidarı perde arkasından olsa bile devralmasından sonra ortaya çıkmaya başladı. Sultan II. Abdülhamid'in ordu içerisindeki hafife ağı ve sıkı denetimi ile aslında politik amaçlarla gerçekleştirdiği terfiler, dinamik ve işleyen hiyerarşik bir ordu düzenine engel oldu. Orduyu ve devleti monarşist muhafazakârlar ve meşrutiyetçiler olarak ikiye bölen sürecin sonunda imparatorluğun dört bir yanı askerî anlamda yekpare bir subay kadrosundan yoksun hale geldi. Yaşlı muhafazakâr subaylar yeni savaş doktrin ve tekniklerine yabancı, aynı zamanda Avrupa'daki entelektüel gelişmeleri takip edecek birikimden yoksundu. Buna karşın radikal genç subaylar ise hem askerî teknik ve gelişmelere karşı daha duyarlı hem de Avrupa'daki fikrî hareketleri takip edebilecek yetkinlikteydi. Bu çelişkili durumun politik pozisyonlara da yansımaları zabitanlar (subaylar) arasındaki ideolojik bölünme derinleşti. Genç subaylar, padişaha bağlılık esasıyla yetiştirilen eski tip kumandanlardan farklı olarak padişaha sadakat ile Türk milletine bağlılık arasında bir seçim yapmak zorunda kaldı. Birincisinden uzaklaştıkları ölçüde ikinciye yaslandılar.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görülen partizan ordu olgusu yalnızca geçmişteki benzer örneklerinden ayrılmakla kalmıyor, üstelik onların kalıntılarını da kendi bünyesinde taşıyordu. İktidar mücadelesinin bu evresinde devlet, ordu ve sivil siyaset arasında sürekli yaşanan gerilimlerle ayakta durmaya çabalıyordu.

⁵⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, 24. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 393.

1.3. Siyasal Ortam

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın elçi atamasından dolayı boşalan İstanbul mebusluğu için düzenlenen seçimi kazandığı sıralarda Bâb-ı Âli, İtalya'nın Trablusgarp üzerinde hak iddia etmesiyle çıkan savaşla uğraşıyordu. Savaşın başlangıcından önce Osmanlı Devleti'nin sadaret makamında eski Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa bulunuyordu. İtalyanlar, 28 Eylül 1911'de Bâb-ı Âli'ye İtalyan vatandaşların Trablusgarp'taki can güvenliklerini bahane ederek Trablusgarp'ı işgal etme niyetlerini açıkladılar ve yirmi dört saat içinde Osmanlı ordusunun kendilerine karşı çıkmayacaklarına dair güvence vermelerini istediler.⁵⁹ Bâb-ı Âli, son derece sert ve kışkırtıcı bu ültimatoma karşısında yumuşak bir dille yanıt vermesine, uzlaşmacı bir tutum sergilemesine karşın İtalya, 29 Eylül'de Osmanlı'ya savaş ilan etti.⁶⁰ Söz konusu bu ültimatoma ve savaş ilanının siyasi sorumluluğu hiç kuşku yok ki İbrahim Hakkı Paşa'ya aitti. Kendisinden eski Roma Büyükelçisi olması hasebiyle İtalyanların Osmanlı'nın Afrika'daki son topraklarına yönelik beslediği kolonyalist emelleri anlamış olması bekleniyordu.⁶¹

İbrahim Hakkı Paşa bu ültimatoma ve savaş ilanı karşısında çaresiz kalarak istifa etti.⁶² Yerine daha önce yedi kez aynı makama gelmiş olan Said Paşa geçti. Said Paşa sadarete geçtikten sonra doğal olarak ilk iş yeni kabineyi kurmaya koyuldu ancak bunu yaparken hayli güçlük çekti. Türölü zorlukların ardından 4 Ekim'de kabinenin kurulduğu duyuruldu. Fakat bu yeni kabinenin henüz Hariciye Nazırı yoktu. Said Paşa'nın vekâleten üstlendiği makam için önce Viyana Büyükelçisi Reşid Paşa düşünüldü ancak Reşid Paşa görevi reddetti. 7 Ekim'de Said Paşa bu görevi Gabriel Noradunkyan'a vermek istedi lakin o da bu teklifi geri çevirdi. Said Paşa yeniden Reşid Paşa'ya teklif götürdüyse de yine kabul görmedi. Son olarak İttihatçı olarak

⁵⁹ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 119.

⁶⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 97.

⁶¹ Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyet'in Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları", **Tarık Zafer Tunaya Anısına Yedigâr-ı Meşrutiyet**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 63.

⁶² İbrahim Hakkı Paşa söz konusu çaresiz durumunu şu sözlerle betimlemişti: "Eski zamanlarda benim durumuma düşen sadrazamların kafasını padişahlar, binek taşında kestirirlerdi. Ben o haldeyim." aktaran; Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş**, C.II, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1997, s. 85.

bilinen Asım Bey ile görüşen Said Paşa, Asım Bey'in nazırlığı kabulüyle rahat bir nefes almış oldu. Yeni kabinede Mahmud Şevket Paşa Harbiye Nazırı olarak yerini korurken, Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, Maliye Nazırı Nail Bey ve Nafia Nazırı Hulusi Bey de eski makamlarında kaldı. Ürgüplü Hayri Efendi yeni Adliye Nazırı olurken Celal Bey de Dâhiliye Nazırlığını üstlendi. Krikor Sinapian Orman ve Ma'âdin Nezareti'nin başına getirilirken Suriyeli bir Katolik olan Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İbrahim Soussa, Posta ve Telgraf Nazırı oldu.⁶³ Yeni hükümet 18 Ekim'de altmışa karşı yüz yirmi beş oyla güvenoyu aldı.⁶⁴

Meclis-i Mebusan'ın toplanıp hükümetin güvenoyu aldığı sıralarda İtalyanlar Tobruk ve Trablusgarp'a çıkarma harekâtına başlamış, 18 ve 21 Ekim arasında önemli bir direnişle karşılaşmadan Derne, Hums ve Bingazi'yi işgal etmiş bulunuyordu.⁶⁵ Said Paşa, çıkmaza girmeye başlayan savaş karşısında eyaleti askerî bakımdan savunmaya yönelik politikasını değiştirerek yeni müttefik arayışına girdi.⁶⁶ Bu amaçla İngiltere'ye savaşı durdurma teklifinde bulunsa da olumlu bir yanıt alamadı. Aynı şekilde Almanya'ya yönelik de çağrıda bulunulmuş ancak Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhelm yaşanan hadiselerden dolayı üzüntüsünü bildirmekle yetinmişti. Trablusgarp'a yönelik herhangi bir ciddi askerî adım atılamayınca bazı genç subaylar -çoğunluğu gönüllü olmak üzere- gerilla savaşı örgütlemek ve İtalyan ilerleyişini durdurmak üzere Mısır üzerinden Trablusgarp'a hareket ettiler. Bu subayların en büyük ortak özelliği mektepli ve İttihatçı olmalarıydı.⁶⁷

Trablusgarp'ta yaşanan savaş sebebiyle ilk ciddi boykot da başlamış bulunuyordu. 1908'de Bosna-Hersek'in ilhakı nedeniyle ilk kez Avusturya mallarına yönelik başlatılan boykot hareketi daha kapsamlı ve organize bir şekilde bu kez İtalyan mallarına yönelik uygulanıyordu.⁶⁸ Ekonomik, siyasi ve askerî sahalarda İtalyanlara karşı yürütülen mücadele yurt sathında milliyetçi ve vatanperver duyguları tetiklemesine rağmen İstanbul'da, iç politikada, muhalif sesler yükseliyordu.

⁶³ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 248-249.

⁶⁴ **A.e.**, s. 260.

⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 103.

⁶⁶ "Italy's Peace Terms", **Guardian**, 19 October (Ekim) 1911, s. 7.

⁶⁷ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 277-281.

⁶⁸ Filiz Çolak, "Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti'nin Ticaret-i Hariciyesi Üzerindeki Etkileri", **Turkish Studies Dergisi**, 8. sayı (2013), s. 154-156.

Muhalefet, yukarıda bahsedildiği üzere 21 Kasım 1911 tarihinde yeni bir siyasi parti çatısında örgütlenmişti. Tek gerçek programları İttihat ve Terakki'yi bulunduğu konumdan indirmek üzerine kurulu olan birbirinden hayli farklı hiziplerin bir araya geldiği bu fırka İstanbul'daki ara seçimleri de kazanmıştı. Ara seçimlerden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek muhalefeti bastırmak, gerekse 1909 değişiklikleriyle kısıtlanmış olan Padişah yetkesini yeniden tesis etmek için 35. maddeyi tartışmaya açtı.

1.4. Seçimlere Giden Yol: 35. Madde Tartışmaları

Kanun-i Esasi'nin 35. maddesine göre, Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Vükela arasında yaşanacak anlaşmazlıkta Heyet-i Vükela kendi görüşünde ısrar eder, Meclis-i Mebusan da bunu üst üste reddederse, o zaman Padişah, ya Heyet-i Vükela'yı değiştirme ya da Meclis-i Mebusan'ı feshetme ve yeni bir seçim düzenleme yetkisine sahipti. İttihat ve Terakki, 1909 değişiklikleriyle söz konusu fesih işlemini zorlaştırmış bulunuyordu. Yapmış olduğu değişikliklerle Heyet-i Vükela'nın görüşü meclis tarafından arka arkaya reddedildiğinde Heyet-i Vükela istifa ediyordu. Eğer yeni hükümet de aynı görüşte ısrar ederse Padişah bu kez Meclis-i Ayan'ın da onayını aldıktan sonra Meclis-i Mebusan'ı feshediyordu. İttihat ve Terakki, meclis çoğunluğuna sahip olduğu süre boyunca söz konusu sistemi destekledi, ancak muhaliflerin güç kazanmasıyla beraber meclis içerisindeki sandalye sayıları artınca 1876 fesih sistemine geri dönmek istedi.⁶⁹

İttihat ve Terakki'nin 35. maddeyi tartışmaya açması boşuna değildi. Cemiyet, her şeyden önce mecliste güç kaybettiğinin farkındaydı. Bu farkındalık ona cüretkâr hamleler yapma cesaretini verdi. Bu amaçla Cemiyet'in Merkez-i Umumisi, İstanbul'da kaybedilen ara seçimlerden sonra harekete geçerek genel seçimlerin yolunu açmak üzere böyle bir yola başvurmuş görünüyordu. İttihat ve Terakki

⁶⁹ M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, s. 285.

Cemiyeti, bu hamleyle hem geçmişte aynı değişikliği savunan muhalefeti zor bir duruma sokmuş, hem de erken seçimin önünü açmış oluyordu.

Said Paşa, İttihat ve Terakki'nin de telkin ve yönlendirmeleriyle 16 Aralık 1911'de öngörülen değişikliği açıkladı.⁷⁰ Said Paşa, değişikliği savunduğu meclis konuşmasında İtalya ile yapılacak olan barış müzakereleri için dengeli ve kuvvetli bir hükümet modelini savunuyordu. Paşa, Padişah'ın fesih hakkının güçlenmesini Avrupa anayasalarından örneklerle savundu. Said Paşa, bu değişikliğin istibdada geri dönüş anlamına gelmeyeceğini ısrarla vurguluyordu. Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey tasarıya karşı çıkararak kanunun herhangi bir ivedilik arz etmediğini, yaklaşan seçimler sonrası bu meselenin etraflıca ele alınabileceğini belirtti. İtilâfçı mebuslar Padişah'ın etki altında bırakılarak İttihatçı gazetelerin propagandalarına maruz kaldıklarını ifade ederken Cemiyet'i suçluyordu. Lütfi Fikri Bey'e göre Padişah'ın hukukunu çiğneyen bizzat İttihat ve Terakki Cemiyeti'ydi. Said Paşa bu ithamları reddederken Rıza Nur ile de şiddetli bir tartışma yaşadı. Sık sık kesilen konuşmaların, hararetli tartışmaların ardından muhalif mebuslardan gelen öneri üzerine kanun teklifi görüşülmek üzere Meclis-i Mebusan Kanun-i Esasi Encümeni'ne gönderildi.⁷¹ Encümen'in başındaki isim sıkı bir İttihatçı olan Babanzâde İsmail Hakkı Bey idi. Encümen'de metnin kabul edileceği aşikâr olmakla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti için tek çıkar yol süreyi uzatmak olmuştu. Başta Hürriyet ve İtilâf Fırkası olmak üzere, bağımsız mebuslardan oluşan Müstakiller Grubu, Arnavut ve Rum mebuslar meclis çalışmalarını boykot ederek celselere katılmamışlardı.⁷² 18 Aralık tarihli oturumda muhalif Debre mebusu Arnavut Basri Dukacı Kanun-i Esasi'nin baş düşmanı olarak nitelediği Said Paşa hakkında yazılı bir suçlamada bulundu. Ahmed Rıza Bey (Meclis-i Mebusan Reisi), Said Paşa mecliste bulunmadan belgenin okumasının mümkün olamayacağını

⁷⁰ Said Paşa kabinesinin hazırladığı değişiklik teklifinin tam hali şöyleydi: “Vükela ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilaf vukuunda, Vükela reyinde ısrar edip Mebusan canibinden katiyyen ve mükerreren reddedildiği halde Vükela'nın tebdili veyahut üç ay zarfında müceddeden intihab olunmak ve bir sene-i içtimaiyede birden ziyade fesh edilememek üzere Heyet-i Mebusan'ın feshi ve hal-i harpte Meclis-i Umumi'nin muvakkaten tatili, hukuk-ı hazret-i Padişahi'dendir. Meclis'in feshinde Heyet-i Âyan'ın rey ve kararına müracaat edip etmemek münhasıran yedd-i iktidar-ı hazret-i Padişahani'dendir. Fakat Heyet-i Celile-i Mebusan, evvelki Heyet'in reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Mebusan'ın rey ve kararının kabulü mecburidir.” **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I. Devre, 4. Sene, 25. İçtima, 3 Kanun-i Evvel 1327 [16 Aralık 1911], s. 201-202.

⁷¹ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I. Devre, 4. Sene, 25. İçtima, 3 Kanun-i Evvel 1327 [16 Aralık 1911], s. 203-216.

⁷² Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası...**, s. 125.

açıkladı. Tartışmalar büyüdü ve kavgaya dönüştü. Muhalif mebuslar ile hükümet üyeleri birbirlerine bağırıyor ve yumruklaşıyordu. Ahmed Rıza Bey, yaşanan olaylar karşısında meclisi terk etmek mecburiyetinde kaldı.⁷³

Hürriyet ve İtilâf'ın göstermiş olduğu sert muhalefet karşısında İttihat ve Terakki, hem Hizb-i Cedid'i susturmak hem de muhalif parti üyelerine gözdağı vermek amacıyla "istibdat devri" sırasında Abdülhamid'e gizli rapor (jurnal) verenleri ifşa etme tehdidinde bulundu. Raporların bir kısmı resmi emirler gereği devlet memurları ve nazırlar tarafından hazırlanmakla birlikte şahsi çıkar sağlamak ya da kişisel husumetler sebebiyle hazırlanan, karalama amacı güden jurnaller de bulunuyordu. Abdülhamid devrinde toplamda seksen bin jurnalci olduğu tahmin edilmekteydi. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, 20 Aralık'ta duruma el koyarak söz konusu jurnallerin açıklanamayacağını, eğer jurnaller yayınlanırsa geriye hükümette yer alacak çok az insanın kalacağını belirterek jurnallerin yayınlanmasını önlemeye çalıştı.⁷⁴

Aynı gün İstanbul'dan kilometrelerce uzakta devlet içerisindeki iktidar mücadelesini etkileyebilecek bambaşka bir olay yaşandı. Mısır'da kışı geçirmekte olan Kâmil Paşa, Padişah V. Mehmed Reşad'a bir mektup yolladı. 20 Aralık 1911 tarihli mektubunda Paşa, devletin yaşadığı zorluklardan dolayı İttihatçıları kınarken Sultan'dan İttihat ve Terakki'yi lağvetmesini istiyordu. Sıkıyönetimin kaldırılması gerektiğini de belirten Kâmil Paşa, Osmanlı için en doğrusunun İngiltere ile ittifak yapmak olduğunu vurguluyordu.⁷⁵

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, henüz 35. madde görüşmeleri devam etmekteyken bir dizi istekle uzlaşma zemini arıyordu. Müstakiller Grubu ve bazı Arnavut mebusların arabuluculuğu ile Fırka, İttihatçılar ile pazarlık etme fırsatı yakaladı. Gerçekte fırkanın mevcut gücünden fazla bir güç istenci olarak gözüken istekler; İstanbul'da sıkıyönetimin kaldırılması, başta siyasi suçlular olmak üzere genel af çıkarılması, İttihatçıların dışarıda tutulacağı bağımsız bir kabine kurulması ve memurların siyasi

⁷³ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I. Devre, 4. Sene, 26. İçtima, 5 Kanun-i Evvel 1327 [18 Aralık 1911], s. 229-230.

⁷⁴ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 277-278.

⁷⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 221, Mektubu olduğu gibi aktaran: Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.II, s. 268-272.

örgüt üyeliğini yasaklayan bir dizi öneriyi içeriyordu. İttihat ve Terakki önceleri önerileri ciddiye almasa da daha sonra sıkıyönetimin kaldırılması ve genel af konusunda Hürriyet ve İtilâf ile uzlaştılar. 26 Aralık'ta Said Paşa'nın sadarete kalması şartıyla Harbiye, Dâhiliye ve Hariciye nazırlarının değiştirilmesi İttihatçılar tarafından kabul edildi.⁷⁶ Hürriyet ve İtilâf bu öneriyi ancak tüm kabine üyeleri değişirse kabul edebileceğini belirtti, ayrıca İttihatçılardan 35. maddeyle ilgili somut bir geri adım bekliyorlardı. Görüşmeler bu haliyle tıkanı. 35. madde görüşmeleri ise aynı şekilde akamete uğramaktan nasibini aldı. 30 Aralık günü gerçekleşmesi plânlanan görüşmeler muhalif mebusların oturuma katılmaması, bu sebeple İttihatçıların toplantı yeter sayısına ulaşmamaları yüzünden yapılamadı. Yüz yirmiye yakın İttihatçı mebus ve onları gözlemlemeye gelmiş birkaç muhalif mebustan ibaret oturum bu sebepten dolayı gerçekleştirilemedi.⁷⁷ Toplantı yeter sayısının yüz kırk olduğu mecliste bu koşullar altında herhangi bir oturum başlatılamayacağını bilen Said Paşa, öğleden sonra kendisinin ve kabinesinin görüşlerini yansıtan bir nutuk irâd etti. Konuşmasında sıkıyönetimin kaldırılacağından, yapılacak olan reformlardan ve bu reformların güçlü bir hükümet ile yürütülebileceğinden bahseden Paşa, Trablusgarp Harbi'ni parçalanmış bir Osmanlı'nın kaybedeceğini vurgulayarak tamamladı. Said Paşa böylelikle konuşmasını tamamladıktan biraz sonra salona tekrar dönerek muhalefetin olumsuz tavrı ve sabotajları yüzünden istifa edeceğini ve iktidar için hırs sahibi olanlara meydanı bırakacağını açıkladı.⁷⁸

Aynı akşam istifasını sunan Said Paşa için İttihatçılar derhâl harekete geçerek yeniden atanmasına yönelik çalışmalara başladılar. Ancak muhalifler de boş durmuyordu, Sultan Reşad'a yeni atanacak Sadrazam için teklif götürecek bir heyet tertip etmekte gecikmediler. Heyetin başında tanınmış bir Hürriyet ve İtilâfçı olan, devlet kademelerinde saygı ve hürmet gören Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa bulunuyordu.⁷⁹ Sultan Reşad'a sunulan teklif Said Paşa'nın yeniden Sadrazamlığa getirilmemesini içeriyordu fakat Sultan mecliste çoğunluğa sahip fırka varken başka

⁷⁶ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 279-280.

⁷⁷ Hüseyin Cahid [Yalçın], "Siyasiyyat: Meclis-i Mebusan'da Tatil-i Eşgal", **Tanin**, 31 Kanun-i Evvel (Aralık) 1911, s. 1.

⁷⁸ Ayrıntılar için bkz. "Meclis-i Mebusan'da", **Tanin**, 31 Kanun-i Evvel (Aralık) 1911, s. 1-3.

⁷⁹ Ziya Şakir Soko, **Hürriyet ve İtilâf...**, s. 159.

bir adayın bu görevi almasına sıcak bakmayarak öneriyi reddetti.⁸⁰ 31 Aralık'ta Said Paşa, yeni hükümet kuruluncaya kadar vekâleten sadrazamlığa getirildi. Mabeyn başkâtibinin Sadrazam'a hitaben Padişah'ın iradesini bildiren yazısında Sultan Reşad, Said Paşa'ya istifayı kabul ettiğini bildiriyordu. “Esbab-ı mâlûmeden”(malum sebeplerden) dolayı istifaya mecbur kalan heyet-i vükelanın istifasının “teessüfle kabul buyurulmuş” olduğu açıklanıyor, yeni hükümet kurulana kadar “vekaleten temşiyet-i umura (hükümet işlerinin yürütülmesine) devam ve ihtimam olunması” gerektiği ifade ediliyordu:

“Taht-ı riyaset-i fehimanelerinde müteşekkil heyet-i vükelanın esbab-ı mâlûmeden dolayı istifaya mecbur kaldıklarını mutazammın 9 Muharrem 1330 tarihli ve 2443 numaralı tezkire-i sâmiye melfufu meclis-i vükela mazbatası ile beraber manzur-ı ali oldu. Gerek zat-ı sami-i âsafanelerinin, gerek erkân-ı saire-i heyetin mesai-i kâr-agahileri nezd-i celil-i mülukanede takdir buyurulmakta olduğu cihetle istifa-yı vaki teessüfle kabul buyurulmuş ve heyet-i cedide-i vükelanın suret-i teşkili derdest-i tezekkür olduğundan o zamana kadar heyet-i müstafiye tarafından yine riyaset-i fehimaneleri altında olarak vekaleten temşiyet-i umura devam ve ihtimam olunması mukteza-yı emr ü ferman-ı hümayun-ı cenab-ı padişahiden bulunmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyül emrindir.”⁸¹

Kabine 2 Ocak 1912'de yeniden kuruldu. Yeni kabinde Asım Bey Hariciye Nazırı, Mahmud Şevket Paşa Harbiye Nazırı, Hurşid Paşa Bahriye Nazırı, Memduh Bey Dâhiliye Nazırı Vekili, Nail Bey Maliye Nazırı, Ürgüplü Hayri Bey Evkaf Nazırı, İbrahim Soussa Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı, Aristidis Paşa Ticaret ve Ziraat Nazırı, Emrullah Efendi Maarif Nazırı oldu.⁸² İttihatçıların önde gelen isimleri; Talât Bey, Cavid Bey, Babanzade İsmail Hakkı hükümet dışı kaldılar.

Said Paşa, kabineyi açıkladığı gün yeniden 35. maddeyi gündeme taşıdı. Tartışmalar devam ederken muhalefetin meclis çalışmalarını boykot tavrı da sürüyordu. Hürriyet ve İtilâf mebusları oturumlara katılmamakla beraber meclis çatısı

⁸⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 158-159.

⁸¹ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İ. Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT.) 8/47** (18 Kanun-i Evvel 1327 [31 Aralık 1911] tarihli irade-i seniyye). Bkz. **Ek-9**.

⁸² **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İ. DUİT. 8/48** (20 Kanun-i Evvel 1327 [2 Ocak 1912] tarihli irade-i seniyye).

altındaki sert muhalefetine devam ediyordu. 10 Ocak tarihli oturumda Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın (H.İ.) ileri gelenlerinden, “Feylosof” lakaplı Rıza Tevfik'in meşrutiyete lanetler savurmak suretiyle söylediği sert sözler İttihatçılar tarafından şiddetli itirazlar gördü.⁸³ Rıza Nur ise aynı gün yapılan bir diğer oturumda meclisin feshinden bahsederek bu konuda herhangi bir çekincesinin olmadığını, aksine feshin kendisini de rahatlatacağını söyledi. Rıza Nur devam eden konuşmasında Şeyhülislam'ın imzasının bulunmadığı, henüz Dâhiliye Nezareti'ne herhangi bir atama yapılmadığı üstelik Sadrazam Said Paşa'nın hastalığı sebebiyle oturumlara katılamadığı bir ortamda bu maddeyi görüşmenin hukuksuz ve yersiz olduğunu vurguladı. Heyet-i Vükela'nın gerçek amacının ise Padişah'ın değil kendi fırkasının konumunu yükseltmek olduğunu belirterek parlamentarizmden ziyade yetkileri genişletilmiş bir “meşruti monarşi”yi desteklediğini açıkladı. Rıza Nur, yasalara uymayan meşruti bir Padişah'tan ziyade kanunlara saygılı mutlakiyetçi bir Padişah'ı tercih edeceğini söyleyerek meclis feshedilse bile seçimlerin yeniden yapılmayıp idare-i örfinin (sıkıyönetimin) devam edeceğine dair korkularını da aktardı, son olarak değişiklik teklifinin usulen yanlış yapıldığını iddia ederek konuşmasını bitirdi.⁸⁴ Rıza Nur'un mutlakiyetçi padişah vurgusu kişisel ideolojik görüntüsünü yansıtmakla beraber İtilâfçı mebusların siyasal fikirlerine dair önemli izlenimler de veriyordu.

Meclis-i Mebusan'ın feshedilerek yeniden seçimlere gitmenin hararetle tartışıldığı bir ortamda, Hüseyin Hilmi Paşa, arkasına birtakım bürokrat ve Meclis-i Âyan üyesini de alarak İ.T.C ile H.İ. arasında bir uzlaşma plânı ortaya attı. Plâna göre 35. madde değişikliği, içerisine eklenecek birkaç cümle ile sınırlandırılarak tadil edilebilirdi. Hüseyin Hilmi Paşa, 1912 yılı boyunca Meclis-i Mebusan'ın feshedilmemesi ve fesihle Meclis-i Âyan'a danışılmasının zorunlu hale getirilmesi ile 35. maddenin sınırlandırılmasını öneriyordu. Gerçekte hiçbir somut değişiklik teklifi sunmayan bu plânla tarafları uzlaştırma çabalarına girişen Hüseyin Hilmi Paşa, plânının kabul görmemesi karşısında derin bir üzüntü duyduğunu açıklıyordu. Paşa,

⁸³ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I. Devre, 4. Sene, 35. İçtima, 28 Kanun-i Evvel 1327 [10 Ocak 1912], s. 426.

⁸⁴ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, I. Devre, 4. Sene, 35. İçtima, 28 Kanun-i Evvel [10 Ocak 1912], s. 429-439.

ülkenin selameti için Müslümanlarla Hristiyanlar, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası arasında bir uzlaşmanın şart olduğunu belirtiyordu.⁸⁵

Nihayet 13 Ocak'ta oylamaya sunulan değişiklik teklifi yüz beşe karşılık yüz yirmi dört oyla onaylandı. Gerçekte İttihat ve Terakki için yenilgi anlamına gelen oylamanın kabul edilmesi için meclis tam sayısının üçte iki çoğunluğu tarafından onaylanması gerekiyordu.⁸⁶ Mecliste istediği neticeyi elde edemeyen Hükümet, seçime gitmeye karar verdi. Hâlihazırda Kanun-i Esasi'de yer alan 7. maddeye dayanarak Meclis-i Âyan'ın da görüşü alınmak şartıyla Padişah, 3 ay içinde seçime gidilmesine karar verebiliyordu. 15 Ocak günü Sultan Reşad, Meclis-i Mebusan'ı feshettiğini, 7. madde gereği Meclis-i Âyan'ın görüşünü beklediğini bildiren bir Hatt-ı Hümayun gönderdi.⁸⁷ Hatt-ı Hümayun gereği, Meclis-i Âyan'ın da onayıyla 3 ay içinde seçime gidilmesi kararlaştırılmış oldu.

1.5. 1912 İntihabatı (Seçimleri)

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası 1912 Ocak ayı sonunda genel seçimler için çalışmalara derhal başlamış bulunuyordu. Birinci derece seçimlerin Şubat sonunda, ikinci derece seçimlerin ise Nisan ayı içerisinde yapılması öngörülüyordu. Ancak seçim yasasına göre düşünülen bu süre Nisan ayını aşıyordu. Yasaya göre: 8 gün içerisinde seçmen listelerinin hazırlığı, 10-15 gün içerisinde Heyet-i Teftişye'nin söz konusu listeleri incelemesi, 1 gün listelerin askı yerlerinin ve sürelerinin belirlenmesi, 15 gün askı süresi, 8 gün listelere itiraz süresi, 5 gün İstinaf Mahkemesi'nin Heyet-i Teftişye'nin kararlarına yapılan itirazları görüşme süresi, 8 gün İstinaf Mahkemesi'nin karar verme süresi olarak veriliyordu. Sadece listelerin

⁸⁵ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 291.

⁸⁶ "Dünkü Netice", **Yeni İkdâm**, 14 Kanun-i Sani (Ocak) 1912, s. 1.

⁸⁷ Hatt-ı Hümayun'unu tam hali:

"*Ayanı kiram*

Hey'eti cedidei meb'usan, üç ay zarfında bilintihap içtima etmek üzere hey'eti hazırayı fesh eylemek tasmininde bulunduğumdan kanunu esasisinin yedinci maddesi mucibince meclisi âyanın reyi müvafık vermesine intizar ederim.", olduğu gibi aktaran: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C.II, 3. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 1087.

kesinleşmesi bile 65 günlük bir süreyi gerektiriyor, bu ise listelerin Mart ayı sonunda kesinlik kazanması anlamına geliyordu.⁸⁸

Seçimler iki dereceli oylamayla gerçekleştiriliyordu. Vergi ödeyen, yirmi beş yaşını aşmış her erkek vatandaş ikinci derecede seçmenleri belirleyebilmek için seçimlerin birinci aşamasında oy kullanma hakkına sahipti. Bundan sonra sayıları 500 ile 700 arasında değişen ikinci seçmenler Osmanlı Meclisi'nin mebuslarını seçmek için oy kullanıyordu. Seçimler nispi temsile değil, belirli bir seçim çevresi için saptanan sayılara dayanmaktaydı.⁸⁹

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, yeni kurulmuş, lekesiz bir siyasi parti olmasının verdiği güvenilirliğin yanında İttihat ve Terakki'nin dört yıllık iktidarı boyunca yapmış olduğu hatalardan da yararlanarak İttihatçılardan uzaklaşmış kesimlerle yaklaşan seçimler için ittifak arayışına girdi. Siyasi programında adem-i merkezîyetçi bir politik anlayışı benimseyen Fırka, bu amaçla İttihatçılardan soğumuş olan etnik unsurları yanına çekebilmek için imparatorluk içerisindeki farklı etnik unsurlara yönelik propaganda ve pazarlık faaliyetlerine girişti. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Arnavutları, Suriye ve Irak Araplarını, Rumların büyük bir çoğunluğunu, Hınçak Ermenilerini, Bulgarları ve İttihatçıların yönetim anlayışından rahatsız muhafazakâr Türkleri yanına çekmeyi başardı.⁹⁰ Buna karşın İttihat ve Terakki Cemiyeti Taşnak Ermenilerini, Yahudileri ve Sırları büyük ölçüde kendisine bağlayabildi.⁹¹

Hürriyet ve İtilâf Fırkası seçim kampanya ve söylemini İttihatçıların dinî olarak yetersiz, hatta şeriata aykırı politikalarına yaptığı atıflar üzerine inşa ediyordu. H.İ. tarafından propaganda amacıyla yazılan “Açık Söz” isimli risalede bu vurgu açıkça ortadaydı. Risalede gayrimüslim tebaa için İttihatçıların Türklük meselesini ön plâna çıkararak çok uluslu yapıyı tehlikeye attığı dile getiriliyordu. Arnavutluk'ta süren isyan için İttihatçıları suçlayan İtilâf Fırkası, İttihatçı valinin tiyatro yaptırmak için ahaliyi zorlamasını çıkan isyanın başlıca sebeplerinden sayıyordu. İttihatçıların

⁸⁸ Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 181. [bundan sonra Fevzi Demir, **II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri**]

⁸⁹ Bedross Der Matossian, **Parçalanın Devrim Düşleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 164.

⁹⁰ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 297.

⁹¹ Fevzi Demir, **II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s. 217-237.

seçmen yaşını 25'te tutmaya çalışmasını şerîata aykırı bulan H.İ., bu konuda da İslâm esaslarına göre 20 yaşın uygun olduğunu benimsemişti. Dahası İttihatçı iktidarı büsbütün dine karşı ihmalkârlıkla suçlayan Fırka için İttihat ve Terakki Cemiyeti “anasır-ı saire hukukunu düşünmemiş” bulunuyordu.⁹²

Yirmi bin nüsha olarak basılan, İstanbul ve taşraya dağıtılan bu risaleler seçimler sırasında yaşanan ayaklanmalar gerekçe gösterilerek toplattırıldı. İttihatçılar bu risaleyi ihtilale yol açabilecek derecede tehlikeli görüyordu. Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi tarafından yazılan raporda risale yüzünden ihtilale yakın büyüklükte olaylar çıkması yüksek olasılık olarak aktarılmıştı.⁹³

İttihat ve Terakki, 1908'de sahip olduğu, konumu ve varlığı tartışılmaz addedilen bir durumun hayli gerisindeydi. Dört yıllık iktidarı boyunca kendi içerisinden ve devlet kademelerinden birçok düşman edinmişti. Politik unsurların ihtilafına bağlı olarak güttüğü siyasetin içeride ve dışarıda yansımaları olmuştu. Ayrıca yenilikçi ve dinamik bir devlet yapısını öngörerek gerçekleştirdiği reformlar kendisine eski rejimden miras kalan hasımlar kazandırmıştı. Tüm bunlara rağmen İttihatçılar yurt sathında geniş bir örgüt ağına sahip olmakla birlikte devletin iplerine de hâlâ hâkimdi. Seçimlere girerken Cemiyet'in en etkili isimlerinden Kâtib-i Umumi Hacı Âdil Bey Dâhiliye, Cavid Bey Nafia ve Talât Bey de Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı olarak görevde bulunuyordu. Sadrazam Said Paşa ise seçimler boyunca hastalığı sebebiyle Bab-ı Âli'ye uğramamış ve tüm yetkiyi İttihatçı nazırlara bırakmıştı.⁹⁴

İttihat ve Terakki, seçim kampanyasını vatanseverlik hissiyatını açıkça vurguladığı bir seferberlik havasında yürütmekteydi. Ordu için uçak ve gemi alımı amacıyla yapılan yardım kampanyaları, çiçek aşısı kampanyası, bir çatışmada şehit düşen askere yapılacak kabir için düzenlenen yardım faaliyeti ve bunların yanında

⁹² Fevzi Demir, **II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s. 246-248.

⁹³ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye (DH.) Hapishaneler Müdüriyeti (MB.HPS.) 145/72** (Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Dördüncü Şubesi tarafından yazılan 21 Nisan 1328 [4 Mayıs 1912] tarihli yazı). Bkz. **Ek-7**.

⁹⁴ “Paşa meclisin kapandığından beri, esasen şiddetli romatizmadan muztarib olduğu halde bir nevi cild hastalığına da uğrayarak üç aya yakın müddet Bab-ı Âli'ye devam edemedi.” aktaran: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C.II, s. 1088.

tüccar sınıfına karşı üretici örgütleri kurmak gibi toplumsal ve ekonomik olarak tebaaya yaklaşıma çalışan faaliyetlerde bulunmaktaydı.⁹⁵

Cemiyet, siyasal programını ise 1911 Ağustos’unda düzenlediği kongrede belirlemiş bulunuyordu. Bu programa göre seçmen yaşı 25 olarak düşünölmekteydi (Madde 1). Sırasıyla Padişah’ın gerekli gördüğünde meclisi dağıtabilmesi, mebusluktan istifa edenlerin altı aydan sonra memuriyete alınabilmesi ve askerlik süresinin yeniden düzenlenmesi gerektiği bu programda dile getiriliyordu (5, 8 ve 10. Maddeler).⁹⁶ 12. maddede kapitölasyonların tamamen kaldırılmaya çalışılacağı vurgulanıyordu.⁹⁷ Yönetim şeklinde adem-i merkezîyetçiliğe karşı çıkan Cemiyet, merkezileşmeyi imparatorluğu dağılmaktan kurtarmak için ellerindeki tek araç olarak görüyordu. 18. maddede eğitim konusunda azınlık ve yabancı eğitim kuruluşlarının denetime tabi olacıkları vurgulanırken, ana dilde eğitime müdahale edilmeyeceği belirtiliyordu. 19, 20 ve 21. maddelerde Türkçenin, ilkokullarda zorunlu olarak okutulacağı, vilayet ve liva merkezlerinde “*leyli darülfünunlar*” açılacağı ayrıca milli bir kütüphane kurulacağı açıklanıyordu.⁹⁸ Ekonomiyle ilgili olarak 31 ve 32. maddelerde borsa, ticaret ve sanayi odalarının yaygınlaştırılması, sanayinin teşviki ve anonim şirket kuruluşunun kolaylaştırılması gibi özünde devletçi çözümler öne sürölüyordu. 34. ve son maddede sağlık alanında yapılacak reformlardan bahsedilerek bu konuda Dâhiliye Nezareti’ne bağılı kurulacak olan sağlık kurumundan bahsediliyordu.⁹⁹

1.5.1. Seçim Olayları

Divan-ı Harbi-i Örfî tarafından seçimler öncesinde alınan karara göre gerek siyasi gerek ilmi hiçbir konferans, kulüp lokalleri haricinde kamuya açık alanlarda

⁹⁵ Fevzi Demir, **II. Meşrutîyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri**, s. 194.

⁹⁶ **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1327 Senesi Siyasi Programı**, Şehzadebaşı’nda İttihat ve Terakki İkinci Kulübü Tarafından İkinci Defa Tab’ ve Temsil Ettirilmiştir, İstanbul, Tanin Matbaası, s. 1-5.

⁹⁷ **A.e.**, s. 6.

⁹⁸ **A.e.**, s. 9-11.

⁹⁹ **A.e.**, s. 15-16.

yapılamıyordu. Divan-ı Harbi-i Örfi tarafından umuma açık yerlerde siyasi konferans verilmesi “idare-i örfiyenin ahkâmına mugayir” bulunuyordu. “İlmi olan konferanslar itasında gerçi bir mahzur-ı siyasi olmazsa da konferansçıların mevzuu tebdil ederek siyasiyata mütedair beyanatta bulunacakları” endişesinden dolayı ilmi suretteki konferanslar da bu yasak kapsamındaydı. Sonuç olarak Divan-ı Harbi-i Örfi tarafından “gerek siyasi gerek ilmi olsun hiçbir suretle hiç kimse tarafından kulüplerden gayri mevakide konferans ita kılınmaması”nın gereği Dâhiliye Nezareti’ne bildirildi.¹⁰⁰

İttihatçılar sıkıyönetimi seçimlerde adeta bir sopa gibi kullanıyordu. İstanbul ve çevresinde ise keyfi tutuklamalar artmıştı. Nitekim Divan-ı Harbi Örfi kararından bir ay önce, Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın mebus adaylarından Rıza Tevfik [Bölükbaşı] ile Pantoleon Kosmidis Adalar’da miting düzenliyordu. Sıkıyönetim gereği miting için kırk sekiz saat öncesinden izin almak gerekiyordu. Bu kurala riayet etmeyen Rıza Tevfik tutuklanarak yirmi beş günlük hapis cezasına çarptırıldı.¹⁰¹ Rıza Tevfik’in tutukluğu İttihatçı karşıtı cephe tarafından büyük bir öfkeyle karşılandı. Tutukluğu esnasında Tevfik Fikret de dâhil olmak üzere büyük bir kitle tarafından ziyaretçi akınına uğrayan Rıza Tevfik için daha sonrasında ziyaret günleri ikiye düşürülmüştü.¹⁰² Tutukluluğunun ardından 23 Mart’ta seçim çalışmalarına tekrar başlayan Rıza Tevfik Bey, bu kez Gümülcine’de Rum metropolitini ziyaretinin akabinde on beş kişilik bir

¹⁰⁰ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye (DH.) Siyasi Kısım (SYS.) 53/36** (Belge No:2) (Divan-ı Harb-i Örfi tarafından Dâhiliye Nezareti’ne yazılan 27 Şubat 1327 [11 Mart 1912] tarihli yazı). Divan-ı Harbi-i Örfi kararının tam hali şöyledir:

“Devletlü Efendim Hazretleri 26 Şubat 1327 tarih ve 506 numarolu tezkire-i nezaretpenahileri cevabıdır. İdare-i örfiye mıntıkası dahilinde bulunan ve umumun hakk-ı duhulü olan mevakide bilicima siyasi konferans ita kılınması idare-i örfiyenin ahkâmına mugayir bulunmakta ve ancak mevcut firak-ı siyasiye kulüpleri dahilinde verilecek konferansların istisna edilmesi de nef-i memleket nokta-i nazarından lazım görülmekte olduğundan fimabad hiçbir zatın kulüplerden gayri mevaki ve mesakinde siyasi konferanslar (mevize) ita edilmesine müsaade edilmemesi ve “ilmi” olan konferanslar itasında gerçi bir mahzur-ı siyasi olmazsa da konferansçıların mevzuu tebdil ederek siyasiyata mütedair beyanatta bulunacakları emsal-i mesbukasıyla sabit olduğundan ve bu ise mevaki-i mezkurede bulunacak olan firak-ı muhtelifeye mensub zevat arasında bazı nabeca ve asayiş-şikenane ahvalin vukuunu intac eyleyeceği melhuz görülmüş olmağla bu misillü konferansların da kulüplere hasr u tahsis olunması ve elhasıl gerek siyasi gerek ilmi olsun hiçbir suretle hiç kimse tarafından kulüplerden gayri mevakide konferans ita kılınmaması ve işbu keyfiyetin matbuat-ı dâhiliye müdiriyetince bütün matbuatla ilan kılınması lüzumu ledettezekkür maruzdur. Olbabda emr ü ferman hazret-i menlehül emrindir. Fi 27 Şubat 1327. Divan-ı Harb-i Örfi Reisi.” Bkz. **Ek-10**.

¹⁰¹ Hüseyin Cahid [Yalçın], “Son Mahkumiyetler”, **Tanin**, 22 Şubat 1912, s. 1; “Rıza Tevfik’in Tevkifi”, **Teminat**, 21 Şubat 1912, s. 1.

¹⁰² Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası...**, s. 162.

grup tarafından kaldığı otelde darp edildi. Rıza Tevfik Bey, Gümülcine istasyonuna kadar bu kalabalık bir grup tarafından kovalanmıştı. Olayların yatışmaması üzerine Gümülcine eski mebusu İsmail Bey'in evine geçici olarak yerleşti.¹⁰³

Kastamonu Valisi Galib Bey tarafından 25 Aralık 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilâf yanlısı *Zafer* gazetesinin Kastamonu'da basılıp basılamayacağı Dâhiliye Nezareti'ne sorulmuş¹⁰⁴, Nezaret 2 Ocak 1912 tarihinde verdiği cevapta, "Hükümet aleyhinde neşriyatta bulunacak ve hükümete muhalefet mesleğini takınacak olan bir gazetenin resmi bir müessese olan vilayet matbaasında" basımının uygun olamayacağına dair karar vermiş ve bunu Kastamonu Vilayeti'ne bildirmişti.¹⁰⁵ Bunun üzerine Vali Galib Bey, henüz iki nüshası basılmış *Zafer* Gazetesi'ni durdurmak için harekete geçmiş ve durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmişti:

"Henüz iki nüshası tab' edilen Zafer gazetesinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mürevvic-i efkârı olmadığı ve bunu vilayet gazetesiyle de ilan edecekleri ifade edilmiş ve mamafih adem-i tab'ı için münasib suretle icabına tevessül olunmuştur.

Vali Galib"¹⁰⁶

26 Ocak'ta o sıralarda İstanbul valisi olarak görev yapan Emin Bey yeni Kastamonu valisi olarak atandı. Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey tarafından yapılan atama sonrası yeni vali, kentteki İttihatçı örgütlenmeyi yeniden tanzim etmiş, gençleri ve muhafazakârları yeniden Cemiyet çatısı altında toplamaya başlamıştı. Emin Bey, o sıralarda Hürriyet ve İtilâf yanlısı *Zafer* gazetesinin sahibi ve yazarı olan Hoca Tevfik Efendi'yi makamına çağırarak ve gazetenin neşredilmesinin vatanın ve milletin çıkarlarına ters olduğunu açıklamıştı. Hoca Tevfik Efendi'ye vali tarafından

¹⁰³ "Gümülcine'de Rıza Tevfik Bey", **Tanin**, 25 Mart 1912, s. 4; "Rıza Tevfik Dövülür mü?", **Teminat**, 25 Mart 1912, s. 1.

¹⁰⁴ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye (DH.) İdare (İD.) 79/12** (Kastamonu Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 12 Kanun-i Evvel 1327 [25 Aralık 1911] tarihli telgraf). Telgrafın aslı şöyledir: "*Vilayet Matbaası gerçi resmi ise de ücret mukabili her türlü neşriyat-ı gayr-i resmîyede öteden beri tavassut etmekte hatta İttihad'a mensub Köroğlu gazetesi dahi orada tab edilmekte olmasına göre bu kerre Hürriyet ve İtilaf'a mensub bir gazete neşri için vaki olan müracaata bittabi cevab-ı redd verilememiş olmağla beraber hükümeti ve İttihadı tenkid yollu çıkarılacak bir gazetenin resmi bir matbaada tab' ve intişarı caiz olamayacağı bazı taraflardan ihtar edilmekle iktizasının iradesi.*"

¹⁰⁵ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. İD. 79/12** (Dâhiliye Nezareti'nden Kastamonu Valiliği'ne 20 Kanun-i Evvel 1327 [2 Ocak 1912] tarihinde gönderilen şifreli telgraf).

¹⁰⁶ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. İD. 79/12** (Kastamonu Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 22 Kanun-i Evvel 1327 [4 Ocak 1912] tarihli telgraf).

memuriyet teklif edildikten sonra dahi gazete çıkmaya devam etmiş ancak matbaası zorunlu olarak taşınarak Samsun’da neşrine devam edilmişti. Hoca Tevfik Efendi memurluk teklifini reddederek Samsun’da söz konusu muhalif gazeteyi basmaya devam etti. Ancak bu sıralarda başlayan mebusan seçimlerinde türlü zorluklarla karşılaşmış, Kastamonu’da köylüleri kışkırttığı gerekçesiyle tutuklanıp İstanbul’daki İdare-i Örfiye’ye sevk edilmişti.¹⁰⁷

Amasya’da Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyesi Rodoslu Şevket ve ulemâ kılığındaki Abdullah Ziyaeddin Efendi isimli şahıslar Hürriyet ve İtilâf adına propaganda yapmak için İstanbul’dan Samsun yoluyla Amasya’ya gelmişlerdi. Aynı kişiler Hükümet aleyhinde ve dini tonları yüksek slogan ve sözlerden dolayı halkı tahrik ettikleri gerekçesiyle Amasya’da gözaltına alındılar. Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 25 Mart tarihli telgrafta Amasya Mutasarrıfı Macid Bey, şehrin asayiş ve sükûneti açısından sakıncalı gördüğü şahısları İstanbul’a teslim etmek üzere Samsun’a yolladığını bildiriyordu.¹⁰⁸

İtilâfçılara göre ise yalnız Kastamonu ve Amasya’da değil, memleketin farklı bölgelerindeki valiler seçimlere açıktan açığa karışmıştı. Bağdat valisi gazetecileri hapsedmiş, Selânik’te Hürriyet ve İtilâf adayı Huneos Efendi’ye boyalı saldırı yapılırken vali bu duruma sessiz kalmış, Konya valisi de İtilâfçı aday Mustafa Sabri Efendi’nin konuşmalarını önlemek için elinden geleni ardına koymamıştı.¹⁰⁹ Seçimler sırasında yine Selânik’te tatsız olaylar meydana geldi. 27 Mart’ta Selânik yakınlarında bulunan Langaza’da seçimlerin ilk turuyla alakalı olarak hadiseler çıktı. Köylülerden oluşan silahlı bir grup, hürriyete değil şeriata oy vereceklerini açıklayan sloganlarla jandarmaya saldırdı. Çıkan arbedede on köylü ve bir jandarma hayatını kaybetti, yirmi kadar köylü ve jandarma ise yaralandı. Langaza Müftüsü olayların müsebbibi olduğu iddiasıyla tutuklanarak yargılanmak üzere İstanbul’a gönderildi.¹¹⁰

Eskişehir’de ise Hürriyet ve İtilâf yanlısı, dini söylemler içeren kışkırtma ve isyan hareketleri meydana geldi. 31 Mart Vakası’nda da parmağı olan Abdurrahman

¹⁰⁷ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası...**, s. 159.

¹⁰⁸ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. SYS. 55/97** (Amasya Mutasarrıflığı’ndan Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 12 Mart 1328 [25 Mart 1912] tarihli telgraf).

¹⁰⁹ “Valiler ve İntihabat”, **Teminat**, 23 Mart 1912, s. 1.

¹¹⁰ “İntihabatın Müessif Sahneleri”, **Tanin**, 28 Mart 1912, s. 3.

Hoca ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Eskişehir'deki lideri Hacı Veli isimli kişiler söz konusu isyan hareketini tertipleyenlerdi. İttihatçıları dinsizlikle suçlayan, çocukların şapka giymeye zorlanacağını iddia eden isyancılar olayları çevre köylere ve sancaklara da taşımışlardı. İsyanın yayılması üzerine Cemiyet'in seçimlerden sorumlu heyetinin başında bulunan Hamdi Bey ile Haroution Ohannesian, inceleme yapmak amacıyla jandarmalar eşliğinde yola çıktılar.¹¹¹ İsyancılar sandık kurulu üyelerini ölümle tehdit ettiler. “Bir jön öldürmek yüz gavur öldürmekten daha sevap” gibi sert dini söylemlerle halkı etkilemeye çalıştılar.¹¹² Olaylar seçimlerden sonra da sürmeye devam etti, jandarmanın sert müdahalesi ve onlarca tevkif yapıldıktan sonra sükûnet sağlanabildi. Suçlular, Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanmak üzere İstanbul'a gönderildi.¹¹³

Seçime doğru giden süreçte olaylar yalnızca Anadolu ile sınırlı değildi. Paris büyükelçisi Rifat Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Şubat tarihli yazıda Atina'dan çekilen telgraflarda eşkıya gruplarından bazılarının Rum adaylara karşı İttihat ve Terakki'nin adaylarını seçtirmek için yerel eşrafi tehdit ettiği bilgisinin bulunduğu söyleniyor, Bósovo köyü ileri gelenlerinden bir Rum'un ise kanı akıncaya kadar dövüldüğü bildiriliyordu. Aynı yazıda Siroz'da ise Hürriyet ve İtilâf Fırkası adına şube açmak amacıyla şehre gelmiş olan Avukat Nuri Efendi'nin bazı meçhul şahıslar tarafından darp edilerek öldürüldüğü açıklanıyordu. Rifat Paşa, söz konusu haberlerin Balkan devletlerine ait neşriyatlarda ve Avrupa gazetelerinde yayınlanabileceğine yönelik ciddi uyarılarda bulundu. Yazısında bu haberlere karşı yalnızca tekzip yoluna gitmekle yetinmeyip, özellikle seçimler esnasında katiyen baskı ve şiddet kullanılmamasını, bu konuda son derece hassas davranılmasını ve şayet bu gibi istenmeyen durumlar gerçekleşecek olursa sorumlularının amansız ve sert bir şekilde cezalandırılmasını telkin ediyordu. Rifat Paşa, şayet böyle hareket edilmezse zaten saldırıya maruz kalmakta olan ve düşmanları büyük olan Osmanlı Devleti'nin büyük bir itibar kaybına uğrayacağını vurguluyordu. Hariciye Nezareti, söz konusu yazıdan sonra bu haberlerin reddi için Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'ne gerekli

¹¹¹ İhsan Güneş, “1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar”, **Bellekten**, C. LVI/216, (Ağustos 1992), s. 472-474.

¹¹² **A.e.**, s. 475-478.

¹¹³ **A.e.**, s. 480.

talimatları verdi.¹¹⁴ Dâhiliye Nezareti, 17 Şubat 1912’de Manastır Vilayeti’ne çektiği telgrafla ajanslarda çıkan bu haberleri aktardı ve hızla soruşturma yapılarak gereğinin yapılmasını ve sonucun bildirilmesini istedi.¹¹⁵

Hem İttihatçılara, hem İtilâfçılara yönelik benzer eylem ve şiddet olayları seçimlerin düzenlendiği birçok ilde gözlemlendi. İtilâfçılar, İttihat ve Terakki’ye yönelik düzenledikleri şiddetli gösterilerde ekseriyetle dini bir söyleme başvururken İttihat ve Terakki devlet aygıtının kendisine sağladığı bürokratik üstünlükle rakibini sindirmeye çabalıyordu. Bu şartlar altında seçimler Mayıs’ın ikinci haftasına kadar sürdü.

1.5.2. Seçim Sonuçları

Başkent İstanbul’da ikinci tur seçimleri Meclis’in açılacağı tarih olan 18 Nisan’dan bir gün önce yapıldı. Seçim sonuçlarına göre İstanbul’da İttihat ve Terakki, güçlü bir zafer elde etti. 471 ikinci seçmenden 457’si oy kullanmış, 14 seçmen oylamaya katılmamıştı. İttihatçılar, listesindeki tüm adayları Meclis’e sokmayı başarmıştı. Seçimlerde yaşanan haksızlıkları protesto ederek seçimlere katılım göstermeyen Hürriyet ve İtilâf adayları ise bir ile altı arasında değişen oylar almıştı. Fırka’nın İstanbul’da oy alabilen bazı isimleri Lütfi Fikri Bey, Rıza Tevfik, Tahir Hayreddin Bey, Pantoleon Kosmidis, Nazaret Dağavaryan, Konstantin Konstantinidis, Kâmil Paşa ve *İktihâm*’ın yazı işleri müdürü Ahmed Cevdet Bey idi.¹¹⁶

İzmir’de seçimlerin ikinci turu 3 Nisan 1912’de sona erdi. İttihatçılar, İzmir özelinde sıkı bir kampanya yürütmüşlerdi. İkinci tur seçimlerinden sonra oy çuvallarının İzmir Belediye binasına elli bin kişilik kortejle birlikte “Çok Yaşa Osmanlı”, “Çok Yaşa İttihat ve Terakki Cemiyeti” sloganları eşliğinde götürülmesi bunun en açık göstergesiydi. İzmir seçimlerine 128 ikinci seçmenden 125’i katılmıştı. İttihatçılar 108 oy alırken Hürriyet ve İtilâf’ın adayları 17 oy almışlardı. İttihatçılar,

¹¹⁴ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. SYS. 83-2/2** (Hariciye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 31 Kanun-i Sani 1327 [13 Şubat 1912] tarihli yazı). Bkz. **Ek-11**.

¹¹⁵ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. SYS. 83-2/2** (Dâhiliye Nezareti’nden 4 Şubat 1327 (17 Şubat 1912) tarihinde Manastır Vilayeti’ne çekilen telgraf).

¹¹⁶ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 330.

Musa Kazım Efendi ile Mehmed Seyyid Bey'i aynı zamanda Emmanuelidis ve Karolidis isimli Rum adayları mebus olarak Meclis'e göndermeyi başarmışlardı. Eski İttihatçı mebus Nesim Masliah ise İzmir'de, tek Yahudi mebus olarak seçilmişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Rum mebus adayı doktor M. Konêmênos ise sadece bir oy alabilmişti.¹¹⁷

Selânik'te de İttihatçılar seçimin gerçek galibiydi. Mehmed Cavid Bey, Emmanuel Karasso, Binbaşı Halil Bey ve Mustafa Rahmi Bey'in mebus olarak seçilmesiyle altı sandalyenin dördünü İttihat ve Terakki Cemiyeti kazanmış oldu.¹¹⁸

Konya'da ise seçimin mutlak galibi Hürriyet ve İtilâf Fırkası olmuştu. İttihatçıların tek bir adayının bile seçilemediği Konya'da Hürriyet ve İtilâf'ın adayı Şeyh Zeynelabidin Efendi mebus olarak seçilmiş, Mehmed Emin Efendi, Ali Kemali Efendi, Mehmed Rıza Bey ve Ömer Vehbi ise Meclis'e giren diğer bağımsız adaylar olmuştu.¹¹⁹

Şam'da İttihatçılar ancak bir sandalye kazanabildi. Mehmed Fevzi Paşa'nın İttihat ve Terakki'den mebus olarak Meclis'e girdi. Seçimde geri kalan koltukları bağımsız adaylardan Abdülmuhsin Üstüvani, Emin Bey ve Abdurrahman Efendi kazandılar.¹²⁰ Beyrut'ta ise sonuçlar Cemiyet'in istediği gibi olmadı. Muharrem Misbah seçimi bağımsız olarak kazanırken diğer sandalye eski İttihatçı mebus Kâmil el-Asad'ın oldu.¹²¹

Basra'da ise seçimler 1 Nisan'da tamamlandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti burada da seçimin kaybeden tarafıydı. İtilâfçı adaylar Zuhayrzade Abdullah ile Seyyid Talib ibn Receb iki sandalyeyi kazanan adaylar olmuştu.¹²² Karaşaşzade Abdülvehap Paşa bağımsız olarak bir başka sandalyeyi kazanırken Babanzade Ahmed Naim Bey, İttihat ve Terakki adına Meclis'e Basra'dan girmiş oluyordu.¹²³

¹¹⁷ A.e., s. 332-333.

¹¹⁸ Feroz Ahmad-Rustow Dankwart, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler, 1908-1918", **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, No. 4-5 (1976), s. 267.

¹¹⁹ A.e., s. 273.

¹²⁰ A.e., s. 280.

¹²¹ A.e.

¹²² Mehmed Cavid, "Meşrutiyet Devrine Ait Cavid Bey'in Hatıraları: 90", **Tanin**, 29 Kasım 1943, s. 2.

¹²³ Feroz Ahmad-Rustow Dankwart, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler, 1908-1918", s. 282.

Seçimler, Mart ayından Meclis'in açılacağı 18 Nisan 1912 tarihine kadar sürdü. Hatta kimi yörelerde yaşanan aksaklıklardan dolayı Mayıs ayı içerisinde dahi seçimler yapılıyordu. Seçimler genel olarak İttihatçıların ezici zaferiyle sonuçlandı. Seçilen iki yüz seksen dört mebus içerisinde muhalefet cephesinden ancak on beş mebus bulunuyordu.¹²⁴ Arap mebuslar ise müstakil ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na yakınlık göstermekle birlikte özünde bağımsız hareket ediyor, kendi milli ajandalarını takip ediyorlardı. Arap mebusların toplam sayısı ikinci mecliste altmış sekizdi.¹²⁵

1912 seçimleri, barındırdığı şiddete varan eylem ve hadiseler sebebiyle tarihe “sopalı seçim” olarak geçmişse de gerçekte sonuçlara etki eden olgu daha çok Cemiyet'in siyasi açıdan elinde bulundurduğu güçtü. Cemiyet hem taşradaki örgütlü yapısını hem de iktidara sahip olmanın kendisine verdiği gücü ince taktiklerle kullanmıştı. Hacı Âdil Bey'in Arnavutluk ve Makedonya gezileri de farklı etnik unsurlara oy karşılığında imtiyazlar vererek seçimler için avantaj sağlamayı amaçlıyordu. İttihatçılar, yalnız Arnavutlarla değil başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere Arap, Yahudi, Bulgar ve Sırlarla da benzer pazarlıklara girişerek seçimler için destek arayışında bulunmuş, bir kısmında başarıya ulaşmış durumdaydı. Cemiyet, aynı zamanda basın ve toplanma hürriyetini kısıtlayan yasalarla muhalefetin propagandalarını etkisizleştirmeye çabalıyordu. Hürriyet ve İtilâf'ın söz konusu propaganda ve taktiklere karşı fazla etkili olamadığı seçim sonuçlarına da yansımıştı.¹²⁶

¹²⁴ Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul, 3F Yayınları, 2006, s. 107.

¹²⁵ Davut Hut, “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği”, **Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ortadoğu Özel Sayısı No. 1 (2016), s. 138-139; Feroz Ahmad-Rustow Dankwart, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler, 1908-1918”, s. 247.

¹²⁶ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 131-132.

II. Bölüm: Seçimler Sonrası İktidar Mücadelesi

Seçimlerden zaferle çıkan taraf İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştu. Cemiyet, bir yandan seçim süreci boyunca iktidarda olmasının kendisine sağladığı kudretle muhalefeti bastırırken, diğer yandan kendisinin muadili olabilecek hareketleri de önlemeye çabalıyordu. Devletin mutlak hâkimi artık Cemiyet idi. II. Abdülhamid'in hal' edilmesinden bu yana ortaya çıkan iktidar boşluğu böylelikle doldurulmuş oluyordu. Ancak bu süreç de çok uzun sürmeyecek, ülke, mutlak iktidarın siyasal anlamda tam olarak sağlanamamasından dolayı yeni bir iktidar savaşına sahne olacaktı. Bu iktidar savaşının ilginç yanı tıpkı 1908'de olduğu gibi ordu merkezli bir mücadelenin yeniden sahneye çıkması oldu. Ordu, 1908'dekine hayli benzeyen bir biçimde siyasal yetkenin yetersiz kalmasından ötürü yönetici bir rol üstlenmeye soyundu.

II. Mahmud'un padişahlığından I. Meşrutiyet'e kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti'nde siyasal yetkeyi rakipsiz olarak eline almış başka bir figür bulunmuyordu. Tanzimat ve sonrasında gelen Abdülaziz döneminde iktidar, Padişah'ın yanı sıra meclis, bürokrat takımı ve ordu arasında paylaşıyor, aktörlerden biri zaman zaman diğerini tasfiyeye kadar gidebiliyordu.¹²⁷ İlk kez II. Abdülhamid ile beraber iktidar bütünüyle “tek ele” geçmiş bulunuyordu. II. Abdülhamid, hükümrانlığının ilk yıllarında her ne kadar meclis ve bürokrasi ile sorunlar yaşasa da ilerleyen yıllarda iktidarı tek başına ele almış ve mutlak yetke ve siyasal gücün temsilcisi olmuştu. Hüküm süresi boyunca sadaret makamına yirmi üç kez görevlendirme yapması gerçekte devlet işlerini kimseye emanet etmediğini ve her şeyi kendi sorumluluğu altına aldığıının göstergesiydi.¹²⁸

19. yy. sonlarına gelindiğinde İmparatorluk içerisindeki farklı etnik unsurların Padişah'a bağlılığını sağlamak aşılması gereken önemli bir sorundu. Modern milliyetçi akımların (Benedict Anderson'a göre popüler-dilsel milliyetçilik) yarattığı

¹²⁷ Abdülaziz'in hal' edilmesi, siyasal aktörlerden bürokrasi ve ordunun iş birliği neticesinde Padişah'a karşı galebe çalması oldukça ilginç bir örnektir.

¹²⁸ Rıdvan Akın, “İkinci Meşrutiyet'in Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları”, s. 55.

tahribata karşılık ‘‘resmi milliyetçi’’¹²⁹ bir ideoloji geliştirmek her modern despot ve imparatorun aslı göreviydi.¹³⁰ Kitle eğitimi, sansür ve jurnaller ile padişahın mutlak yetkesi sorgusuz, sualsiz bir biçimde imparatorluğun dört bir yanında kendisini hissettiriyordu. Bunun yanında II. Abdülhamid, saat kuleleri, çeşmeler, türbeler, madalyon ve armalar gibi simgelerle iktidarının nimetlerini tebaasına bahşederek kendi meşruiyetini sağlıyordu. Bu meşruiyet yeni bir devlet ve vatandaşlık tanımının sürdürülebilirliği için elzemdi.

Jön Türk hareketi tıpkı ardılı olduğu Yeni Osmanlılar gibi bu meşruiyet sağlayan ideolojiye ve Padişah’ın mutlak siyasal yetkesine karşı çıktı. Ancak bu karşı çıkış ilkesel ve ideolojik olmaktan çok pragmatikti. Jön Türk hareketinin itici gücü olan genç subaylar, ideolojiler ve sosyal sorunlara yönelik reğetelerle ilgilenmiyorlardı. Onları ilgilendiren asıl sorun, Osmanlı Devleti’nin bekasıydı. Faaliyet ve tartışmaları, saplantı noktasına varırcasına ‘‘Bu devlet nasıl kurtarılabilir?’’ sorusuna verilecek cevabı aramaktan ibaretti.¹³¹ Padişah’ın mutlak yetkesi bu sorunun merkezi problemlerinden birini teşkil ediyordu. Jön Türkler, bu aşırı gücün milletin sorunlarına duyarsız kalmasından, milletler arasına nifak tohumları ekmesinden, sorgu ve suale maruz kalmayan icra yetkisinden şikâyetçiydi. Hareket, Padişah’ın siyasal yetkesinden kısıp, millete ve onun meclisine bu yetkenin en azından bir kısmını devrederek başta gayrimüslim tebaa olmak üzere milletlerin devlete bağlılığının sağlanabileceğini düşünüyordu. Hiç kuşku yok ki bu düşünüş ve onun getirdiği eylemler dizisi Padişah’ın yetkesine açılan savaş demekti. Jön Türkler siyasal ve askerî kanat olarak iki farklı yapıyla¹³² bu savaşı farklı safhalarda,

¹²⁹ Resmi milliyetçilik, halkların kendi mistik ve tarihi kökenlerinden devşirdiği mitlerle yayılan, çok uluslu imparatorluklara başkaldıran popöler-dilsel milliyetçiliklere karşı modern despot ve imparatorların bulduğu çözümün adıydı. Resmi milliyetçilik, kökeni halk temelli olan milliyetçi akımların istek ve arzularına karşılık çoğunlukla kadim bir tarihi anlatıyla yeni bir vatandaşlık duygusu yaratmaya çabalayan imparatorluk ideolojileriydi. Kavramın geniş bir tartışması ve açıklaması için: Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, 8. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, s. 99-129.

¹³⁰ Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s. 122.

¹³¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s. 212.

¹³² Selânik merkezli paramiliter bir ihtilalcı örgüt olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin İttihat ve Terakki’nin sivil kanadıyla birleşmesi ve İttihat ve Terakki adını alma süreciyle ilgili ayrıntılar için: Suavi Aydın, ‘‘İki İttihat-Terakki: İki Zihniyet, İki Ayrı Siyaset’’, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C.I, s. 117-128.

birbirinden bağımsız olarak sürdürdü. II. Abdülhamid, muhalifleriyle olan söz konusu mücadeleyi kaybetti, ancak bıraktığı siyasal güç boşluğu 1913'e kadar yeniden tesis edilemedi.

2.1. Yeni Meclis'in İlk Buhranı: Arnavutluk İsyanı

Seçimlerin tamamlanmasının ardından yeni Meclis-i Mebusan Reisi ve Reis Vekilleri 15 Mayıs'ta seçildi. Halil Bey (Menteşe) İttihatçıların uzun uğraşlardan ve sağlanan uzlaşılardan sonra yüz yetmiş beş mebusan yüz altmış üçünün oyuyla yeni Meclis-i Mebusan Reis'i oldu.¹³³ Halil Bey yeni Meclis-i Mebusan Reisi olarak kamuoyuna yaptığı açıklamayla irticaî faaliyetler ile mutlakiyete dönüş çabalarını devletin bekasını tehlikeye düşüren girişimler olarak nitelendiriyordu.¹³⁴

21 Mayıs'ta yaklaşık bir yıldır Maliye Nazırı olarak görev yapan Nail Bey, Cavid Bey'e görevi devretmek maksadıyla istifa etti. Cavid Bey, vekâleten Nail Bey'in yerine atandı. Hâlihazırda Nafia Nazırı olan Cavid Bey'in yerine ise Bedros Hallaçyan geçti. Ancak hükümet cephesinde seçimler bitmiş olmasına rağmen yeni kabine kurulmamış bulunuyordu. Nazırlardan bazılarının ise istifası gündemdeydi.¹³⁵ Seçimlerin yenilenmesi dahi hükümet bunalımına son vermemişti.

Seçimlerin akabinde İttihat ve Terakki Cemiyeti 7. ve 35. maddeyi yeniden gündemine aldı. Cemiyet içinde süren uzun müzakerelerden sonra Kanun-i Esasi'nin 7. ve 35. maddesi on üçe karşı iki yüz on oyla değiştirildi.¹³⁶ 7. madde Padişah'ın Meclis'i feshetme ve seçimleri tekrarlamasını düzenlerken, 35. madde ile Hükümet ve Meclis-i Mebusan arasında yaşanacak ihtilafta, kanun maddelerinden birinin kabulü için Hükümet'in ısrarı halinde Meclis tarafından oy çokluğu ile kanun reddedilirse ya

¹³³ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 5. İçtima, 2 Mayıs 1328 [15 Mayıs 1912], s. 43.

¹³⁴ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 5. İçtima, 2 Mayıs 1328 [15 Mayıs 1912], s. 45.

¹³⁵ Aykut Kansu, **İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 345.

¹³⁶ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 305.

Hükümet'in değişmesi ya da dört aylık süre zarfında seçimin tekrarıyla Meclis-i Mebusan'ın yenilenmesi sağlanacaktı.¹³⁷

Haziran ayında seçimlerle yenilenen Meclis-i Mebusan'ın varlığına rağmen hükümet tartışmaları devam etmekteydi. Hükümet'in başı için ilginç bir teklif muhalefet cephesinden geldi. Teklife göre Kâmil Paşa ve Said Paşa'nın yeni kurulacak Hükümet'e liderliği öngörülüyordu. İki ezeli rakibin uzlaşması halinde mebusların fırka farkı gözetmeksizin oy kullanacakları, vicdanî hislerle hareket edeceklerine dair bir ümit besleniyordu.¹³⁸ Teklif gerek hükümetçe gerekse Cemiyet tarafından dikkate alınmadı.

Hükümet bunalımı sürerken Arnavutluk olayları da gittikçe yayılıyordu. Arnavutlar, II. Abdülhamid döneminin seçkin milleti idi. Sabık Padişah'ın muhafız teşkilâtının çoğunluğunu Arnavut ailelerin çocukları oluyordu. Abdülhamid, Arnavut aileler arasındaki kan davalarını çözerek bölgedeki barışı tesis etmişti. Savaş gazilerine ve şehit ailelerine maaşlar ve ikramiyeler yoluyla teskinde bulunuyordu. Yine bölgede çıkan isyan hareketlerinde bölge eşrafına rütbelere, nişanlar ve ihsanlarda bulunarak söz konusu isyanları bastırıyordu. Sükûneti sağlamlaştırmak için Arnavutça dahi öğrenmişti.¹³⁹ Meşrutiyet'in ilanından sonra Arnavutlar eski güçlü konumlarını kaybetti. Başta 31 Mart ayaklanmasında avcı taburlarında bulunan Arnavut askerlerden bazılarının asılması, sonrasında Abdülhamid'in tahtan indirilmesi Arnavutluk'ta rahatsızlıklara sebebiyet vermişti.¹⁴⁰ II. Abdülhamid Arnavutlar için önemli bir isimdi, isyanın yayıldığı günlerde Arnavut isyancılar sabık padişahı kurtararak yeniden tahta geçirmeyi dahi plânlamışlardı.¹⁴¹

31 Mart sonrası yaşanan silah toplamalar ve ayaklanmaları bastırmada kullanılan yöntemler, İttihat ve Terakki ile Arnavutların arasını iyiden iyiye açmıştı. Arnavutlar, vergi muafiyeti, adliye mahkemelerinin kaldırılması, şeriat veya yörenin töresine uygun kanunların uygulanmasını talep ediyordu.¹⁴² İttihat ve Terakki bu

¹³⁷ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 344-345.

¹³⁸ Lütfi Fikri, "Kâmil ve Said Paşalar Ne Olacak" **İfham**, 10 Haziran 1912, s. 1.

¹³⁹ Müfid Şemsi, **El-Hakkı Ya'lû Velâ Yu'lâ Aleyh**, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, 2. Baskı, İstanbul, Şehir Yayınları, 2007, s. 15.

¹⁴⁰ **A.e.**, s. 19.

¹⁴¹ "Abdul Hamid the "Father" of the Albanians", **Guardian**, 2 August (Ağustos) 1912, s. 5.

¹⁴² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 196.

taleplerin çoğunu aşırı bularak bölgede güç yönetimini sürdürdü. 1910 yılında başlayan olaylar 1912'ye gelindiğinde silahlı bir isyana dönüştü.

6 Mayıs'ta Yakova, İpek, Metroviçe ve İşkodra yakınlarında isyan başladı. İsyancılar, telgraf hatlarını sabote ederek Hükümet'in başlıca iletişim ağını kestiler.¹⁴³ Arnavut olduğu anlaşılan bazı subaylar ise bulundukları birlikleri terk ederek dağa çıktılar. Yakalananlar ise tutuklanarak başkente gönderildi.¹⁴⁴ Haziran sonlarında, Harbiye Nezareti tarafından, Volçetrin'de bulunan VII. Kolordu'dan gelen bir yazı sadarete bildirildi. Yazıda, ayaklanan isyancıların çete halinde dolaştıkları, askeri müfreze ve birliklere saldırılar düzenledikleri bildirilmekteydi. İsyancıların liderlerinden Rıza Bey'in ailesinin ve efradının bölgeden uzaklaştırılması, kulelerinin tahribi, asilerin malvarlığına el konulması ve buna benzer kararlar tavsiye ediliyordu. Hükümet, VII. Kolordu Kumandanı'nın isteklerini onaylayarak, Kosova'ya ayrıca bir fırka ve bir alay asker sevk etmeye karar verdi.¹⁴⁵

İsyan, ordu içerisindeki bölünmüşlüğü de alenen su yüzüne çıkarmıştı. 22 Haziran gecesı, Arnavut Yüzbaşı Tayyar Bey Tetova, beraberindeki birkaç subay, altmışa yakın asker ve bolca mühimmat ile Manastır'daki Bistrica kışlasından ayrıldı. Tayyar Bey'in içerisinde olduğu grup Bab-ı Âli'ye seçimlerin yenilenmesi, İttihat ve Terakki'nin lağvedilmesi, bazı Cemiyet üyelerinin yargılanmasını da içeren bir dizi siyasi talep iletti.¹⁴⁶ Arnavut isyancılar tarafından Hayri Bey isimli bir Türk memurun idam edilmesi ordu içerisindeki karışıklığı derinleştirdi.¹⁴⁷

İsyancıların resmi talepleri ise, Berat mebusu ve sonradan Arnavutluk'un kurucusu olacak olan İsmail Kemal Bey¹⁴⁸ tarafından deklare edildi. İsmail Kemal Bey, 1911 Ağustos'unda Avlonya'ya gelmişti. Yanya valisi tarafından bu bilgi derhâl Bab-ı Âli'ye aktarılmış, İsmail Kemal Bey'in, İstanbul'a yazdığı telgraflarda Avlonya'daki bazı vilayet memurlarını yanına çektiği bilgisinin bulunduğu

¹⁴³ Müfid Şemsi, **El- Hakkı Ya'lû Velâ Yu'lâ Aleyh**, s.38-39.

¹⁴⁴ "Plot Against the Turkish Commission" **The Times**, 9 May (Mayıs) 1912, s. 1.

¹⁴⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 270-271.

¹⁴⁶ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 350.

¹⁴⁷ "The Confusion in Turkey", **Guardian**, 29 July (Temmuz) 1912, s. 6.

¹⁴⁸ Müfid Şemsi hatıratında 2 Mart 1911'de Serez mebusu Derviş Bey tarafından tokatlanan İsmail Kemal Bey'in Meclis-i Mebusan'ı terk etmeden evvel İttihat ve Terakki mensuplarına dönerek "-Bu tokat size pahalıya mal olacaktır." dediğini aktarır: Müfid Şemsi, **El- Hakkı Ya'lû Velâ Yu'lâ Aleyh**, s. 33.

söylenmişti. Vali, ayrıca İsmail Kemal Bey'in Arnavutlara yapmış olduğu propagandalardan dolayı vilayet içerisinde karışıklık çıkabileceğini İstanbul'a bildiriyordu.¹⁴⁹

İsmail Kemal Bey, çok geçmeden Arnavutluk'taki yıkıcı faaliyetlerinden istediğini elde ederek Avrupa ve Türk kamuoyuna Arnavut isyanının lideri sıfatıyla bir dizi talep yolladı. Bu talepler arasında Arnavutluk'un sınırlarının belirlenmesi, Arnavut bayrağının tanınması, tanınmış Arnavut aşiretlerinden birinin arasından Arnavutluk'a vali atanması, Türkçe konuşan memurların bölgeden çekilmesi ve Arnavutçanın resmi dil ilan edilmesi bulunuyordu. Tüm bu reformların Düvel-i Muazzama (Büyük Güçler) tarafından garanti altına alınması gerekliliği ayrıca belirtiliyordu.¹⁵⁰

İsyan, 1912 Mayıs'ından yaz sonuna kadar genişledi. Ağustos başlarında 1. ve 20. Tümene bağlı birkaç subay Üsküp, Priştine ve İpek'e girdi.¹⁵¹ Hükümet, duruma el koyması ve isyancılarla pazarlık yapması için Müşir İbrahim Paşa'yı Priştine'ye gönderdi. İbrahim Paşa ile görüşen Arnavut isyancılar, kendisine on dört maddelik bir dizi talepte bulundu. Bu talepler; özel adli yargılamalarını, zorunlu askerlikte ikamet edilen bölgenin esas alınmasını, memurların Arnavutça öğrenme zorunluluğunu, medrese ve idadi okulların arttırılmasını, toplanan silahların geri verilmesini, altyapı yatırımlarının genişletilmesini, Said ve Hakkı Paşa kabinelerinin yargılanmasını, son olaylar sebebiyle bölgeye genel bağış yapılmasını, yakılan evler için tazminat ödenmesini içeriyordu. İbrahim Paşa, bu taleplerin çoğunu olumlu karşıladı, Hükümet adına Arnavutlara birtakım siyasi imtiyazlar verdi. İsyan, İbrahim Paşa ile görüşmeden sonra eski hararetini kaybetti ve bölge geçici de olsa sükunete kavuştu.¹⁵²

Arnavutluk isyanı, yaklaşmakta olan daha büyük bir tertibin sadece başlangıcıydı. Hürriyet ve İtilâf'ın önde gelen isimlerinden Rıza Nur, Arnavutluk'ta isyan çıkarmak için Yakovalı Rıza'yı ikna etmiş, ona Prens Sabahaddin Bey'in maddi

¹⁴⁹ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti (DH.) Şifre Kalemî (ŞFR.) 419/33** (Yanya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Temmuz 1327 [11 Ağustos 1911] tarihli şifreli telgraf).

¹⁵⁰ "The Albanian Rising: Another List of Demands, **Guardian**, 28 May (Mayıs) 1912, s. 12.

¹⁵¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 314.

¹⁵² **A.e.**, s.318-320.

yardımlarını sunmuştu.¹⁵³ Rıza Nur, Arnavut isyancılarla II. Abdülhamid'in tüfekçilerinden Celâl Paşazade Emin Bey vasıtasıyla bağlantı kuruyordu. Emin Bey, İstanbul ile Üsküp arasında her hafta yolculuk ederek isyancılarla Rıza Nur arasındaki irtibatı sağlıyordu.¹⁵⁴ Rıza Nur söz konusu isyan hareketinin Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile bağlantısı olmadığını iddia etmekteydi.¹⁵⁵ Gerçekten de Fırka'nın bir diğer önemli üyesi Lütfi Fikri Bey bu harekete katılmamış bulunuyordu.¹⁵⁶

2.2. Ordu İçerisindeki Komplo: Halâskâr Zabitan'ın Ayak Sesleri

Arnavutluk'ta yayılan isyan hareketiyle eş güdümlü olarak ordu içerisinde de komplolar kurulmaktaydı. İlk olarak Mahmud Şevket Paşa'nın askeri siyasetten men eden kanun tasarısı gündeme geldi. Tasarıya göre siyasi faaliyetlere iştirak eden tüm ordu mensupları rütbe farkı olmaksızın iki ay ile dört ay arasında hapis cezası alacak, görev yerleri değiştirilecek, eğer aynı durum tekrarlanırsa iki aydan altı aya kadar hapis cezası verilebilecekti. Herhangi bir siyasi fırkaya katılmış olan tüm zabitan ve eratin ordudan ihraç edilmesi ve iki aydan altı aya kadar hapis cezası alması öngörülmüyordu.¹⁵⁷ Layiha, tartışmalara neden oldu. Muhalif Kayseri mebusu Ali Galip Bey, ordunun İttihat ve Terakki'ye karşı muhalif bir pozisyon aldığı böyle bir anda söz konusu tasarımı meclise getirmeyi manidar bulduğunu söylüyordu. Ali Galip Bey, tasarının Kanun-i Esasi'yi ihlal anlamına geldiğini, bir diğer husus olarak Manastır ve Arnavutluk'taki isyanı körükleme ihtimalini vurguluyordu. Konuşmasında dağa çıkan askerlerin taleplerini ve dağa çıkma sebeplerinin sorgulanması gerektiğini vurgulayan Ali Galip Bey, Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'den ihtar ve diğer mebuslardan da

¹⁵³ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, s. 63.

¹⁵⁴ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 346.

¹⁵⁵ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, s.66; Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **Muhalefetin İflası**, Haz. Ahmet Eryüksel, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991, s. 45.

¹⁵⁶ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası...**, s. 178.

¹⁵⁷ “Mensubîn-i askeriyyenin siyasiyat ile men'î iştigali hakkında Askerî Ceza Kanunnamesine zeyl kanun lâyihası”, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 22. İçtima, 16 Haziran 1328 [29 Haziran 1912], s. 538.

şiddetli itirazlar gördü.¹⁵⁸ Meclis içinde hararetli tartışmalara sebep olan tasarı, 1 Temmuz günü meclisten geçti ancak yasalaşmadan meclis feshedilecekti.¹⁵⁹

Bu kanun tasarısı sebepsiz yere düşünülmemişti. Hâlihazırda hem Arnavut isyancılara hem de ordudaki komploculara katılmış olan üst düzey subaylar mevcuttu. İzmir Kumandanı Müşir Abdullah Paşa, söz konusu Arnavut isyanına karşı Vükela'nın emirlerine karşı gelen yüksek rütbeli subaylardan ilkiydi. Kendisi, 28 Haziran'da İstanbul'a çektiği telgrafla silah arkadaşlarına karşı kendi askerlerini kullanmayacağını açıkça ifade ediyordu. Sadece İzmir ile sınırlı kalmayacak biçimde ordu üzerindeki Hükümet denetimi zayıflıyordu. Erzincan, Erzurum ve Trabzon garnizonlarındaki bir grup subay da Hükümet'in karşısındaydı. Edirne'de bulunan Dördüncü Kolordu'ya bağlı 'Halk' adıyla örgütlenmiş İttihatçı karşıtı zabitanlar bulunuyordu. 'Hıfz-ı Vatan' adıyla Manastır'da kurulan gizli örgüte VI. Ordu'da görev yapan subayların büyük çoğunluğunun destek verdiği söyleniyordu.¹⁶⁰ Merkez taburu zabitanından ve Sarıyer'deki üç piyade taburundan ayrıca süvari ve piyadelerden daha birçok tabur ve müfrezeler yine komploya eklenmişti. Bahriye'den üç torpidonun, ayrıca Melamî tarikatına bağlı pek çok subayın da harekete iştirak ettiğini Rıza Nur naklediyordu.¹⁶¹

Ordu neredeyse ikiye bölünmüş durumdaydı. Siyasal açıdan ikiye ayrılmış ordunun partizan siyasete alet olarak iki farklı hizbe ayrışması ülkeyi iç savaşın eşiğine getirmiş durumdaydı. Dahası Hükümet, yeni bir krizin henüz başlarındaydı. Mahmud Şevket Paşa, Cemiyet tarafından istifa ettirilmek isteniyordu.¹⁶² Mahmud Şevket Paşa'nın ordu içerisindeki politik organizasyonlara karşı zamanında ve gerekli olan tedbirleri alamadığı ve bunun sonucu olarak Cemiyet tarafından istifa ettirilmek istendiği anlaşılıyor. Ayrıca Cemiyet'in ileri gelenleriyle arası açılmıştı. Trablusgarp'taki başarısızlık ve Arnavut isyanına karşı gevşek bir tavır içerisinde bulunulması da Paşa'nın siyasi kariyerini etkiliyordu.¹⁶³ Nihayetinde Paşa, 9

¹⁵⁸ "Mensubîn-i askeriyyenin siyasiyat ile men'î iştigali hakkında Askerî Ceza Kanunnamesine zeyl kanun lâyihası", **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 [1 Temmuz 1912], s. 551-554; Celal Bayar, **Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş**, C.II, s. 121-123.

¹⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, s. 324.

¹⁶⁰ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 351-356.

¹⁶¹ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, s. 64-65.

¹⁶² **Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 122.

¹⁶³ Celal Bayar, **Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş**, C.II, s. 124.

Temmuz'da istifasını verdi. Ancak sonrasında istifa şekli ve usulünden rahatsızlık duyduğunu, kendisinin buna alındığını ifade ederek: “*Bana şu sırada böyle bir teklifin vukuunu tasavvur etmezdim. Teessüf ederim. Bu adeta beni kovmaktır.*” diyecekti. Neticede istifa eden Mahmud Şevket Paşa'nın yerine Bahriye Nazırı Hurşid Paşa vekâleten geçti.¹⁶⁴

Cemiyet, Harbiye Nazırlığı için ilk başta Şura-yı Askerî reisi Nâzım Paşa'yı düşünmüştü. Ancak Nâzım Paşa'nın Başkumandanlık Vekâleti ile Harbiye Nezareti'ni birleştirme, sıkıyönetimi kaldırma, genel af ilanı, Arnavutların genel siyasete aykırı olmayan isteklerinin kabulü gibi şartlar öne sürmesi Cemiyet'i içinden çıkılmaz zor bir duruma sokmuştu. Harbiye Nazırlığı için ilk önce İzmir Kumandanı Müşir Abdullah Paşa düşünülmüş olsa da kendisi hâlihazırda askeri komplonun içerisinde bulunduğundan kabul görmedi. Daha sonraki teklif ise Mahmud Muhtar Paşa'ya yapıldı, ancak Paşa içerik ve sayı olarak Nâzım Paşa'nın şartlarından dahi fazla olan şartlar ileri sürdü. Bu sebeple Hükümet, yeni Harbiye Nazırı'nı yine bulamadı.¹⁶⁵ Gazi Ahmed Muhtar Paşa da İttihatçıları zorlayan şartlar ileri sürerek Kâmil Paşa'ya sadaret görevinin teklifini, Talât ve Cavid dahil olmak üzere Cemiyet'e yakın ve bağlantılı hiç kimsenin kabinde yer almamasını şart koştu. Söz konusu şartları kabul etmekte zorlanan Said Paşa ve Hükümet, bu sefer ordunun içinde bulunduğu durumu toparlaması ve orduyu düzene sokması için Erzincan Kumandanı Kara Osman Paşa'yı veya eski Trablusgarp Kumandanı İbrahim Paşa'yı İstanbul'a davet etmeyi düşünüyordu.¹⁶⁶

Asker-siyaset ilişkisinin Osmanlı Devleti'nde girift bir halde bulunması, onun derinlemesine incelenmesi ihtiyacının yanında aslında dört taraflı bir denge oyununun bir tarafını teşkil ediyordu. Ordu içinde iki zıt görüş olmasına rağmen asker, siyasetin bir unsuruydu. Bunlara sivil siyasetin başındaki unsurlar olan Heyet-i Vükela ve Meclis-i Mebusan da katılmış bulunuyordu, bu durum dört taraflı bir siyasi dengenin iki terazisiydi. Padişah ve İttihat ve Terakki Cemiyeti de diğer unsurlar olarak bu denge oyununda yerlerini almış vaziyetteydi. Padişah V. Mehmed Reşad'ın pasif ve

¹⁶⁴ Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri, s. 127-129.

¹⁶⁵ A.e., s. 131-134.

¹⁶⁶ “The Ministerial Crisis in Turkey”, *Guardian*, 15 July (Temmuz) 1912, s. 9. Bkz. Ek-12.

tamamen İttihatçıların kuklası bir sultan olduğu iddiası Hayri Efendi'nin günlüklerindeki Padişah portresine ters gelen bir durum olarak yansıyordu.¹⁶⁷

Siyasal açıdan ortaya çıkan yetke boşluğunu söz konusu dört unsur doldurmaya çabalamakta, ancak hiçbiri tek başına bunu başaramamaktaydı. II. Abdülhamid döneminin mutlak siyasal iktidarının Asker'in eliyle devrilmesi ona büyük bir prestijin yanında siyasal sorumluluk da veriyordu. En azından askerlerin daha doğrusu İttihatçı subay takımının düşüncesi bu yöneydi. Askerler tabiatları gereği yukarıdan aşağıya otoriter bir düzenin temsilcileri ve dayatıcılarıydılar. Siyasal açıdan yalnızca meşru bir düzenin sürdürülüp korunması gerektiğinin bilincindeydiler. Siyasal yetkenin ise çekişme değil düzen sağlaması gerektiğini düşünüyorlardı.¹⁶⁸ Bu açıdan partizan siyasete bulaşmak onlar için bir çeşit görev bilinci idi. Ancak meşru bir hükümetin yönettiği bir ülkede siyasetten çekilerek ülkenin sadece dış tehditlerden korunması görevini sağlayabilirlerdi. Mahmud Şevket Paşa bile askeri siyasetten meneden tasarımı mecliste savunurken, aslında askerin siyasallaşmasına meşruiyet kazandırıyordu:

“Fakat bir Ordu için siyâsiyyâtla iştigal etmek mâ'yûb bir şeydir, bir züldür. Bir Ordu, bu zilleti irtikâb etmemelidir. Lâkin iştirak, batmak üzere olan bir milleti, münkariz olmak üzere bulunan bir Devleti kurtarmak maksadına mâ'tûf olduğu için, bu, bir züll değil, bir şereftir. Osmanlı Ordusu, bunun 'bir şeref olduğunu bilerek siyâsiyyâtla iştigal etti.’”¹⁶⁹

Gerçekte subayların İttihatçı politikaları desteklemeleri siyasete bulaşmak değil de gayrimeşru bir hükümete karşı yürütülmesi gereken savaşın bir misyonu olarak sayılıyordu. İttihatçı karşıtlığı ise siyasete bulaşmak oluyordu. Bu açıdan askerin Cemiyet'e olan desteği bir sorun teşkil etmezken, Cemiyet karşıtlığı siyasi bir anlayış olarak kodlanmaktaydı.¹⁷⁰ Ordu, rejimin bekçisi rolünü hiçbir zaman bırakmamaya

¹⁶⁷ Hayri Efendi günlüklerinde Padişah'ın yeni meclisin reis seçimine müdahale etme çabasını aktarır. Tartışmalı olmakla birlikte Padişah'ın hükümet kurmada da zaman zaman İttihatçıların önde gelen isimleriyle anlaşmazlığa düştüğü vakidir. **Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 92-93.

¹⁶⁸ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 223.

¹⁶⁹ “Mensubîn-i askeriyyenin siyasiyat ile men'i iştigali hakkında Askerî Ceza Kanunnamesine zeyl kanun lâyihası”, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 23. İctima, 18 Haziran 1328 [1 Temmuz 1912], s. 544.

¹⁷⁰ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 299.

taraftardı. Bu görev ilk başta Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla kendisine verilmişti. Zira Meşrutiyet'i ilan ettiren kendisiydi, doğal olarak bu görev yine kendisine düşüyordu.

Esasen Türk modernleşmesi temel dayanak olarak askerî reformların güdümündeydi. Mesela askerî mühendis yetiştirilen Bahrî ve Berrî Mühendis Mektepleri 1773 tarihinde açılmıştı. Sivil olan ise bundan ancak yüz sene sonra 1884'te açılabilirdi.¹⁷¹ Sivil reformların gelişmesi ve hayat bulması ancak askerî açıdan güçlü bir devletin varlığında söz konusu olabilirdi. II. Mahmud'un gerçekleştirdiği askerî reformların ardından gelen, sivil ve hukukî önemli bir dönüşümün yaratıcısı olan Tanzimat Reform'u önemli bir göstergeydi.

Yeni Harbiye Nazırı'nın yokluğunda vekâleten görevi yürüten Hurşid Paşa'da istifa ettiğini açıkladı. Çaresiz kalan Said Paşa, durumu açıklayan bir mektup kaleme alarak istifa etti. Said Paşa, mektubunda orduyu disiplin altına alacak Harbiye Nazırı'nın bulunmadığını, Bahriye Nazırı'nın istifa ettiğini ve Maliye Nezareti'nin zaten boş bulunduğunu, özellikle savaş zamanında böylesine önemli üç nezaretin boş kalmasının maslahata uygun olmadığını belirterek görevinden affını rica etmekteydi.¹⁷² Said Paşa, 17 Temmuz'da hükümetinin ezici çoğunlukla güvenoyu almasından hemen sonra istifa etmiş oldu. Paşa, birkaç gün sonra Padişah'ın "*Paşa size emniyetleri vardır; niçin istifa ettiniz?*" sorusuna "*Onların bana emniyetleri var ama benim onlara emniyetim yoktu.*" demişti.¹⁷³

Talât Bey, ülkenin içinde bulunduğu hassas durumu göz önüne alarak zaman kazanmak amacıyla Said Paşa'ya istifasını ertelemesini rica etti. Said Paşa, bu durumda kendisinin ve kabinesinin istifasını Padişah'a bildirmek için bir gün daha bekledi.¹⁷⁴ Ancak 18 Temmuz'da ülkeyi sarsan bir başka gelişme daha vuku buluyordu. Bir süreden beri devam eden ordu içerisindeki bölünmüşlük artık alenen kamuoyunun gözü önünde yaşanacak bir hale gelmişti. Kendilerine Halaskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) diyen bir grup asker, hükümeti ve meclisi hedef alan bir bildiri yayınladı.

¹⁷¹ Murat Belge, **Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye**, 3.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 662.

¹⁷² **Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 134.

¹⁷³ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949, s. 63.

¹⁷⁴ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 361.

2.3. Halâskâr Zabitan'ın Ortaya Çıkışı

Grubun kurucuları arasında birçok zabitan bulunuyordu, sivil unsurlar ise kurucu kadroda yer almamakla birlikte hareketin içerisinde farklı rollerde kendilerine yer bulmuşlardı. Grubun kurucuları; Erkân-ı Harp Binbaşısı Gelibolulu Kemal Bey, Erkân-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi Bey, Yüzbaşı Kudret Bey, Süvari Kaymakamı Recep Bey, Bahriye Binbaşısı İbrahim Aşkî Bey idi.¹⁷⁵ Gruba üye olmamakla birlikte iş birliği yapan diğer subaylar arasında Mütেকaid Yüzbaşı Tevfik, Binbaşısı Burunsuz Tevfik Hamdi, Binbaşısı Rosinyol Hüsnü, Hasan Ali, Mülazım Salih, Hüseyin Avni gibi isimler yer alıyordu. Grubun sivil üyeleri ise Ertuğrul Şakir ve Sigortacı Kemal beylerdi.¹⁷⁶ Gruba mensup diğer subaylar ise: Kağıthane Poligonunda Yüzbaşı Vahid Bey, dumansız barut fabrikasında görevli Yüzbaşı Hakkı, dumansız barut fabrikasında görevli Mülazım Vehbi Bey, Bahriye Güverte Yüzbaşısı Süleyman Remzi Efendi, Güverte Yüzbaşısı Mustafa, İhsan, Bekir, Hasan, Basri efendilerle Güverte Mülazımı Said Efendi ve Kaymakam Zekeriya beylerdi.¹⁷⁷ Yüksek rütbeli subaylardan Erkân-ı Harp Mirlivası Nazif Paşa, Mirliva Ferid Paşa, Zeki Paşa, Yaver Paşa ve Ahmed Abuk Paşa'nın ise gruba destek verdikleri söyleniyordu.¹⁷⁸

Gelibolulu Kemal Bey'in 1912 yılında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ikinci şubede, "tercüme ve istihbarat" subayı olarak çalıştığı biliniyordu. Arnavutluk ve Manastır'da patlayan olaylar ve gerilimin o sıralar Makedonya'da görev yapan Erkân-ı Harp Binbaşısı Gelibolulu Kemal Bey'e cunta fikrini verdiği anlaşılıyor. Memleketteki ve bilhassa Balkanlar'daki havanın İttihat ve Terakki aleyhine geliştiğini sezen ve ordu içerisindeki bölünmüşlüğü de bu havaya katkıda bulunacağını öngören Kemal Bey, bir grup beyannamesi hazırlayarak iktidarda yer

¹⁷⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, s. 313.

¹⁷⁶ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası...**, s. 180.

¹⁷⁷ Bu isimler Hasan Ali isimli subayın tutuklanmasından sonra askerî ceketinin cebinde bulunan bir pusulada yer alıyordu. Hasan Ali, tutuklanmadan hemen önce tüm evraklarını yakmış, yalnız bir seneden beri giymediği ceketinde bazı subayların isimlerinin geçtiği pusula bulunmuştu. Hasan Ali, bu evrakın yolculuk esnasında yazıldığını ve kim tarafından verildiğini hatırlamadığını söylüyordu. Bu isimlerin Halâskâr Zabitan Grubu'na mensup oldukları Hasan Ali tarafından itiraf edilmişti: **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. ŞFR. 421/69** (Trabzon Valisi Samih Rifat'tan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Mart 1330 [18 Mart 1914] tarihli şifreli telgraf). Bkz. **Ek-3**.

¹⁷⁸ Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı. 7 (2014), s. 160.

alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı harekete geçmiş oldu. Yorgi Skalyeri isimli bir Rum aracılığıyla Hürriyet ve İtilâf'ın da destekçisi olduğu bilinen Prens Sabahaddin ile bağlantı kuran Kemal Bey, Prens tarafından maddi destek de görmüştü.¹⁷⁹

Grubun yazılı bildirisi 18 Temmuz günü Dâr-ı Şura-yı Askerî'ye bir mektup aracılığıyla sunuldu. İki subayın, “mühim” ve “müstacel” ibaresiyle Mirliya Zeki Paşa'ya sunduğu bildiri, özetle geçici hükümetin görevden alınmasını, Kâmil Paşa sadrazamlığında bir hükümet teşkil edilmesini ve Meclis'in feshedilmesini istiyordu. Zabıtların getirdikleri bildiri metni, Nâzım Paşa'ya ulaştıktan sonra Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi Vekili Hadi Paşa ile I. Kolordu Kumandanı Vekili Osman Paşa bildiriyi Padişah'a sunmak üzere saraya gitti. Hurşid Paşa'nın durum karşısında sessiz kaldığı ve tereddüt içinde olduğu, ayrıca gereken hiçbir yasal tedbiri de almadığı dikkat çekiyordu.¹⁸⁰ Paşalar gizli bir anlaşma yapmışlar gibi bu duruma seyirci kalarak olayı saraya kadar taşımış, hâlihazırda hiçbir tedbire başvurmamışlardı. Nâzım Paşa'nın grubun koruyucusu olduğu, grup üyesi subaylarla karakollarda ve akşam yemeklerinde bir araya geldiği İttihatçı çevrelerde dile getiriliyordu.¹⁸¹

Bildiriyi saraya ulaştırmak adına hem Nâzım, hem de Hurşid Paşa sarayda Padişah'ın huzuruna kabul edildi. Halâşkâr Zabitan'ın bildirisi Padişah'a sunulduktan sonra Sultan tarafından askere hitaben bir beyanname yazıldı. Emrivaki bir durumla karşı karşıya kalan Sultan Reşad, ordunun şikâyetlerinin Heyet-i Vükela tarafından dikkate alınmasını, istifa etmiş bulunan ancak vekâleten görevde olan Said Paşa'dan istirahat ederek Bab-ı Âli'ye telefon açtı. Said Paşa tarafından yazılan bildiri Padişah'a takdim edildi. Ancak bildiri yayınlanmadan önce Nâzım, Hadi ve Hurşid Paşalar tarafından değiştirilerek isyancı zabitanın cezai durumlarına dair yazılanlar metinden çıkarıldı.¹⁸²

¹⁷⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, s. 324.

¹⁸⁰ **Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 136.

¹⁸¹ “The Turkish Chamber and the War Minister”, **Guardian**, 5 August (Ağustos) 1912, s. 9.

¹⁸² İttihat ve Terakki Bursa mebusu Hakkı Baha'nın Celal Bayar'a gönderdiği 12 Temmuz 1328/25 Temmuz 1912 tarihli mektup: Celal Bayar, **Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş**, C.II, s. 129-130; **Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 138.

Beyanname “Asker!” hitabıyla başlıyor ve askere hitaben disiplin ve itaat vurgusu yapıyordu. Emre itaat etmeyen ve “vazife-i askeriyelerini” ihmal edenlerin vatan haini olacakları vurgulanıyordu. Askerî düzenin ve askerî temelin dayandığı esasların itaat, düzen, hilafet ve saltanat makamına tam manasıyla bağlanmak olduğu vurgulanıyor, askerlerin siyasal düzene ilişkin meseleler ile ilgilenmeyip yalnızca üstlerinin emirlerini dinlemeleri isteniyordu. Tevfik Paşa’nın sadaret ve “müstakil ve icraatında her türlü tesirden uzak kimselerden” oluşacak kabine için Londra’dan İstanbul’a davet edildiği açıklanıyordu.¹⁸³ Beyanname o gün Harbiye Nazırı Vekili Hurşid Paşa tarafından Hamidiye Camii’nde okundu. Ayrıca Davud Paşa ve Selimiye kışlaları ile Bebek ve Karadeniz Boğazı’ndaki birliklerde de okundu.¹⁸⁴

Tevfik Paşa, Padişah’ın daveti üzerine Mabeyn-i Hümayun’a bir telgraf göndererek Sadaret için bazı şartlar öne sürdü. Meclis-i Mebusan’ın feshi, Heyet-i Vükela’nın gizli ve açık bütün etkilerden uzak olarak yeniden kurulması, cemiyetlerin tümünden ilgası, umumi af ilanı ve sıkıyönetimin kaldırılması Tevfik Paşa tarafından öne sürülen şartlardı.¹⁸⁵ Durumun vahametinin farkında olan İttihatçılar Meclis-i Mebusan’ın feshi ve İttihatçı düşmanı bir kabinenin teşkilinden çekiniyorlardı.¹⁸⁶ Tüm bu olan bitenler karşısında Rıza Nur ve bazı Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyeleri dışında muhalefet tarafından ciddi bir katılım görülmemişti.¹⁸⁷ Bizzat Fırka’nın lideri Miralay Sadık Bey özellikle İstanbul’daki bütün fırka şubelerine Halâskâr hareketine katıyetle karışılmamasını açıkça ifade ediyordu.¹⁸⁸ İttihatçı karşıtı muhalefetin adresi bu kez siyaset değil orduydı. Ordunun siyasallaşması tehlikesine karşı Cemiyet, gerekli tedbirleri almakta gecikmişti. Kendisini iktidara ya da iktidarı elde tutan bir pozisyona kavuşturan güç olan ordu, bu kez kendisine karşı en mühim tehlikenin adıydı.

Tevfik Paşa’nın sadaret teklifi için şart koştuğu Meclis’in feshi Padişah tarafından kabul görmedi.¹⁸⁹ 19 Temmuz’da Nâzım Paşa, Hadi ve Hurşid paşalar

¹⁸³ “Beyanname-i Padişahi”, **Tanin**, 20 Temmuz 1912, s. 1; Lütfi Simavî, **Sultan Mehmed Reşad Hân’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)**, Haz. Sevdâ Şakar, İstanbul, Şehir Yayınları, 2007, s. 252-253.

¹⁸⁴ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 363.

¹⁸⁵ **Mustafa Hayri Efendi’nin Günlükleri**, s. 137.

¹⁸⁶ Mehmed Cavid, “Meşrutiyet Devrine Ait Cavid Bey’in Hatıraları: 138”, **Tanin**, 19 Ocak 1944, s. 2.

¹⁸⁷ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **Muhalefetin İflası**, s. 46.

¹⁸⁸ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, s. 68.

¹⁸⁹ “Ghazi Mukhtar Trying to Form A Cabinet”, **Guardian**, 22 July (Temmuz) 1912, s. 9.

tarafından Padişah’a sadaret için Kâmil Paşa ısrarlı bir şekilde teklif edildi.¹⁹⁰ Talât Bey bunun üzerine başkâtip Halid Ziya Bey’e “Bizden sonra Kâmil Paşa’nın sadarete gelmesi demek dâhilde harp demektir...” diyerek iç savaşa yol açabilecek bu atamayı engellemesini telkin ediyordu.¹⁹¹ Padişah, yaşanacak iç savaş tehlikesine karşı hem ordu üzerindeki etkisi, hem de tecrübesi nedeniyle sadaret için Gazi Ahmed Muhtar Paşa’yı uygun gördü. Bu seçimde, Said Paşa’nın Padişah’a telkinleri de etkili olmuştu.¹⁹² Padişah’ın söz konusu tercihi iyi düşünülmüş bir hamlenin sonucu olmakla birlikte, kendisinin tahtta kalma korkusuna da işaret ediyordu. Muhalefet cephesindeki bazı Hürriyet ve İtilâf yanlıları ile subayların büyük bir bölümünün Sultan Murad’ın oğlu Şehzade Mehmed Efendi’yi destekledikleri ve V. Mehmed Reşad’ın yerine tahta geçirmek istedikleri dış basında yazılıyordu.¹⁹³

2.4. İttihatçıların İktidardan Uzaklaştırılması

22 Temmuz’da kimilerinin “Büyük Kabine” olarak tanıdığı Heyet-i Vükela, Gazi Ahmed Muhtar Paşa sadaretinde kuruldu. Bu tanımlamanın sebebi ise geçmişte sadrazamlık yapmış olan üç eski devlet büyüğünün aynı anda kabinede bulunmasından geliyordu. Avlonyalı Ferid Paşa, Kâmil Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa kabinede bulunuyordu. Kabine’de, Gabriel Noradunkyan Hariciye Nazırı, Avlonyalı Ferid Paşa Dâhiliye Nazırı, Nâzım Paşa Harbiye Nazırı, Mahmud Muhtar Paşa Bahriye Nazırı, Said Bey Maarif Nazırı, Ziya Paşa Maliye Nazırı, Damat Şerif Paşa Nafia Nazırı, Reşid Paşa Ticaret ve Ziraat Nazırı, Azemzade Mehmed Paşa Evkaf Nazırı, Sabri Bey Posta ve Telgraf Nazırı, Cemalettin Efendi Şeyhülislam ve Kâmil Paşa Şura-yı Devlet Reisi olarak bulunuyordu.¹⁹⁴ Kâmil Paşa, her ne kadar adı Hariciye Nezareti için geçse de

¹⁹⁰ “Die Kries in Der Turkei”, **Pester Lloyd**, 21 Juli (Temmuz) 1912, sabah baskısı, s. 5; “Die Forderungen der Armee”, **Pester Lloyd**, 21 Juli (Temmuz) 1912, sabah baskısı, s. 5; “Die Forderungen der Offiziersdeputation”, **Neue Freie Presse**, 21 Juli (Temmuz) 1912, s. 5.

¹⁹¹ Halid Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, Haz. Nur Özmel Akın, 2. Baskı, İstanbul, Özgür Yayınları, 2012, s. 591.

¹⁹² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 279.

¹⁹³ “The Crisis in Turkey: Movement to Dethrone the Sultan”, **Guardian**, 17 July (Temmuz) 1912, s. 7.

¹⁹⁴ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İ. DÜİT. 8/59** (Belge No:2) (9 Temmuz 1328 [22 Temmuz 1912] tarihli irade-i seniyye); “The Turkish Cabinet: A Blow to the Extremists”, **The Times**, 23 July (Temmuz) 1912, s. 5. İrade-i seniyye için bkz. **Ek-4**.

Şura-yı Devlet Reisi olarak görev aldı. Fakat kabine üzerindeki nüfuzu olacağı aşıkardı ve bu durumdan İttihatçılar doğal olarak hiç memnun değillerdi. Kabine'den memnun olmayan sadece İttihatçılar değildi. Halâskâr Zabitan Grubu, Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nezareti'nin başına geçmesine tepkiliydi.¹⁹⁵

İttihatçılar böylelikle resmen iktidardan düşmüş oldu. Heyet-i Vükela'da kendisine muhalif pek çok ismin bulunmasına rağmen meclis halen İttihatçıların elindeydi. Halâskâr Zabitan, çok geçmeden meclis için hareket geçti. 24 Temmuz akşamı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey ve Saray başkâtibi Halid Ziya Bey'e tehdit içeren kırmızı mühürlü mektuplar ulaştı. Halid Ziya Bey ile ilgili Padişah üzerinde zararlı tesirler bıraktığı yolunda suçlamalarda bulunuluyordu.¹⁹⁶ Padişah, bunun üzerine çok değer verdiği iki ismi Lütfü Simavî ve Halid Ziya Bey'i görevlerinden azletmek zorunda kaldı.¹⁹⁷

Grubun beyannamesi ise 25 Temmuz'da kamuoyuna ulaştı. Beyannamede Osmanlı Devleti'nin içinden geçmekte olduğu zor durumdan bahsedilerek, meşrutiyet idaresinin önceki istibdat dönemini hatırlatan politikaları vurgulanıyordu. Memleketin içinde bulunduğu buhranın başlıca sorumlusu olarak İttihatçılar gösteriliyordu. Subaylar arasındaki siyaset hevesinin acizliklere sebebiyet verdiği iddia edilerek İtalya ile olan savaşta yaşananlar misal veriliyordu. Grupla ilgili önemli bir diğer konu ise beyannamede sık sık kişisel ihtiras ve menfi düşüncelere asla müsamaha gösterilmeyeceği yönünde yapılan ikazlardı. Halâskâr Zabitan, ülkenin içinde bulunduğu durumun tafsilatlı bir değerlendirmesini yaptıktan sonra isteklerini beyannamede sıralayarak; Hükümet'in değiştirilerek Avrupa nezdinde daha itibarlı bir kabine kurulmasını, Hükümet işlerine dışarıdan hiç kimsenin müdahale etmemesini ve seçimlerin yenilenerek dış müdahaleden uzak, âdilâne bir seçimin düzenlenmesini istiyordu.¹⁹⁸

¹⁹⁵ “Die Offiziersliga gegen Mahmud Mukhtar”, **Neue Freie Presse**, 23 Juli (Temmuz) 1912, sabah baskısı, s. 4.

¹⁹⁶ Halid Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, s. 585.

¹⁹⁷ Padişah üzüntüsünü şu sözlerle dile getiriyordu: “*Ben Lütfü Bey’le Halid Ziya Bey’den de hoşnuttum; fakat haklarında galeyan olduğu mülâhazasıyle tebdillerine muvafakat ettim. Onlar da ağlayarak veda edip gittiler.*” Aktaran: Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 59.

¹⁹⁸ “Halâskâr Zabitan Grubu Beyannamesi”, **İktihâm**, 25 Temmuz 1912, s. 4-5. Bkz. **Ek-2**.

Aynı gün Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'e de hayatına kastedileceğini de içeren sert bir mektup gelmişti, mektubu sonraki gün Halil Bey mecliste okudu. Halaskar Zabitan Grubu, Halil Bey'i Padişahın arkasından entrika çevirmekle ve vatan için hiç de hayırlı olmaksızın yanlış hareketler yapmakla suçluyordu. Millet ile beraber ordunun isteğinin “Fındıklı kulüp ve tiyatrosu” tabiri yakıştırılan Meclis-i Mebusan'ın kapatılması olduğunu söylüyordu. Kırk sekiz saat içerisinde meclis feshedilmezse bu vatani vazifeyi grubun bizzat yerine getireceği açıkça ifade ediliyordu. Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey oturumda, “vazife-i vataniyyesini” ve “sonra da vazife-i nizamîyye ve kanuniyyesini” yerine getireceğini ilan ediyordu. Oturum sert tartışmalarla devam etti. Mebuslar orduyu münezzeh tutarak mektubu imzasız bir şekilde yazanları sert sözlerle eleştirdi. Bazı mebuslar, Meclis-i Mebusan'ı korumak adına canlarını feda etmeye hazır bulunduklarını söylüyorlardı. Yapılan oylamayla Harbiye Nazırı izahat vermek üzere Meclis-i Mebusan'a davet edildi. Nâzım Paşa, Meclis'te yaptığı açıklamada hem Halâskâr beyannamesini yayınlayanlar hem de mektubu yazanlar hakkında gerekeni yapacağını belirterek mektubun büyük bir ihtimalle blöften ibaret olduğunu belirtti.¹⁹⁹

Meşrutiyet'in ilanından itibaren ortaya çıkan sorunlu yönetim aygıtı askere siyasal fırsatlar sunmakla beraber sorunu da derinleştirmektedir. Yönetim, ne Padişah, ne Meclis ne de Hükümet tarafından sürdürülebilir bir nitelikten yoksundu. Halâskâr Zabitan, bu koşulların farkında olmakla birlikte özünde bunu hazırlayan örgütün adıydı. Grubun, “Fındıklı Tiyatrosu” diyerek Meclis-i Mebusan'ı aşağılaması, beyannamesinde ön plâna çıkardığı Meşrutiyet esaslarına riayet etme fikriyle görünürde çelişkilidir. Bu çelişkinin açıklaması en başta askerlerin doğalarına içkin durumu düşünmemizi sağlar. Halâskâr Zabitan da dâhil olmak üzere Meşrutiyet'e

¹⁹⁹ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 40. İctima, 12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912], s. 444-449. Mektubun tam metni (s.444) şöyledir: “*Gerek İttihat ve Terekki muhitinde ve gerek Meclis-i Mebusan sahasında vatan için hiç de hayırlı olmaksızın vukua gelen bunca harekât-ı sakîmenize zamîmeten bu defa da nezd-i Şahanede sebmeden teşebbüsât ve entrikalarınız, Grubumuzca malûm olmakla ve bu da mücib-i cezâ-yı azîm görülmekle beraber, pis kanlarla lekelenmek arzu etmediğimiz için ihtara lüzum görüyoruz ki, milletle beraber Ordunun mutâlebât-ı muhikkasının en mühimmini teşkil eden Meclis-i Hâzır-ı Mebusanın ve daha doğrusu Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosunun feshi hususında bir engel olmadığınızı ve hattâ tervîc-i matlabımız yolunda bilfiil! çalıştığınızı kırk sekiz saatte izhar ve ispat etmezseniz, üzerimize terettüp eden vazife-i vataniyyeyi tamamen icra edeceğimizi ihbar ediyoruz.*”, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 40. İctima, 12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912], s. 444-449.

giden düzen içinde Osmanlı Devleti'nde ordu, siyasal yönetim aygıtını koruyan değil onu tanzim eden ve gerektiğinde yönetim aygıtını bütünüyle eline alan aktördü.²⁰⁰

Siyaset ile ordu birbirine karışmış vaziyetteydi. İttihatçı olduklarını söyleyen bir grup subay, 27 Temmuz'da Kanun-i Esasi'yi korumak adına Meclis-i Mebusan Reisi'ne destek telgrafi çekiyordu. Aynı vakitler Halâskâr Zabitan'a bağlı askerler Meclis-i Mebusan'ı abluka altına almışlardı. Bazı mebuslar yine Grup tarafından tehdit mektupları alıyordu. Gruba muhalif bazı subaylar ise Hükümet'in emriyle tutuklanıyordu. İttihatçı subaylar Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'ya öfkeliydi.²⁰¹

Hükümet değişikliği sonrası yeni hükümetin programı 30 Temmuz'da Meclis'e sunuldu. Program, teâmül ve usûl tartışmalarına sebebiyet verdi. İttihatçılar matbu olarak programın basılı olmasını ve okunduktan sonra müzakere edilmesini savunuyorlardı. Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ve Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa ise programın vakit kaybedilmeden süratle oylamaya koyulmasını istiyordu. İsmail Hakkı Bey, programın içeriğini bilmeden oylamaya konulmasını şiddetle eleştiren bir konuşma yaparak, Said Paşa zamanında 35. madde tartışmaları sırasında günlerce hatta haftalarca program müzakeresi yapıldığını hatırlattı. Hüseyin Hilmi Paşa ise tartışmanın devamında memleketin içinde bulunduğu olağanüstü durumdan bahisle derhâl programın oylamaya konulmasını ısrarla savunuyordu. Mehmed Cavid ve Talât Bey'in de dâhil olduğu büyük tartışmalardan sonra program oylamaya konularak kırk dörde karşı yüz on iki oyla onay aldı.²⁰² Oylama gerçekte tehdit altında yapılmıştı. Meclis-i Mebusan, oylamanın yapıldığı sıralarda yüz elli askerle çevrelenmiş durumdaydı. Dış basın, programı onaylamak suretiyle İttihatçıların intihar ettiğini yazıyordu.²⁰³

²⁰⁰ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 488-489.

²⁰¹ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 377-378.

²⁰² **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 43. İçtima, 17 Temmuz 1328 [30 Temmuz 1912], s. 533-558.

²⁰³ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 379.

2.5. Meclis-i Mebusan'ın Yeniden Feshedilmesi

İlginç bir şekilde Hükümet, ilk icraat olarak Kanun-i Esasi'nin meşhur 7. ve 35. maddelerini değiştirmek istedi. Teklife göre Padişah, seçimleri yenileme ve meclisi feshetme hakkına koşulsuz sahip olacaktı. 7. maddeye göre ise Heyet-i Âyan ile istişare ederek Meclis-i Mebusan'ın seçim takvimi bir sene içinde toplanmak şartıyla fesih ve tecil hakkı yine Padişah'a ait olacaktı. İttihatçı mebuslar, Heyet-i Vükela'nın programında herhangi bir şekilde değinilmeyen bu değişiklik teklifine sert tepki gösterdiler.

Teklifle ilgili İttihatçılar, bu teklifin Said Paşa kabinesi zamanındakiyle aynı olduğunu, Nizamname-i Dahili'nin 28. maddesi uyarınca aynı kanun teklifinin iki ay geçmeden yeniden teklif edilemeyeceğini savunuyorlardı. Muhalif mebuslardan Ali Galib Bey, teklifin aynı olmadığını, Meclis-i Âyan ile istişare şartının büsbütün yeni olduğunu iddia ediyordu. Evkaf Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı Bey, hükümetin asilere ve süngülere karşı aciz bir durumda olduğunu, kanunun bu suretle kabulünün ise batıl olacağını ifade ediyordu. Hükümet tarafından Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa bu iddiaları yalanlayarak ordu adına bunu reddettiğini, hiçbir Osmanlı hükümetinin orduya karşı aciz durumda olamayacağını, ordunun süngüsünü yalnızca a'dâya (düşmana) doğrultacağını söylüyordu. Oturum, yeterli çoğunluğun sağlanamaması yüzünden ertesi gün devam etmek üzere sonlandı.²⁰⁴

1 Ağustos'taki oturumda İzmir mebusu Pavli Karolidi Efendi, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya, Halâskâr Zabitan hareketini kastederek isyanın tesiri altında bulunduğunu itiraf etmesi gerektiğini söylüyordu. Babanzade İsmail Hakkı ise teklifin Kanun-i Esasi'ye aykırı olduğunu, Kanun-i Esasiye muhalif her teklifin ise Meşrutiyet'e darbe anlamına geldiğini vurguluyordu. Görüşmeler esnasında söz alan Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, söz konusu teklifin Meclis-i Mebusan'ı feshetmek amacıyla yapılmadığını kesin bir kararla ifade ediyordu. Paşa, teklifin “memleketin terakkisi, saadeti” için lüzumlu olduğunu iddia ederek hiçbir tehdit veya kuvvetin

²⁰⁴ “‘Kanun-i Esasi'nin 35 ve 43'üncü Maddelerinin Meclis'çe kabul ve tasdik olunduğu veçhile kabulüne ve 7'inci maddenin yeniden tetkik ve tadili lüzumuna dair layiha-yi kanuniye’”, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 43. İctima, 18 Temmuz 1328 [31 Temmuz 1912], s. 573-587.

tesiri altında olmadıklarını ifade etmekteydi. Gazi Ahmed Muhtar Paşa ise yaptığı konuşmada Meclis'e hitaben “biz de sizin gibi evlad-ı vatandanız” diyerek teklifin acilen müzakeresini talep etti. Yapılan tartışmalardan sonra Meclis-i Mebusan, kanun teklifini görüşülmek üzere Kanun-i Esasi Encümeni'ne gönderdi.²⁰⁵ Hükümet, teklifin Encümen'de görüşülmesini beklemeyecek, Meclis-i Âyan'da gizli bir oturumla meclisi tatil etmeye karar verecekti.²⁰⁶

3 Ağustos'ta İstanbul mebusu Bedros Hallaçyan, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa hakkında gensoru önergesi verdi. Gensoruda; Nâzım Paşa'nın Halâskâr Zabitan hareketine karşı hiçbir tedbir almadığı, aksine grubu koruyup kolladığı, gruba mensup askerlerin Meclis çatısı altına alındığı, dahası Meclis içerisinde serbestçe dolaştıkları, Manastır'da tutuklanıp İstanbul'a gönderilen isyancı askerlerin salıverildiği ve buna benzer daha pek çok suçlama vardı. Berat mebusu Süreyya Bey'in gensorunun “ayıp ve günah” olduğunu ifade eden cümleler kurması üzerine Bedros Hallaçyan ile aralarında sert bir tartışma başladı. Süreyya Bey, kendisine sözlerini geri almasını ihtar eden Bedros Hallaçyan'a “Sen edepsizsin, hem de namussuzsun...” diyerek tepki gösterdi. Bedros Hallaçyan ise Süreyya Bey'i jurnalcılık ile suçlayarak hakkında ağır sözler söylemekten imtina etmedi.²⁰⁷ Tartışmalar sürerken Harbiye Nazırı gensoru

²⁰⁵ “Kanun-i Esasi'nin 35 ve 43'üncü Maddelerinin Meclis'çe kabul ve tasdik olunduğu ve hile kabulüne ve 7'inci maddenin yeniden tetkik ve tadili lüzumuna dair layiha-yi kanuniye” **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 43. İçtima, 19 Temmuz 1328 [1 Ağustos 1912], s. 595-607.

²⁰⁶ Mehmed Cavid, “Meşrutiyet Devrine Ait Cavid Bey'in Hatıraları: 141”, **Tanin**, 22 Ocak 1944, s. 2.

²⁰⁷ Gensoru önergesinin tam metni: “*Halaskar Zabitan Grubu namı altında birtakım zabitanın nizamnameler ve beyannameler tertip ve bunların matbuat ile neşre kadar içtisar ettikleri halde, bugüne kadar haklarında bir muamelei kanuniye icrası şöyle dursun, bilakis, kabinenin teşekkülü gecesi bu gruba mensubiyetlerinde asla şüphe olmayan zabitanın Nazım Paşa tarafından Bab-ı Âli'ye celp ve orada itam edildikten sonra karakollara tevzi edilmesi ve (Halaskar Zabitan Grubu) mührü ile Meclisi Mebusanı milleti tehdit ve tahkir yolu varakayı Reisimizin hanesine tevdi eden zabıt hakkında Meclisi Mebusan huzurunda verilen teminata rağmen el'an bir muamelei kanuniye icra olunmaması ve bilakis bu bapta vazifesini ifa edenlerin azil veya azline teşebbüs edilmesi ve öteden beri Meclisi Mebusanda bulunan kıtai askeriyenin talim ve terbiyeden mahrum kaldığı bahanesiyle Kanunu Esasiye muhalif olarak Meclisi Mebusan Riyasetinin muvafakati alınmaksızın tebdiline teşebbüs ve diğer taraftan Polis Müdürü Umumiliği Vekâletine tayin olunan zabıt tarafından gece Meclise gönderilen polisler marifetiyle yine (Halaskar Grubu) zabitanından birtakımlarının Meclisi Mebusan Heyeti İdaresinin malumat ve müsaadesi olmaksızın Meclis dahiline alınmaları ve Manastır'dan firar ettikten sonra dağlarda derdest olup mahfuzan İstanbul'a gönderilen zabitanın gazetelerle vaki olan tezkibine rağmen, ötede beride ve hatla Meclisi Mebusan dahilinde gezmelerine müsaade edilmesi, ya ! cebri tazyik veya iltizam ve himaye tahatında cereyan i etmiş birtakım vakayii müessifeden olmakla, bu cihetlerin hemen Harbiye Nezaretinden istizahını teklif ederiz.*”, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 43. İçtima, 21 Temmuz 1328 [3 Ağustos 1912], s. 616-617; **Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 148-149.

önergesinin perşembe gününe ertelenmesini telgrafla rica etti. Oylamaya sunulan bu teklif, reddedildi. Harbiye Nazırı'nın Pazartesi günü Meclis'e gelerek izahat vermesine karar verildi.²⁰⁸

4 Ağustos günü Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde toplanan dört yüz kadar subay ve askeri öğrenci Halâskârlar aleyhine bir protesto gösterisi düzenledi. Subaylar, ordunun onurunun korunması için Halâskâr Zabitan Grubu'na karşı yasal girişimlerde bulunulmasını savunuyordu. Benzer toplantılar Selânik'te de yapılmıştı.²⁰⁹

Aynı gün İttihatçıların önde gelen isimlerinden Mehmed Cavid Bey'in "adem-i itimat beyaniyle yeni bir Kabine teşkil olununcaya kadar" Meclis'i tatil etmeyi önerdiği teklif Meclis'e sunuldu. Mehmed Cavid Bey, mecliste yaptığı kararlı konuşmasında, tehdit edilenin yalnızca Meclis-i Mebusan Reisi olmadığını, Meclis'in kendisinin ve milletin hakkının da aynı zamanda tehdit edildiğini söylüyordu. Cavid Bey, İttihat ve Terakki kulüplerinin ablukada olmasını, İstanbul'un her yerinde jandarma ve süvarilerin dolaşmasını şiddetli bir biçimde eleştiriyordu. Hükümet'in Harbiye Nazırı'nın baskısı altında olduğunu, Harbiye Nazırı'nın ise bir avuç subayın etkisinde bulunduğunu ifade eden Cavid Bey, Padişah'ın dahi "cebrü ikrah ve tazyik altında" olduğunu savunuyordu. Konuşması, zaman zaman mebuslar tarafından "Kahrolsun müstebit alçaklar!", "Kahrolsun cellatlar!" nidalarıyla kesilen Cavid Bey, irad ettiği nutku Hükümet'e güvensizlik oyu verilip, Meclis'in tatil edilmesini teklif ederek sonlandırdı.²¹⁰ Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey, yapılan oylama sonucu çıkan Hükümet'e güvensizlik kararını tebliğ için Padişah'ın huzuruna çıkmak istedi. Başmabeynci Halid Hurşid Bey, durumdan haberdar olarak Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya ne yapılması gerektiğini soruyordu. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın olumsuz cevap vermesiyle Halil Bey aynı günün akşamı kararı telgraf ile saraya iletme zorunda kaldı.²¹¹

²⁰⁸ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 43. İçtima, 21 Temmuz 1328 [3 Ağustos 1912], s. 638.

²⁰⁹ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 314.

²¹⁰ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 43. İçtima, 23 Temmuz 1328 [5 Ağustos 1912], s. 647-655.

²¹¹ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 62.

Meclis'in Hükümet'i düşürmeye yönelik hamlesi aslında boşa giden bir çabaydı. Bir gece öncesinde gizli olarak toplanan Meclis-i Âyan, bir çekimser, beş aleyhte ve yirmi sekiz lehte oyla 35. madde değişikliğini kabul etti.²¹² Eski Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, Hareket Ordusu'nun eski kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa, eski şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Beserya Efendi ve Tilkof Efendi karara muhalefet etmişlerdi. Mahmud Şevket Paşa oylamada çekimser kaldı.²¹³ Sonrasında Meclis'in yıllık toplantı süresini altı aya düşüren 43. madde değişikliği kabul edildi. Meclis-i Âyan, son genel seçimleri geçersiz sayarak hâlihazırdaki Meclis'in aslında 1908'in devamı olduğuna hükmetti. Söz konusu kararla birlikte belirlenen süreden fazla çalıştığı için Hükümet'e Meclis'i fesih hakkını tanımış oldu.²¹⁴

İrade-i Seniyye aynı gün çıkarak Meclis-i Mebusan, fiilen ve hukuken feshedilmiş oldu.²¹⁵ Gazi Ahmed Muhtar Paşa 5 Ağustos günü, öğleden sonra Meclis-i Mebusan'a gelerek fesih kararını bir avuç mebus ve Âyan üyesine okudu. Sadrazam, Meclis'in güvensizlik kararını tanımadığını da ifade ediyordu. Hukuken feshedilmiş bir meclisin kararı geçersiz sayılmak zorundaydı.²¹⁶

2.6. Yeni Arayışlar: İttihat ve Terakki'nin Toparlanma Çabaları

Cemiyet, iktidarı istediği zaman eline alabilecek kadar kendini güçlü görüyordu. Ancak memleketin huzur ve sükûnetinin bozulabilecek olmasından dolayı böyle bir girişimde bulunmayı doğru bulmuyordu.²¹⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti hem Meclis'i hem de Hükümet'i resmen kaybetmiş, buna karşı ise ihtilal ve benzeri

²¹² **Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi**, II. Devre, 1. Sene, 32. İçtima, 22 Temmuz 1328 (4 Ağustos 1912), s. 382-383.

²¹³ Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi: Yakup Cemil Niçin ve Nasıl Öldürüldü**, 2. Baskı, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2004, s. 134-135. [bundan sonra, Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi...**]

²¹⁴ “Âyan'da: Celse-i Tarihiye”, **Tanin**, 5 Ağustos 1912, s. 1-2; “Meclis-i Mebusan'ın Feshi”, **İktihâm**, 5 Ağustos 1912, s.1-2; “Fesih Hakkında”, **İktihâm**, 7 Ağustos 1912, s. 2.

²¹⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C.IV, 3. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 1817-1818.

²¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.III, s. 114-116.

²¹⁷ Mustafa Hayri Efendi'nin aktardığı şu sözler Cemiyet'in durumu hakkında önemli fikirler veriyor: “*Selânik'te bulunan arkadaşların kanaatine göre Cemiyet'in mevkii emindir. Hatta bugünlerde bile hükümeti eline almak kudretine haizdir. Fakat memlekette sükûn ve sükûneti ihlal etmeyecektir.*”, 20 Ağustos 1912 tarihli not, **Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 167.

hareketlerden ısrarla kaçınmıştı. İttihatçılar, Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesini gayrimeşru görmekte ve karşı bir kabine ve meclis teşkil etmeyi düşünmekteydiler. Bunun için en uygun adres ise İttihat ve Terakki'nin kalesi olan Selânik'ti. Yeni kurulacak olan karşı hükümette, Sadrazam Talât Bey, Hariciye Nazırı Mehmed Cavid Bey, Dâhiliye Nazırı Babanzade İsmail Hakkı Bey, Maliye Nazırı ise Rahmi Bey olarak düşünülmüştü.²¹⁸

Hükümet ise kendi buhranını yaşamaktaydı. 13 Ağustos'ta Ziya Paşa, Dâhiliye Nezaretinden istifa etti. Ziya Paşa'nın öteden beri tarafsızlık politikası güttüğü biliniyordu. Büyük Kabine'nin günden güne İttihatçı karşıtı bir politik pozisyon almakta olduğunu fark ettiğinden, kendisinin kabine içinde daha fazla kalamayacağını fark etmişti.²¹⁹ Ziya Paşa'nın yerine iki isim düşünülmekteydi. Birisi eski Kudüs Mutasarrıfı ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurucularından Ahmed Reşid [Rey], diğeri ise Şura-yı Devlet'te İstinâf Mahkemesi Reisliği yapan Arnavut asıllı Ali Daniş Bey idi. Ahmed Reşid'in adaylığını Kâmil Paşa isterken, Şeyhülislam Cemaladdin Efendi ve Harbiye Nazırı Nâzım Paşa da destekliyordu. Ahmed Reşid ismine kesinlikle karşı çıkan Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'ydı. Nezaret, önceleri Damad Şerif Paşa'ya verildiyse de kendisi kısa sürede nazırlığı bıraktı. 22 Ağustos'ta adaylardan Ali Daniş Bey, Dâhiliye Nezareti'ni almış oldu. Ancak bir gün öncesinde Hüseyin Hilmi Paşa, Adliye Nezareti'nden istifa etti. Yerine Meclis-i Âyan üyelerinden Halim Bey getirildi.²²⁰ Hüseyin Hilmi Paşa, yaptığı açıklamada istifa gerekçesi olarak kendisine karşı yürütülen karalama kampanyasını ve ülkenin yaşamakta olduğu buhranı gösteriyordu.²²¹ Kabine içindeki Kâmil Paşa hizbinin desteğini alamayan Hüseyin Hilmi Paşa 21 Ağustos günü Halâskâr Zabitan Grubu tarafından da protesto edilmişti.²²² Hüseyin Hilmi Paşa'nın Ziya Paşa gibi ılımlı bir siyasetçi olması, İttihatçılarla uzlaşmaya yönelik girişimleri kendi siyasi hayatını etkilemişti.²²³

²¹⁸ “Committee's Startling Project: A Counter-Government at Salonika”, *Guardian*, 9 August (Ağustos) 1912, s. 7.

²¹⁹ Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi...*, s. 139.

²²⁰ Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, s. 370-372.

²²¹ “Kabinede İtilâf-ı Efkâr Mevcut”, *Tanin*, 22 Ağustos 1912, s. 2.

²²² “Cabinet Crisis: A Minister's Retirement”, *Guardian*, 22 August (Ağustos) 1912, s. 7.

²²³ *Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri*, s. 155.

Hükümet, İttihat ve Terakki'nin Selânik'te toplanmasından memnun değildi. Selânik Valisi Kâzım Kadri Bey ile Jandarma Kumandanı Naki Bey görevden uzaklaştırıldı. Aynı şekilde Aydın Valisi Celâl Bey ile Trabzon ve Konya valileri de görevden alındı. Valilerin, seçimlerde yaşanan olumsuzluklardan sorumlu tutuldukları açıktı. Hürriyet ve İtilâf'a bağlı siyasiler söz konusu görevden alınmalardan hoşnut durumdaydılar.²²⁴ Meclis'in feshinden beri sıkıyönetim ilan etmiş olan Muhtar Paşa Kabinesi, matbuata da sıkı denetimler getirmişti. Kırk gün süreyle ilan edilen sıkıyönetim boyunca kamuya açık alanlarda konuşma yapmak, gösteri düzenlemek, siyasi propaganda yapmak, siyasi derneklerde bir araya gelmek ve siyasi içerikli makale yayınlamak yasaktı.²²⁵

Bu sıralarda Harbiye Nazırı Nâzım Paşa da bir tamim yayınlarak kolordu ve bağlı komutanlıklara ilettili. 11 Ağustos günün yayımlanan tamimde ordunun, vatanın savunması dışında herhangi bir başka işle iştigal etmemeleri salık veriliyordu. Askerlerin asli vazifelerinin dışına çıkarak bazı gruplara meyletmeleri ve bu gruplara mensubiyetleri eleştiriliyor ve bu yolla siyasi meselelere bulaşan veya bulaşmayı düşünen erler uyarılıyordu.²²⁶ Bu uyarının doğrudan muhatabı Halâskâr Zabitan Grubu gibi gözükmele birlikte tamimde geçen ifadeler İttihatçı subaylara da ayrıca bir uyarı niteliğindeydi.

Bu sert tedbirlerin Cemiyet'e etkisi sınırlıydı. Karşı hükümet kurma fikrinden vazgeçtiği anlaşılan İttihat ve Terakki Cemiyeti, yaptığı açıklama ile 2 Eylül 1912 tarihinde, İstanbul'da yıllık kongresini düzenleyeceğini ilan ediyordu.²²⁷ Kongre kararı Cemiyet'in kendisine karşı yürütülen sindirme politikasına karşı apaçık bir meydan okuma niteliğindeydi. Kongre için Selânik ya da İzmir gibi İttihatçıların güçlü olduğu yerler değil de başkent İstanbul'un seçilmesi bunun en belirgin göstergesiydi.

Kongre, 2 Eylül günü toplandı. İttihat ve Terakki mensubu memur ve delegelerin hazır bulunduğu kongrede üyeler arasından Hacı Âdil Bey kongre başkanı, Talât Bey ve Ahmed Nesimi Bey de başkan vekilleri seçildi.²²⁸ Kongrede, yeniden

²²⁴ Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, s. 403-404.

²²⁵ "Martial Law Reimposed", *Guardian*, 6 August (Ağustos) 1912, s. 6.

²²⁶ "Harbiye Nezareti'nin Tamimi", *İkdâm*, 12 Ağustos 1912, s. 2.

²²⁷ "İttihat ve Terakki Kongresi", *Tanin*, 26 Ağustos 1912, s. 1.

²²⁸ "İttihat ve Terakki Kongresi", *Tanin*, 3 Eylül 1912, s. 1-2.

düzenlenecek olan seçimlere katılıp katılmama kararı etraflıca tartışıldı. Sapançalı Hakkı Bey ve bir grup delege, meclisin hukuka aykırı olarak feshedilmesinin ardından yeniden düzenlenecek olan seçimlere katılmayı çelişkili bir hareket olarak ifade ediyordu. Talât Bey ise seçimlere katılmama kararının Hükümet tarafından Cemiyet aleyhinde kullanılabileceğini düşündüğünden seçimlere iştirak etme fikrindeydi.²²⁹ Ciddi tartışmaların ardından 11 Eylül'de sona eren kongreden yeniden düzenlenecek olan Meclis-i Mebusan seçimlerine katılmaya yönelik karar çıktı. Merkez-i Umumi üyelerinin sayısı ise yirmi bire çıkartılmış ve Cemiyet'in Kâtib-i Umumisi olarak Said Halim Paşa seçilmişti. Şerif Cafer Paşa, Ürgüplü Hayri Efendi, Mehmed Cavid Bey, Talât Bey, Eyüp Sabri Bey, Ziya Bey [Gökalp], Bedros Hallaçyan, Hacı Âdil Bey, görevden alınan Selânik Valisi Hüseyin Kâzım Kadri, Emrullah Efendi, Doktor Nazım Bey, Abdullah Sabri Bey, Ali Münif Bey, Babanzade İsmail Hakkı Bey, eski Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi ve Mithat Şükrü Bey de Merkez-i Umumi üyelerinden bazılarıydı.²³⁰

11 Eylül'de henüz İttihat ve Terakki kongresi bitmeye yakınken, Hüseyin Cahid [Yalçın], Mehmed Cavid ve Orhan Talât bir ay ve yirmişer gün olmak üzere hapse mahkûm edildiler. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın sıkıyönetim sebebiyle görevde olan Divan-ı Harb-i Örfi üyelerinden birisiyle görüşmüş olduğu gazetelerde kendine yer buldu. Bu suretle Paşa'nın karara etki ettiği söylentileri çıktı. İttihatçı gazeteler ise yine aynı günlerde bir bir kapatılmaya başlanmıştı. *Tanin*, kongrenin devam ettiği günlerde belki de gözdağı amacıyla kapatıldı. O sıralarda henüz tutuklanmamış bulunan Mehmed Cavid Bey, *Cenin* adıyla gazeteyi çıkarmaya devam etti. Bu gazetenin de kapanmasının ardından bu kez Babanzade İsmail Hakkı Bey, *Senin* adıyla gazeteyi neşretti. İttihatçıların önde gelen isimlerinin tutuklanmaları, İttihatçı basının susturulması Cemiyet'i etkisizleştirmeye yönelik çabalardı. Ancak bu gayret ters tepmek zorunda kalacak, bilhassa yeni gazetelerle yayına devam eden İttihatçı basın Divan-ı Harb-i Örfi kararlarını şiddetle eleştirecek ve en sonunda Hükümet, 17 Eylül'de *Tanin*'in kendi ismiyle çıkmasına izin vermek zorunda kalacaktı.²³¹

²²⁹ Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, s. 250-261.

²³⁰ Mustafa Hayri Efendi'nin *Günlükleri*, s. 184-185.

²³¹ Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, s. 416-417.

Diğer taraftan güç mücadelesi esnasında İttihatçı devlet görevlilerinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının konferanslarını engellenmeye çalıştığı da görülmüyordu. 1 Ekim 1912 tarihinde Ayaş'tan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Ankara murahhası Hamid Subhi Bey tarafından Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkez-i Umumisine çekilen telgraf devlet içerisindeki İttihatçı kadroların etkinliğini gözler önüne seriyordu:

“Kapalı mahaldeki konferansa Ayaş Kaymakamı mani oluyor. Esasen İttihatçı olan kaymakamın tarafgirliğini isbata lüzum yok. Teşebbüsatta bulunup intihabatın bu gibi ellerden tahlisi cevab.”

Hürriyet ve İtilaf Genel Merkezi, kendisine gelen bu şikâyet telgrafını Dâhiliye Nezareti'ne sitemkâr bir dille ileterek durumun hızla düzeltilmesini talep etti:

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Ankara murahhası Hamid Subhi Bey'den varid olub bir sureti balaya ihrac olunan telgrafta meali hukuk-ı mukaddese-i milliyenin elan duçar-ı eyadi-i tecavüz olmakta bulunduğunu gösterir. Calib-i dikkat ve ehemmiyet bir vesika olduğundan mukteza-yı kanunisinin sürat-i icrası hususuna müsaade-i celile-i nezaretpenahileri ehemmiyetle istirham olunur. Olbabda ²³²

Dâhiliye Nezareti'nin şikâyeti ilettiği Ankara Vilayetinden gelen 6 Ekim 1912 tarihli cevap ise anlamlıydı. Valilik, söz konusu iddiaları reddederek, Ayaş kaymakamının sadece valiliği bilgilendirdiğini ve konferansın yapılmasına herhangi bir yasal engel olmadığını açıklamıştı:

“Hakikat-i hal kanun-i mahsusunda sarahat bulunmamak mülahesesiyle kapalı yerlerde ve kulüb ittihaz olunan mahallerde umuma mahsus içtimalar ve konferanslar icra ve itası memnu olup olmadığında hasıl olan tereddüde binaen Ayaş Kaymakamlığınca vilayetten istizah-ı keyfiyyet edilmesinden ibaret olub vilayetçe mani-i kanuni olmadığına verilen cevap üzerine icabı ifa edilmiş olduğu maruzdur. (Ankara) Vali Vekili Naib Halim” ²³³

²³² **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. SYS. 53/52** (Ayaş'tan Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkez-i Umumisine Varid Olan 18 Eylül 1328[1 Ekim 1912] tarihli telgraf sureti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkez-i Umumisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 19 Eylül 1328 [2 Ekim 1912] tarihli telgraf [Belge No:2]; Dâhiliye Nezareti'nden Ankara Vilayetine 22 Eylül 1328 [5 Ekim 1912] tarihli telgraf [Belge No:1]).

²³³ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. SYS. 53/52** (Ankara Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Eylül 1328 [6 Ekim 1912] tarihli cevabî telgraf [Belge No:3]).

Hem Hürriyet ve İtilafçıların başında olduğu Hükümet, hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti, güçlerini toplamaya ve vermiş olduğu siyasi mücadelede öne geçmeye çabalıyordu. 1912 Mayıs'ından beri önce Arnavutluk'ta yaşanan isyan ile başlayan süreç, Temmuz ortasında İttihatçı hükümetin istifasıyla sürmüştü. Hükümet bunalımının yaşandığı günlerde ordu içinde İttihatçı karşıtı bir yapılanmanın olduğu, dahası bu örgütün önde gelen İttihatçı isimlere ve Meclis-i Mebusan'ın kendisine tehditler savurduğu ortaya çıkmıştı. Askeri cunta ve yeni kurulan kabinenin çabalarıyla Meclis feshedilmiş, ardından seçimlerin hemen yenileneceği açıklanmıştı. İçeride Kâmil Paşa ve Nâzım Paşa'nın, dışarıda da Halâskâr Zabitan Grubu'nun baskısı ve etkisi altında bulunan Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi, kaygan bir zeminde siyasi hayatına devam ediyordu. Paşa'yı en çok zorlayan Arnavutluk meselesi ve İttihatçıları tümenden ezmeye hevesli siyasi iş birlikçileriydi. Arnavutluk konusunda genel affı da içeren tavizler²³⁴ veren Hükümet, kendi içerisindeki buhranları çözememekteydi. Nazırların istifaları ve bitmek bilmeyen siyasi entrikalarla zayıflayan Muhtar Paşa Kabinesi, İttihat ve Terakki'nin de yeniden güçlenmesiyle çökmeye yüz tutmuştu. Hükümet, o denli aciz durumdaydı ki Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İttihatçı memurların büyükelçiliklere yollanan emirleri kasten geciktirmesinden şikâyetçiydi.²³⁵

²³⁴ Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, s. 142.

²³⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 302-303.

III. Bölüm: İktidarın El Değiştirmesi: Bab-ı Âli Baskını'na Giden Yol

3.1. Balkan Savaşları

3.1.1. Savaş Öncesi

Balkan Devletleri bir süredir teyakkuz halindeydi. İstanbul yönetiminin Arnavutluk İsyanı sırasında ve Trablusgarp Savaşı'nda gösterdiği acizlik Makedonya ve Rumeli'deki diğer Osmanlı topraklarına olan Slav iştahını arttırmıştı. 1912 Mart'ından beri dört büyük Balkan devleti ittifak arayışındaydı. İttifak haberleri Avrupa basınında aylar öncesinde kendine yer bulmasına rağmen Bab-ı Âli bu duruma kayıtsız kalmıştı.²³⁶

30 Eylül günü Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan askeri seferberlik ilan etti.²³⁷ Bir gün sonra, 1 Ekim'de Osmanlı silahlı kuvvetleri de seferberlik haline geçti. Sultan'ın savaş dönemlerindeki temsilciliğini üstlenen Başkumandanlık Vekâleti makamına Harbiye Nazırı Nâzım Paşa getirildi.²³⁸

Askerî yetkililer, çıkacak olan bir savaşta en iyi düzenin savunma olduğu fikrindeydi. Hükümete, 29 Eylül tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi tarafından sunulan rapor, askeri zayıflığı açıkça vurguluyordu.²³⁹ Kolordular seferberlik durumuna geçmelerine rağmen ikmal hatlarındaki yavaşlık yüzünden pek çoğu seferberliğini tamamlayamamış durumdaydı. İaşe, başlıca problem olarak öne çıkmaktaydı. Ordunun levazımından sorumlu yüksek rütbeli subay savaş sırasında görevden uzaklaştırılmıştı. Aynı subay daha sonra ordunun ikmaliyle ilgili olarak daha önceden yapılmış olan plâna el sürülmediğini iddia etmekteydi.²⁴⁰ Henüz tam teçhizat ve sayı ile savaş bölgesine intikal etmemiş birlikler olmasına rağmen iaşenin tedarik

²³⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 273-274.

²³⁷ “On the Verge of War: Three Balkan States Mobilising”, **Guardian**, 1 October (Ekim) 1912, s. 7.

²³⁸ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade (İ.) Harbiye (HB.) 123/9** (18 Eylül 1328 [1 Ekim 1912] tarihli irade-i seniyye).

²³⁹ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 324.

²⁴⁰ Hüseyin Cahid Yalçın, **Talât Paşa**, Haz. Göktürk Ömer Çakır, 2. Baskı, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2018, s. 67.

edilmesi güç bir haldeydi. Bulgarlara karşı oluşturulan Doğu Ordusunun kumandanı Korgeneral Abdullah [Kölemen] Paşa, 18 Ekim’de Başkomutanlık Vekâleti’ne gönderdiği telgrafta bir haftalık yiyeceğin kaldığından şikâyet ediyordu.²⁴¹ Osmanlı silahlı kuvvetleriyle aynı zaman aralığında seferberliğe başlayan ve silahlı çatışmaların başladığı 18 Ekim’e kadar seferberliklerini tamamlayan Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan için ise söz konusu seferberlik güçlü bir taarruz harekâtı için yeterli hale gelmişti.²⁴²

Ordunun hazırlıksızlığı Hükümet’i şaşkınlığa uğratmıştı. Durum hakkındaki en gerçekçi çıkarım Şeyhülislam Cemaleddin Efendi tarafından yapıldı. Cemaleddin Efendi, ordunun partizan siyasete bulaşmakla askerlik kurumunun özü olan ast-üst ilişkisinin zedelendiğini ifade ediyordu.²⁴³ Aynı çıkarım, Vardar Kolordusu Kumandanı Birinci Ferik Zeki Paşa tarafından da ifade edilmekteydi. Zeki Paşa, emir-komuta zincirindeki eksiklerin, subayların görevlerine karşı lakayt kalmalarının, askerlik mesleği dışındaki uğraşların ordunun savaşma kapasitesi üzerindeki olumsuz etkisinden bahsediyordu.²⁴⁴ İstanbul Şehremini Operatör Cemil Paşa ise ordunun savaş gücüyle ilgili kuşkuluydu:

*“Biz harp edecek halde değiliz; evvelki sene Seyidlerle yapılan manevrada askerin hâlini gördüm; bu askerle harb olmaz. Zât-ı şâhâneye söyleyin, muharebenin önünü alsınlar.”*²⁴⁵

Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa da savaşı önleme taraftarıydı. Padişah’ın doğum günü sebebiyle yapmış olduğu saray ziyareti esnasında doğrudan Sultan Reşad’a ordunun içinde bulunduğu içler acısı hali bildirmişti.²⁴⁶ Abdullah Paşa

²⁴¹ **Abdullah Paşa’nın Balkan Savaşı Hatıratı ve Mahmud Muhtar Paşa’nın Cevabı**, Ed. Hülya Toker, Sema Demirtaş, Mustafa Toker, İstanbul, Alfa Yayınları, 2012, s. 102-103. [bundan sonra, **Abdullah Paşa’nın Balkan Savaşı Hatıratı...**]

²⁴² Ernst Christian Helmreich, **The Diplomacy of the Balkan Wars**, Cambridge, Harvard University Press, 1938, s. 161.

²⁴³ Cemaleddin Efendi, **Şeyhülislam Merhum Cemaleddin Efendi Hazretlerinin Hâtırat-ı Siyasiyesi: 1330 Senesinde Mısır’da Tahrir Eylemişlerdir**, İstanbul, M. Huvagımiyan Matbaası, 1336, s. 43. [bundan sonra, Cemaleddin Efendi, **Hâtırat-ı Siyasiye**]

²⁴⁴ Birinci Ferik Zeki, **1912 Balkan Harbi’ne Aid Hâtıratım**, İstanbul, Matbaa-ı Askeriye, 1337, s. 36.

²⁴⁵ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 66.

²⁴⁶ **Abdullah Paşa’nın Balkan Savaşı Hatıratı...**, s. 24.

henüz savaş başlamadan yaptığı bu serzenişe, dahası karamsar ve olumsuz düşünüş tarzına rağmen ilginç bir şekilde Doğu Ordusu Kumandanlığı'na atandı.

Ordunun başlıca sorunu hazırlıksızlıktı, bunu eksik teçhizat, iâşe ve ikmal sorunu takip ediyordu. Subay sınıfının taktik bilgisi ve kolordular arası iletişim eksikliği de bir başka büyük sorundu. Stratejik harekât plânlarının yoksunluğu da söz konusu savaşta ordunun savaşma becerisini etkileyen önemli bir etmendi. Başkumandan Vekili Nâzım Paşa başta olmak üzere orduda harekât plânının nasıl olması gerektiğini bilen yoktu.²⁴⁷ Bir diğer başlıca eksiklik ordunun nitelikli askerî gücüydü. Savaş sırasında toplamda 12.024 subay birliklerde görev yapıyordu. Zabit kadrosunun yüzde kırk beşlik kısmı boş kalmıştı.²⁴⁸

Siyasi çalkantılarla sarsılan İstanbul, seferberlik ilanlarıyla ve öncesinde verilen notalarla bir anda sarsılmıştı. Osmanlı silahlı güçlerinin seferberlik ilan ettiği 1 Ekim günü Sırp, Karadağ, Yunan ve Bulgar hükümetleri, Bab-ı Âli'ye üç günlük süre zarfında Arnavutluk, Makedonya ve Girit'e özerklik verilmesini isteyen ortak bir nota verdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, söz konusu notaya karşı çıktığını ve Balkan devletleriyle çıkacak olan bir savaşa destek vereceğini kamuoyuna duyurdu. 4 Ekim Cuma günü büyük bir protesto gösterisi düzenleyeceğini ayrıca ilan etti. Yirmi bin kişinin katıldığı "Harb Mitingi", Sultanahmed Meydanı'nda yapıldı. Cemiyet'in Merkez-i Umumi üyelerinden önde gelen isimler yaptıkları heyecanlı konuşmalarla halkı galeyana getirmekteydi. Merkez-i Umumi üyesi Talât Paşa, Ömer Naci, Emmanuel Emmanuelidis, Ubeydullah [Efendi] ayrıca İstanbul Barosu'ndan Celaledin Arif Bey, Meclis-i Ayan üyesi Beserya Efendi ve Yusuf [Akçura] mitinge katılan önemli isimlerdendi.²⁴⁹ Söz konusu gösteri yalnız İttihatçı basın değil, İkdâm gibi İtilâf Fırkası yanlısı basının da dikkatini çekmişti. 6 Ekim'de yayınlanan birinci sayfa yazısında İkdâm, büyük mitinge yaptığı atıfla tüm Osmanlıları "vazife başına" çağırıyordu.²⁵⁰

²⁴⁷ Nâzım Paşa'nın harekât plânına dair soruya verdiği cevap bu konu hakkında bir fikir verebilir. Paşa, soruya karşılık: "Mahmud Şevket Paşa zamanında birtakım plânlar yapılmış, getirtip tetkik edeceğim" der. Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, s. 68.

²⁴⁸ Adem Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)*, s. 267.

²⁴⁹ Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, s. 421.

²⁵⁰ "Vazife Başına", *İkdâm*, 6 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1912, s. 1.

6 Ekim günü Kâmil Paşa ile Gabriel Noradunkyan İngiliz Büyükelçiliği'ne giderek Sir Gerard Lowther ile iki ayrı görüşmede bulundu. Aynı gün İngiltere Dışişleri Bakanı'nın Fransız ve Rus meslektaşlarıyla bir araya geldiği öğrenildi.²⁵¹ Yapılan görüşmeler İttihatçı çevrelerde şiddetle eleştirildi. Fransız ve Rus Büyükelçileri, İttihatçılar tarafından sert bir biçimde protesto edildi.²⁵²

7 Ekim günü İttihatçılar tarafından bir başka gösteri düzenlendi. Doktor Nazım, Aka Gündüz gibi İttihatçı liderlerinin ve Dârülfünûn'dan iki yüz kadar öğrencinin iştirak ettiği gösterilerde Hükümet aleyhinde sloganlar atıldı. Balkanlarda yapılacak reforma karşı çıkan topluluk, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan bir açıklama yapmasını talep etmekteydi. Sadrazam, kalabalığa karşı yaptığı açıklamada Hükümet'in kesinlikle Balkan devletlerine taviz vermeyeceğini ısrarla vurguluyordu.²⁵³

Hükümet, bu gösteriler ve protestolara karşı 8 Ekim'de bir bildiri yayınladı. Bildiride özetle Balkan İttifakı'nın isteği olan Arnavutluk ve Makedonya ıslahatları ele alınarak henüz kesin bir reformun yapılmadığı, yapılacak olan reformun Kanun-i Esasi'ye uygun bir biçimde gerçekleştirileceği vurgulandı.²⁵⁴ Protestoları bertaraf etmek isteyen Hükümet, gerçekte İttihatçıların kışkırtmalarının önünü almak istiyordu. Hükümet, *Tanin* gazetesinin protesto gösterilerini yazmasını gerekçe göstererek yayımlanmasını askıya aldı. Bunun üzerine gazete, yayın hayatına *Cenin* adıyla devam etti.²⁵⁵

İstanbul'da protesto gösterileri devam ederken savaş kapıya dayanmaktaydı. 8 Ekim'de Karadağ Büyükelçisi Bab-ı Âli'ye sınır çatışmalarını gerekçe göstererek Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini bildirdi.²⁵⁶ 15 Ekim'de Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ile diplomatik ilişkileri kesti. 17 Ekim'de

²⁵¹ “Kiamil Pasha Working for Peace: Interviews with the Ambassador”, **Guardian**, 7 October (Ekim) 1912, s. 9.

²⁵² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 409.

²⁵³ “Osmanlı Dârülfünûn'u ve Dünkü Nümayiş”, **Tanin**, 8 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1912, s. 3.

²⁵⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 410.

²⁵⁵ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 425.

²⁵⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/I, s. 413.

Bulgaristan ve Sırbistan'a savaş ilan etti.²⁵⁷ 18 Ekim günü ise Yunanistan ve Bulgaristan, İstanbul'a bildirdikleri notayla savaş ilanında bulundu.²⁵⁸

3.1.2. Savaş ve Sonrası

Savaşın başında Osmanlı ordusu, Doğu ve Batı orduları olarak iki ayrı gruba bölünmüştü. Doğu Ordusu'nu Abdullah [Kölemen] Paşa, Batı Ordusu'nu ise Ali Rıza Paşa kumanda etmekteydi. Doğu Ordusu Bulgaristan'a karşı dört kolordudan mürettepti. Batı Ordusu ise merkezi Selânik olmak üzere üç bağımsız gruba ayrılmıştı.²⁵⁹ Ancak beş numaralı seferberlik plânına göre ordunun mevcudu beklenenin hayli altındaydı.²⁶⁰

Doğu Ordusu, Bulgaristan'a karşı Ekim ayının başından beri seferberlikteydi. Seferberlik ve hattın nerede teşkil edilmesi gerektiği konusunda Harbiye Nezareti ile Abdullah Paşa arasında görüş ayrılığı mevcuttu. Abdullah Paşa, Ergene hattı üzerinde orduyu toplamak isterken, Nâzım Paşa daha ileri bir hat olan Kırkkilise [Kırklareli]-Hasköy arasında ısrarcıydı.²⁶¹ Savaş boyunca gerek taarruz konusunda, gerekse lojistik ve harekât plânı hakkında söz konusu görüş ayrılığı devam edecekti.

²⁵⁷ “Decision of Turkish Government: Diplomatic Relations Broken”, **The Times**, 16 October (Ekim) 1912, s. 6; “Turkey Declares War Against Bulgaria and Serbia”, **Guardian**, 18 October (Ekim) 1912, s. 9.

²⁵⁸ “The Formal Opening of War: Text of the Declaration”, **The Times**, 19 October (Ekim) 1912, s. 5.

²⁵⁹ Birinci grup: Tamamı rediflerden kurulu üç kolordudan oluşmak üzere Sırp-Bulgar sınırı olan Üsküp-İştîp hattındaydı. İkinci grup bir nizamiye ve iki redif tümeni olmak üzere İşkodra merkezliydi. Üçüncü grup, Yanya ve Teselya'da, her biri iki nizamiye ve bir redif tümeninden oluşturulmuştu. Gustav von Hochwächter, **Balkan Savaşı Günlüğü Türklerle Cephede**, çev. Sumru Toydemir, 4. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 7.

²⁶⁰ Osmanlı Devleti'nin beş numaralı seferberlik plânına göre ordunun toplam mevcudunun 812.663 olması gerekiyordu. Ancak 22 Ekim'e gelindiğinde Doğu Ordusu 115.000, Batı Ordusu 175.000 askerden ibaretti. Plânlanın yarısı kadar bile bir askerî mevcut toplanamamıştı. Aynı günlerde Osmanlı'ya karşı savaşan dört devletin ise toplam askeri gücü 482.000 kişiyi buluyordu. Reşat Hallı, **Balkan Harbi (1912-1913)**, C.I, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1970, s. 132-133.

²⁶¹ 12 Ekim tarihinde Başkumadanlık Vekâleti'nden gönderilen cevabî yazıda Nâzım Paşa, kolorduların detaylı bir yerleşme plânını emir verirken kurulacak olan hattı Edirne'yi de savunmak amacını gözeterek, Kırkkilise-Hasköy arasını sıklet merkezi Kırkkilise olmak üzere tertiplemişti. Abdullah Paşa, hatıratında bu emre karşı düşüncelerini şu şekilde aktarıyordu: “*Seferberliğin dördüncü günü toplanma mıntkasının Ergene hattına alınması hakkındaki kararımızın gerekçesi şuydu: Nakliyatın istenildiği gibi olmamasından ve sefer plânındaki mürettep birliklerin kararlaştırılan zamana göre büyük gecikmeler olmasından veya asla harekât bölgesine gelememesi yüzünden, Doğu Ordusu istenildiği şekilde teşkil edilemeyecekti. Bu durumda Kırklareli-Hasköy hattında üstün düşman kuvvetleriyle*

Seferberliğini tamamlayamayan Osmanlı Devleti, savaşın başından itibaren taarruza zorlanıyordu. Bu koşullar altında, yetersiz subayların ve kötü hava koşullarının etkisiyle 20-21 Ekim'de Kırkkilise'de Bulgarlara karşı bozguna uğrayan ordu, ricat hareketiyle Lüleburgaz-Vize hattına çekilmek mecburiyetinde kaldı. 29 Ekim'de bu sefer Lüleburgaz'a on sekiz kilometre uzaklıktaki Karaağaç'ta Doğu Ordusu'na bağlı II. Kolordu yenilgiye uğradı.²⁶² Bulgar ordusunun sistemli ve istikrarlı takibi olmamasından dolayı Türk ordusu çevrilmekten ve imha olmaktan kurtuldu. Aynı gün Edirne'ye kuşatma harekâtında bulunan Sırp destekli Bulgar ordusu bir haftalık kuşatmanın ardından ağır kayıplar vererek çekilmek durumunda kaldı. Tekfurdağı [Tekirdağ] ise Bulgar hücumuna 10 Kasım'a kadar dayanabildi.²⁶³

Batı cephesinde ise durum en az Doğu'daki kadar vahim bir haldeydi. 30 Ekim'de Sırp ordusu, Prizren'e girdi. 31 Ekim'de İpek ve iki gün sonrasında Yakova, Karadağlıların eline geçti. Kumanova'da yenilen Osmanlı kuvvetleri Manastır'a doğru çekildi. Yunanlıların Selânik üzerine ilerleyişleri sürerken diğer taraftan Yunan donanması da Taşoz ve Semadirek adalarını ele geçirdi.²⁶⁴

Art arda alınan yenilgiler ordunun moralini alt üst etmişti. Mahmud Muhtar Paşa'nın mahiyetinde, Bulgarlara karşı oluşturulan III. Kolordu'da kurmay subay olarak görevli Gustav von Hochwächter, ordunun manevi kuvvetinin tükenmişliğini henüz savaşın başlarında açıklamaktaydı:

*“Herkesin morali, hava koşullarından, kötü giyecekten, özellikle berbat ayakkabılardan ve günlerden beri süregelen açlıktan dolayı çökmüş durumda...Redifler tekrar geri kaçmaya başladı. 11'de kumandan topçuların bir kısmını sağ kanadımız gerisindeki tepede bulunan korunaklı mevziye yerleştirdi. Vakit daraldı. Kimsede dayanma gücü kalmadı. Ne kadar yazık!”*²⁶⁵

*savaşmak tehlikeli bir durum ortaya çıkarırdı. Hâlbuki Genel Karargâhtan gelen cevabî emir, değerlendirmelerimize asla önem verilmediğini pekâlâ anlatıyordu. Sefer plânının tavsiye ettiği ihtiyatı da unutarak toplanma hattının daha ileriye sürülmesini bile öneriyordu. Bu direktifin bazı maddeleri saldırgan olduğu gibi bazı maddeleri de varsayım ve hayallere dayalıydı. **Abdullah Paşa'nın Balkan Savaşı Hatıratı...**, s. 70-74.*

²⁶² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, 3. Baskı, C. II/II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 39.

²⁶³ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 434.

²⁶⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 54.

²⁶⁵ Gustav von Hochwächter, **Balkan Savaşı Günlüğü Türklerle Cephede**, s. 24-25.

Aynı vurguyu savaşa zabıt olarak katılan ve sonrasında esir düşen Ömer Seyfettin de yapıyordu:

*“Cephaneler siperlerin içinde yerde kaldı. Herkes şaşırmış. Hâl ve mevki o kadar tahammül olunmaz derecede ki...Şimdi Otuz Sekizinci Alay’dan Şevket Efendi isminde bir yüzbaşının intihar ettiğini haber aldık. Hemen herkes intihar etmek istiyor.”*²⁶⁶

Moral üstünlüğünü kaybeden ordunun “kuvve-i maneviyesi”ni sağlamak adına bizzat Sultan Reşad devreye girdi. Henüz büyük çarpışmaların sürdüğü ve ordunun manevi kuvvetinin yavaş yavaş tükendiği sırada Sultan Reşad, Başkumandan Vekili Nâzım Paşa’ya gönderdiği fermanda Osmanlı ordusunun geçmiş başarılarını vurguluyordu. Sultan, ordudan tüm dünyaya ne kadar kahraman olduklarını bir kez daha ispat edecek sebat ve metaneti göstermelerini bekliyordu:

*“Devletimizin şu anda bulunduğu halin derece-i ehemmiyeti malumunuzdur. Osmanlı Devleti’nin altı yüz senelik şan ve şerefının ve vatan-ı mukaddesimizin muhafazası için ordumuzun şecaat ve hamiyetine mevdu’ ve bütün enzar-ı cihan ordumuza matuftur. Binaenaleyh ordumuzun kuvve-i maneviyesini takviye ile intizamını temine bütün mevcudiyetinizle sarf-ı mesai edeceğinizi ümid eyler ve bilumum erkan ve ümera ve zabitan ve efrad-ı askeriyemizin dahi nusret-i hamidaniye istinaden şanlı ecdadımızın kahraman evladı olduklarını nazar-ı alemde bir kere daha isbat edecek surette şecaat ve besalet ve meydan-ı muharebede sebat ve metanet göstermelerini hamiyet-i vatanperveranelerinden intizar ederim.”*²⁶⁷

Ordunun moralsizliği, şüphesiz yenilgi ve savaş alanında yaşanan sefalet ve açlıktan kaynaklıydı. Tüm bunların üzerine subay takımının kabiliyetsizliği ve komuta kademesinde yaşanan anlaşmazlıklar eklenmişti. 1912’nin yaz aylarında yaşanan iktidar değişimi, ordunun subay yapısını da etkilemiş, İttihatçılara yakın subaylar yüksek komuta kademesinden bir bir tasfiye edilmişti. II. Meşrutiyet sonrası Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne atanmış Mareşal Ahmed İzzet [Furgaç] Paşa’nın

²⁶⁶ Ömer Seyfettin, **Balkan Harbi Hatıraları**, Haz. Tahsin Yıldırım, 3. Baskı, DBY Yayınları, İstanbul, 2016, s. 131.

²⁶⁷ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, BEO. 4140/310487** (Sadaret’ten Başkumandan Vekili’ne gönderilen 15 Teşrin-i Evvel 1328 [28 Ekim 1912] tarihli telgraf). [vurgular bana ait] (bkz. **Ek-8.**)

görevden azli sonrası Von der Goltz ile müşterek olarak hazırladığı savaş plânları ise rafa kaldırılmıştı.²⁶⁸

3.1.3. Kâmil Paşa'nın Sadareti

28-29 Ekim günlerinde, Lüleburgaz'da çarpışmalar sürerken İstanbul'da önemli siyasi gelişmeler yaşanıyordu. 29 Ekim akşamı, sadaret görevini, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan devralan Kâmil Paşa olmuştu. Bu değişikliği Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın ısrarla istediği söyleniyordu.²⁶⁹ Kâmil Paşa'nın sadaretinde Dâhiliye Nezareti'ne ateşli bir Cemiyet muhalifi olan Ahmed Reşid Bey, geçmişti. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa ile Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan ise kabinedeki koltuklarını korumuşlardı.²⁷⁰ Kâmil Paşa'nın sadarete geçmesini isteyen yalnızca Gazi Ahmed Muhtar değildi. Sarayın veliahtlarından Vahdettin Efendi ile Mecit Efendi'nin de Sultan Reşad'a ısrarlı telkinlerde bulunduğu, memleketi mahvolmaktan ancak Kâmil Paşa'nın kurtarabileceği fikrini Padişah'a kabul ettirdikleri anlaşıyordu.²⁷¹ İttihatçı karşıtı muhalefetin de Kâmil Paşa'nın sadaretiyle ilgili ümitler beslediği görülmekteydi.²⁷²

Kâmil Paşa, seksenli yaşlarında, tecrübeli ve İngiliz yanlısı bir siyasiydi. Tüm bunlardan öte İttihatçı karşıtlığıyla biliniyordu. Seneler içerisinde Cemiyet ile pek çok kez karşı karşıya gelmiş, hatta Cemiyet, 1912 yazında Kâmil Paşa'nın sadarete geçmesi fikrini iç savaşa kadar varan tehditlerle savuşturmuştu. Kâmil Paşa, bunun yanında ne siyasi tabanı ne bürokratik desteği olan, arkasında yalnızca İngiliz elçisinin ikiyüzlü desteğinden başka dayanacak gücü kalmamış bir sadrazamdı. Hâlihazırda Cemiyet'in ve hatta İtilâf Fırkası'nın desteğinden mahrum olduğunu biliyordu. Bu

²⁶⁸ Aykut Kansu, **İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 432.

²⁶⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 36.

²⁷⁰ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İ. DUİT. 8/72** (17 Teşrin-i Evvel 1328 [30 Ekim 1912] tarihli irade-i seniyye).

²⁷¹ **Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 269-270.

²⁷² Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **Muhalefetin İflası**, s. 56.

sebepten sadarete geçişinin hemen ardından genel seçimlerin belirsiz bir tarihe kadar ertelendiğini duyurdu.²⁷³

Hükümet değişikliğinin olduğu sıralarda Osmanlı ordusu, Lüleburgaz mağlubiyetinin ardından son savunma hattı olan Çatalca'ya çekiliyordu. Çatalca, İstanbul'a altmış beş kilometre uzaklıktaki ormanlık ve engebeli bir bölgeydi. Savaşın başından beri çok mühimmat kaybettiği bilinen Doğu Ordusu'nun ne derece mukavemet göstereceği kestirilemiyordu. Nâzım Paşa, Bab-ı Âli'ye bir an önce ateşkes ve barış anlaşması yoluyla savaşı bitirmesini tavsiye ediyordu.²⁷⁴ 31 Ekim günü Kâmil Paşa, bu amaçla İngiliz elçisi Sir Gerard Lowther ile barış şartlarını görüşmek için bir araya geldi. Boşa akan kanın ancak "büyük güçler" tarafından engellenebileceği ifade ediliyordu. Paşa, Lowther'ın ardından Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Marquis Johann von Pallavicini'yle görüştü.²⁷⁵ Hükümet, Avusturya-Macaristan'ın "barışı yeniden tesisi" için Viyana'ya iki özel delege gönderdi.²⁷⁶

3 Kasım günü Kâmil Paşa Hükümeti, elçiliklere gönderdiği yazı ile bulundukları ülkelere ateşkes için başvurmalarını emreden bir genelge yolladı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması şart olmak üzere Düvel-i Muazzama'nın barış şartlarını belirlemesi isteniyordu.²⁷⁷ Ancak dönemin Büyük Güçleri, söz konusu başvuruları tarafsızlık ilkesinin ihlalinin gerekçe göstererek reddetti. Büyük Güçler, Osmanlı Devleti, koşulsuz bir başvuruda bulunursa arabuluculuk edebileceklerini açıkladı.²⁷⁸ Büyük Güçler'den yalnızca Almanya Osmanlı Devleti için harekete geçebileceğini ilettiler. Rusya ise kendisine diğer Büyük Güçler tarafından tam yetki verilmesi halinde Büyük Güçler arasında iş birliğini sağlayabileceğini bildirdi.²⁷⁹ 4 Kasım'da Hükümet, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere, Büyük Güçler'e teşekkürlerini ilettiler. Hemen ardından "çarşısmaların son bulması" ve "barış koşullarının yeniden düzenlenmesi" için Büyük Güçler'in ortak

²⁷³ "İntihabatın Tehiri", **İkdâm**, 31 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1912, s. 4.

²⁷⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 72-73.

²⁷⁵ "Turkey and Peace: Kiamil Pasha Confers with Sir G. Lowther", **Guardian**, 1 November (Kasım) 1912, s. 16.

²⁷⁶ "Intervention Not Welcome", **Guardian**, 2 November (Kasım) 1912, s. 10.

²⁷⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 60.

²⁷⁸ "Turkish Appeal to the Powers: Unfavourable Reception", **The Times**, 5 November (Kasım) 1912, s. 8.

²⁷⁹ "The Porte's Appeal to the Powers: Replies From Austria, Russia & Germany: If the Other Powers Agree" **Guardian**, 6 November (Kasım) 1912, s. 10.

aracılığına sığındı. 5 Kasım'da Paris Büyükelçisi Rifat Paşa, Fransız Hükümeti'nden arabuluculuk talep etmekteydi. Kâmil Paşa, ipleri tamamen Büyük Güçler'e bırakmaya hazırdı. Hâlihazırda bunun farkında olan Büyük Güçler, 7 Kasım'da, büyükelçilikleri aracılığıyla Bab-ı Âli'ye, kendilerine kayıtsız şartsız güvenmeleri ve barış koşullarını bizzat kendilerinin belirlemesini şart koşarak savaşı durdurabileceklerini ilettiler.²⁸⁰ Bu, koşulsuz şartsız bir itaat demekti aynı zamanda. Büyük Güçler'in bu isteği İstanbul'un içine düştüğü aciz durumdan yararlanmaya çalışmaktı. Rus Dışişleri bakanı Sergey Sazonov, kendisine başvuruda bulunan Saint Petersburg Büyükelçisi Turhan Paşa'yı aşağılayarak Osmanlı toprak bütünlüğü sözünü ağzına almaması gerektiğini söylüyordu.²⁸¹

6 Kasım günü akşam saatlerinde, Kâmil Paşa, sadarete otuz yüksek rütbeli subayla toplantı halindeydi.²⁸² Kâmil Paşa, Nâzım Paşa'nın bir gün öncesinde yazmış olduğu raporu ve Hariciye Nazırı Noradunkyan'ın sadarete gönderdiği bir başka raporu emekli ve muvazzaf subaylardan oluşan kurula sundu. Kuruldan Çatalca Hattı'nın müdafaası ve hattın yetenekli subaylar, teçhizat ve toplar ile iâşe bakımından güçlendirilmesi kararı çıktı. Karar, aynı gün Hadımköy'de bulunan Nâzım Paşa'ya iletildi. Nâzım Paşa, söz konusu direniş kararına ise hayli karamsar bir karşılık vermektedir. Paşa, "askerin kuvve-i maneviyesi"nin bozulmuş olduğunu, dizanteri ve bir dizi başka hastalığın ordunun durumunu mahvettiğini, "Çatalca Hattı'nın müdafaasına gayret olunmakla beraber burada verilecek muharebenin neticesi"nin şüpheli olduğunu sadarete bildirdi. Paşa'nın ısrarla vurguladığı şey askeri neticelerden değil siyasi çözümlerden medet ummak gerektiği idi.²⁸³ Ancak ordu içerisinde teslimiyetçi tavırlara ve ülkeyi kötü duruma düşürecek bir barış anlaşmasına karşı çıkan subaylar vardı.²⁸⁴

Nâzım Paşa'nın çizdiği karamsar tablo Hükümet'i de etkilemişti. Ordunun, İstanbul üzerine yapılacak taarruz harekâtını durduramayacağı yönündeki endişeler

²⁸⁰ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 438-439.

²⁸¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 68.

²⁸² "Council Summoned by the Grand Vizier: Precautions in the Capital", **The Times**, 7 (November) Kasım 1912, s. 6.

²⁸³ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 78-82.

²⁸⁴ "A Weak Government: Grave Situation in Constantinople", **Guardian**, 12 November (Kasım) 1912, s. 11.

Kâmil Paşa kabinesine de sirayet etmişti. Kâmil Paşa, Büyük Güçler'e yaptığı tehditkâr açıklamalarla, İstanbul'un düşmesi halinde şehirde bulunan yabancı devletlerin tebaasını koruyamayacağını ifade ediyordu. Paşa, yaptığı açıklamayla Padişah ve nazırların görevleri başlarındayken ölmeye hazır olduklarını, kendisinin de düşmanı İstanbul'da bekleyeceğini vurguluyordu. Kâmil Paşa eğer Bulgarlar şehre girerse Büyük Güçler'in elçileri dâhil şehirdeki gayr-i müslim unsurları koruyamayacağını, bu sebeple Büyük Güçler'in derhâl harekete geçmeleri gerektiğini açıklıyordu. Kâmil Paşa, boğazların Büyük Güçler'in donanmalarına açılacağını da sözlerine ekliyordu.²⁸⁵

3.2. Hükümet Darbesine Doğru

3.2.1. İttihatçıların Tutuklanması

Hükümet'in durumu günden güne kötüleşmekteydi. Bir kere Büyük Güçler'e önemli tavizler içeren bir barış anlaşması yapmak istediğini öteden beri dillendiriyordu. Nâzım Paşa'nın sadarete bildirdiği raporda, askerî tablo iç açıcı değildi. Teçhizat ve ikmal sıkıntısının yanında donanım olarak da Bulgar ordusuna karşı Çatalca Hattı'nda tutunmanın zor olduğu Nâzım Paşa tarafından defaatle vurgulanıyordu. Hâlbuki Mahmud Şevket Paşa, savaş öncesinde Edirne-İstanbul arasındaki top sayısının Bulgar toplarına denk olduğunu iddia etmekteydi.²⁸⁶

İttihatçılar ise Hükümet'in pasif durumunu şiddetle eleştiriyordu. İttihatçı basın, teslimiyete karşı çıkarken Hükümet, gazetelere karşı sansür ve baskıyı arttırıyordu. *Yeni Gazete* ve *Tanin* gazetelerinin basımı Hükümet tarafından yeniden durduruldu.²⁸⁷

²⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 83-84.

²⁸⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, **Talât Paşa**, s. 64.

²⁸⁷ "A Weak Government: Grave Situation in Constantinople", **Guardian**, 12 November (Kasım) 1912, s. 11.

Aynı günlerde Talât Bey, Sadrazam Kâmil Paşa ile bir görüşme gerçekleştirdi. Talât Bey, Kâmil Paşa'ya, Cemiyet'in daima Hükümet'e yardımcı olmak istediğini ancak askerî durumlardaki vahametinin acilen giderilmesi gerektiğini açıklıyordu. Talât Bey, askerî değişikliklerin olması halinde savaşın olumlu sonuçlar doğurabileceğini ifade ederken, Mahmud Şevket ve Tatar Osman paşalardan birinin Başkumandanlık Vekâleti'ne geçmeleri halinde ordunun moralinin yükseleceğini vurguluyordu. Kâmil Paşa, bu teklifi olumlu karşılamazken, savaş sırasında yapılacak böyle bir değişikliğinin uygun olmadığını öne sürmekteydi.²⁸⁸

7 Kasım'da Sultan Reşad, tanınmış İttihatçılardan eski Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi ve eski Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey ile görüştü. Yapılan görüşmede, Cemiyet'in önde gelen iki ismi, Padişah'ı Mahmud Şevket Paşa'yı ordunun başına geçirmesi için ikna etmeye çabalıyordu. Paşa'nın 'Müfettiş-i Umumi' unvanıyla cephe hattındaki askerleri denetlemesi bu toplantı sonucunda karara bağlandı. Aynı gün, Mahmud Şevket Paşa ve Kâmil Paşa bir araya gelerek Çatalca'daki savunmanın durumu hakkında konuştular. Mahmud Şevket Paşa, iki günlüğüne ihtiyat birliklerini denetlemek üzere yola çıktı. Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazam olacağı söylentileri basın tarafından dillendirilse bile bu iddialar resmen yalanlandı.²⁸⁹

İçeride İttihatçı muhalefet, dışarıda ise savaş ve diplomatik başarısızlıklarla boğuşan Hükümet, artık daha ciddi tedbirler almakta gecikmedi. Dâhiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey, Rize'deki İttihat ve Terakki şubesi tarafından Merkez-i Umumi'ye gönderilmek üzere hükümet aleyhine ihtilal yapma hazırlıklarını içeren bir mektubu ele geçirdi. Dâhiliye Nezareti'nden, tüm vilayetlere telgraf yoluyla, İttihat ve Terakki şubelerinin kapatılması ve ele geçirilecek evrakın mühürlü torbalarla nezarete gönderilmesini emreden yazılı bir emir gönderdi.²⁹⁰ Ahmed Reşid Bey, söz konusu kararın öncesinde Talât Bey ile görüşmüştü. 9 Kasım'da gerçekleşen görüşmede Talât Bey, Dâhiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey'den basın aracılığıyla, Cemiyet üzerine yapılan haksız itham ve suçlamaların durdurulmasını rica etmekteydi. Talât Bey, ayrıca hükümet toplantılarına Cemiyet'in de temsilcilerinin katılmalarını talep

²⁸⁸ Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri, s. 204-205.

²⁸⁹ Aykut Kansu, İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913, s. 442-443.

²⁹⁰ Ahmed Reşid Rey, Gördüklerim Yaptıklarım, s. 272-273.

ediyordu. Dâhiliye Nazırı, bu teklife karşı çıkmakla kalmayıp memleketin bu duruma gelmesinde doğrudan Cemiyet’i suçlamaktaydı. Tartışma, o derece şiddetlenmişti ki çıkmak üzere olan kavga, Nezaret’te bulunan memurlar tarafından önlenmişti.²⁹¹

İttihatçı kulüp ve şubelere yönelik kapatma kararının öncesinde böyle bir görüşmenin gerçekleşmesi, söz konusu kapatma kararının nedenlerine yönelik bazı noktaları aydınlatmaktaydı. Ahmed Reşid Bey’in Dâhiliye Nezareti’ne geçişinden itibaren İttihatçı basına yönelik sansür ve baskı uygulamaları artmıştı. Kâmil Paşa’nın kabine içerisindeki en iyi destekçisi olan Ahmed Reşid Bey, İttihat ve Terakki’nin eleştiri dozunu yükselttiği, dahası bürokratik ve askerî mekanizmaları etkilemeye yönelik kulis faaliyetlerinde bulunduğu bir dönemde, Talât Bey ile olan tartışmanın ardından söz konusu kapatma kararını almış bulunuyordu.

Cemiyet’e karşı olan baskı, İttihat ve Terakki kulüp ve şubelerinin kapatılmasıyla sınırlı değildi. Kâmil Paşa Hükümeti içeride ve dışarıda sıkışmış ve manevra kabiliyeti hayli daralmış bir durumdaydı. Paşa’nın “alâmet-i fârikası” olan, aynı zamanda Paşa’ya yakın gazetelerde bolca dile getirilen İngiliz desteği de bir türlü gelememişti. Büyük Güçler’e her türlü tavizleri vermeye hazır görünen Kâmil Paşa, kamuoyunun dikkatini dağıtmak ve barış görüşmelerinde fazla tepki görmemek için, Çatalca Hattı’nda yaşanacak bir felaket halinde oluşacak kamuoyu baskısının da önünü almak düşüncesiyle İttihatçı liderleri, ordu mensuplarını ve gazetecileri de kapsayacak biçimde bir tutuklama dalgası başlattı.²⁹²

Tutuklamaların başladığı tarihlerde bazı önde gelen İttihatçıların Cenevre’ye geçtikleri yazılmıştı. 13 Kasım’dan itibaren başlayan tutuklama dalgasında, İzmit eski mebusu İsmail Canbulat Bey, Edirne eski mebusu Faik [Kaltakkıran], eski Nafia Nazırı Bedros Hallaçyan, eski Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil [Arda], eski Maarif Nazırı Emrullah Efendi, eski Evkaf Nazırı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi ve eski vali Süleyman Nazif tutuklananlar arasındaydı. Ayrıca İzmir eski mebusu Yahudi cemaatinin önde gelen isimlerinden Nesim Masliah ve kardeşi ile Selânik eski mebusu

²⁹¹ “‘Strife at the Porte: Conflict between Statesmen’”, **The Observer**, 10 November (Kasım) 1912, s. 11.

²⁹² Hüseyin Kâzım Kadri, **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım**, s. 134-135.

Emmanuel Karasso da tutuklanmıştı. Emmanuel Karasso'nun salıverilmesi için yerli ve yabancı çevreler tarafından yapılan tüm girişimler sonuçsuz kalmıştı.

Tutuklamalar yalnızca siyasi İttihatçıları kapsamıyordu. *Hak* gazetesi yazarlarından Abdullah Cevdet ve Salah Cimcoz da tutuklanmıştı. *Tanin* gazetesinin yazı işleri müdürü Muhiddin [Birgen], gazetenin yazarlarından Hakkı Cemil Bey ve Aka Gündüz de tevkif edilenler arasındaydı. 25 Kasım günü yapılan tutuklamalarda Darülfünun Müdür-i Umumisi Süleymanpaşazade Mehmed Sami Bey de gözaltına alınmıştı.

Kâmil Paşa Hükümeti'nin tutuklama dalgasında hapse gönderilenler kadar bir türlü tutuklanamayan İttihatçılar da mevcuttu. Son kongrede Cemiyet'in Kâtib-i Umumisi olarak seçilen Said Halim Paşa, göz hapsine alınmıştı. Hatta tutuklu İttihatçıları ziyaret etmesine bile göz yumuluyordu. Talât Bey de tutuklanamayan İttihatçılardan. Tutuklanma emri 14 Kasım'da *İkdâm* gazetesinde yayınlanmasına rağmen kendisi Beyoğlu'nda sivil kıyafetlerle dolaşmaktaydı. Hüseyin Cahid [Yalçın] ve Mehmed Cavid Bey de yurtdışına kaçarak tutuklanmaktan kurtulmuşlardı.

Tutuklama dalgasının başladığı 13 Kasım'dan itibaren adı sürekli tutuklananlar arasında gösterilenlerden biri de Mahmud Şevket Paşa idi. 16 Kasım'da Paşa'nın yaveriyle birlikte gözaltına alındığı, ancak sonrasında salıverilerek göz hapsinde tutulduğu söylenmekteydi. Aynı gün yapılan resmi açıklamalarda ise söz konusu tutuklama haberi yalanlanmaktaydı. Yabancı basın tarafından abartıldığı belli olan haberlere göre Mahmud Şevket Paşa, İttihatçılarla birlikte ülkede cumhuriyet rejimi ilan ederek iktidara geçmeyi plânlıyordu.²⁹³

3.2.2. İttihatçılara Yönelik Suçlamalar ve Savunmalar

Kasım sonlarına doğru, Divan-ı Harbi-i Örfi, tutuklamalarla ilgili olarak hazırlanan iddianameyi resmen duyurdu. İddianame kapsamında esas suç unsuru

²⁹³ Tutuklamalara ilişkin yabancı ve yerli basından derlenen geniş bilgiler için: Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 448-451; Hayri Efendi'nin tutuklanması ve tutukluğu sırasındaki izlenimleri için: **Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 212-236.

olarak öne çıkan eylemin 7 Ekim günü, Darülfünun öğrencilerinin de katılımıyla Bab-ı Âli önünde gerçekleştirilen “Harb Mitingi” olduğu söylenmekteydi. Gösteriye katılanların çoğunluğunun öğrencilerden çok, içinde İttihatçılar ve sivil giyimli subaylardan oluşan bir gruptan oluştuğu söyleniyordu. “Memleketi sattınız” sloganları eşliğinde sadaret önünde yapılan gösterinin gerçek amacının Hükümet’i düşürmek olduğu iddia ediliyordu. Balkan Savaşı sırasında cepheye gönderilen askerlere İttihatçılar tarafından satılmış bir Hükümet için savaşmamalarını telkin eden propagandalar yapıldığı yine iddianamede yer alıyordu. İttihatçıların komplo kurarak Padişah, Kâmil Paşa ve Nâzım Paşa’ya bombalı suikast düzenleyecekleri dahi iddialar arasındaydı.²⁹⁴

Bedros Hallaçyan, Harbiye Nezareti’nde tutuklu haldeyken Saint Petersburg merkezli *Retsch* gazetesine verdiği mülakatta, söz konusu suçlamaları reddederek Divan-ı Harbi-i Örfi’nin iddianamesinde geçen komplo ve suikast iddialarının temelsiz olduğunu savunuyordu. Hallaçyan, Divan-ı Harbi-i Örfi’nin tüm üyelerinin 1912 yazında İttihatçı Hükümet’e karşı yapılan komplonun faillerinden olan Halaskâr Zabitan Grubu’na mensup olduklarını vurguluyordu. Cavid Bey de benzer açıklamaları yine yabancı basına yapmıştı. *Pester Lloyd*’un İstanbul muhabiri Felix Valyi’ye verdiği mülakatta, Türk askerinin durumunun iyi olduğunu, Bulgarlara karşı alınan mağlubiyette askerinin bir suçu bulunmadığını, ordunun başarısızlığının ve ordu içerisindeki karışıklıklarının sorumlusunun aslında Nâzım Paşa olduğunu vurguluyordu. İttihatçıların son bir umutla Mahmud Şevket Paşa’yı başa geçirme çabası olumsuz sonuçlanmış ve savaş Osmanlı’nın aleyhine gelişmişti.²⁹⁵ Hâlbuki birkaç ay öncesinde Mahmud Şevket Paşa’yı Harbiye Nezareti’nden düşüren yine İttihatçılar olmuştu.

İttihatçıların, baskı ve sindirme politikasına karşı tepkisi yok oluşa doğru giden bir siyasi teşebbüsten çok, gücünü korumaya ve doğru zamanda iktidar mevkiini yeniden ele geçirmeye hazırlanan bir siyasi oluşuma benziyordu. Nitekim kendi içlerinde dahi bu yönde birbirlerini teskin etmekteydiler.²⁹⁶ Talât Bey ve Said Halim

²⁹⁴ Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, s. 453-454.

²⁹⁵ *A.e.*, s. 455-457.

²⁹⁶ Celal Bayar’ın bu konudaki ifadesi: “*Müşterek tehlike karşısında samimi fikir arkadaşlarımızın, gayreti, cesaretleri artmıştı. Birbirimize daha yakındık. Zayıf kalpli veya sade şahsını düşünen*

Paşa istisna olmak üzere önde gelen İttihatçılar ya tutuklanmış ya da yurtdışına kaçmıştı. Cemiyet'in siyasetini İstanbul'da tek başına göğüsleyip tatbik etmek Talât Bey'e kalmıştı. Nitekim devlet erkânı ile kendi başına görüşmelere giriyor, hemen hemen saklanmaya bile lüzum görmüyordu.²⁹⁷

3.2.3. Mütareke ve Barış Görüşmeleri

Bulgar ordusu, Çatalca Hattı'na kadar çekilmiş olan Türk ordusuna karşı neredeyse bir aydır hareketsiz vaziyetteydi. 17-18 Kasım'da başlayan Bulgar saldırısı, Türk ordusunun hazırlıklı olması, cephe hattını iyi tahkim etmesinden dolayı tam bir başarısızlığa uğradı.²⁹⁸ Aynı günlerde Büyük Güçler'e ait donanma da İstanbul'da demirleyerek kente çıkarmada bulundu. Kâmil Paşa'nın öncesinde Büyük Güçler'e yaptığı yabancı unsurların can güvenliğiyle ilgili çağrışı dikkate alan Avrupalı Devletler, kendi maiyetlerindeki elçilik, konsolosluk, okul, hastane, banka ve diğer kurumlara iki binden fazla asker yerleştirdi. İngiliz Başbakanı Asquith, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, Osmanlı Hükümeti'nin desteği ve iş birliği sayesinde beş yüze yakın İngiliz askerinin yabancıları korumak maksadıyla karada konuşlandığını açıklıyordu.²⁹⁹

Büyük Güçler'in asker çıkarmaları, şehir üzerindeki nüfuzlarını bölgelere ayırarak gerçekleştirildi. Buna göre Yeni Köprü'den Eski Köprü'ye kadar olan bölge Fransızlara, Eski Köprü'den Kasımpaşa'ya kadar olan bölge ise Avusturya-Macaristan ile İspanyol ve Romen askerler tarafından denetleniyordu. Ruslar Salıpazarı'ndan Yeni Köprü'ye kadar olan kısma hâkimdi. İtalyanlar Tophane-Galatasaray arasını kontrol ederken, Almanya ve Hollanda askerleri Taksim Kışlası'ndan Pertevniyal Valide Sultan Camii'ne kadar olan kısma hâkimdi. İngiliz Büyükelçiliği ile Taksim Kışlası arasını dört yüzden fazla İngiliz askeri koruyordu. Fransızlar ayrıca Şişli,

dostlarımızın çoğu da yanımıza uğramaz olmuşlardı.”, Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş**, C.III, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1997, s. 151.

²⁹⁷ Hüseyin Cahid Yalçın, **Talât Paşa**, s. 90-91.

²⁹⁸ Ernst Christian Helmreich, **The Diplomacy of the Balkan Wars**, s. 201-203.

²⁹⁹ “The Position at Constantinople: Prime Minister's Statesment”, **Guardian**, 20 November (Kasım) 1912, s. 10.

Karaköy ve Nişantaşı taraflarındaki Fransız okul ve hastanelerini koruma altına almışlardı. İngiliz savaş gemisi *Weymouth* Samatya açıklarında demirlerken, Amerikan savaş gemisi *Scorpion* Karadeniz’e yakın kısımları kontrol etmekteydi. Aksi bir durum olması halinde Rus savaş gemisi *Kubanetz* de Patrikhane’yi korumak üzere Haliç’e girecekti. Moda ve Haydarpaşa taraflarında ise Alman, Fransız ve İtalyan savaş gemileri bulunuyordu. Her elçilik ve konsolosluk binası kente çıkan askerlerin ait oldukları ülkelere korunacaktı.³⁰⁰

Yabancı askerî unsurlar Heyet-i Vükela’da tartışmalara neden olmuştu. Sunulan raporda, yabancı askerlerin taşıdıkları ağır silah ve toplar yüzünden halkta bir galeyan halinin ortaya çıkabileceği vurgulanıyordu. Bilhassa Galata’da bulunan Wiener Bank’ın çatısına yerleştirilen top ve mitralyözler halkta gözle görülür bir tedirginliğe yol açmıştı. Hükümet, gerilimin artmasından ve yabancı askerler ile halk arasında çıkabilecek gerginlik ve çatışmalardan endişeliydi. Hariciye Nezareti, 19 Kasım’da yabancı elçiliklere, karaya çıkan askerlerin güven ve itimat temin etmekten çok anarşiye neden olabileceğini, söz konusu askerlerin geri çekilmesini, oluşabilecek sorunlardan Osmanlı Hükümeti’nin mesul tutulamayacağını içeren bir nota gönderdi. Polis müdüriyeti ve İstanbul muhafızlığı, yabancı askerlerin meyhaneler ve umuma açık mekânlardaki taşkınlık ve tacizlerinden sürekli şikâyet etmekteydi.³⁰¹

Bulgar saldırısı, 17-18 Kasım’da kesin bir başarısızlığa uğradığından Bulgarlar, ateşkes için masaya oturmak zorunda kalmıştı. Aynı tarihlerde Hükümet, öncesinde baskı altına aldığı, çoğunluğunu tutukladığı İttihatçıları salıvermeye başladı. Uzlaşma zemini aradığı belli olan Hükümet’in, barış müzakerelerinin başlayacağı sırada böylesine bir hamlede bulunması Avrupalı devletlere olumlu bir intiba bırakma isteğinin göstergesiydi. Hükümet, bununla da yetinmeyerek Halaskârlardan oluşan Divan-ı Harb-i Örfî’nin başkan ve üyelerini değiştirdi. Hatta İttihatçı olduğu bilinen bazı subayları taktik ve stratejik öneme haiz görevlere atadı. Erkân-ı Harp Binbaşısı Mustafa Kemal Bey, 21 Kasım’da Gelibolu Bolayır’daki harekât şube komutanlığına atandı. Aynı şubede, Mustafa Kemal Bey’in yakın arkadaşı olan Ali Fethi [Okyar] Bey ise kurmay başkanı olarak görevlendirildi. Erkân-ı Harp Miralayı Cemal Bey 26

³⁰⁰ “‘Embassies Protected by Naval Guards’”, *The Times*, 19 November (Kasım) 1912, s. 8.

³⁰¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II/II, s. 125-126.

Aralık'ta Çatalca ordularının menzil müfettişliği görevine getirildi. Trablusgarp'tan henüz dönmüş Erkân-ı Harp Kaymakamı Enver Bey ise X. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştı.³⁰² Nâzım Paşa, Cemiyet'e yakın subaylardan özellikle Enver ve Cemal Beylere güven duymaktaydı.³⁰³

Ateşkes görüşmeleri ise sürünceme halinde devam ediyordu. 19 Kasım'da Bulgar Hükümeti, İstanbul'da bulunan Rus Büyükelçisi aracılığıyla ateşkes şartlarını Bab-ı Âli'ye bildirdi.³⁰⁴ Sırp ve Yunan devletlerinin de ateşkes şartlarını içeren bu ortak notada; Edirne, içerisindeki askerî kuvvetler dâhil olmak üzere Bulgaristan'a, İşkodra Karadağ'a, Yanya ise Yunanistan'a bırakılacaktı. Karadeniz'deki Bulgar limanlarına yapılan abluka kaldırılacaktı. Çatalca'nın ötesinde kalan tüm Rumeli toprakları boşaltılacak ve buralara yeninden hiçbir Osmanlı askerî unsuru giremeyecekti.³⁰⁵

Söz konusu mütareke şartları oldukça ağırdı. Hükümet'e yakın basın bile durumu kabullenmekte zorlanıyordu. 21 Kasım'da *İkdâm* Hükümet'in söz konusu şartları kabul etmediğini duyuruyordu. Gazete 28 Kasım tarihli sayısında ise var olan şartlarda yalnızca İstanbul'un Osmanlı Devleti'nde kaldığını vurgulayarak ağır şartların kabul edilemez olduğunu, bu sebepten savaşa devam edilmesi gerektiğini yazmaktaydı.³⁰⁶

28 Kasım'da, Bulgar tarafı ile olan ateşkes görüşmeleri devam etmekteydi. Bab-ı Âli'nin Edirne'den vazgeçmesinde ısrar eden Bulgarlar ayrıca Karadeniz'deki Bulgar şehirlerine Türk donanması tarafından uygulanan kuşatmanın da kaldırılmasını istiyordu. Çatalca'da bulunan Bulgar ordusuna Edirne üzerinden geçerek ikmal yapılabilmesi yine Bulgarlar tarafından istenmekteydi. Kâmil Paşa Hükümeti, Karadeniz'deki ablukanın kalkmasına bağlı olarak Ege'deki Yunan ablukasının kalkmasını, ayrıca İstanbul üzerinden Edirne'ye ikmal yapılmasını öneren bir tasarı hazırladı. Ertesi gün Bulgar tarafı, Osmanlı delegelerinin yapmış olduğu teklifi kabule

³⁰² M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, s. 338-339.

³⁰³ Ahmed Reşid Rey, *Gördüklerim Yaptıklarım*, s. 261.

³⁰⁴ "The Request for an Armistice: A Joint Reply", *The Times*, 20 November (Kasım) 1912, s. 8.

³⁰⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II/II, s. 127.

³⁰⁶ "Sulha Doğru", *İkdâm*, 21 Teşrin-i Sani (Kasım) 1912, s. 1; "Mütareke ve Musalaha Şeraiti" *İkdâm*, 28 Teşrin-i Sani (Kasım) 1912, s. 1.

yanaşmakla birlikte Yunan delegelerin de ateşkes metnini görmesi gerektiğini öne sürerek görüşmelerin iki gün sonraya ertelenmesi teklifinde bulundu.³⁰⁷ Sonraki görüşmelerde Bulgar elçisi Danev, Osmanlı'nın Edirne'yi boşaltmasını, şehirdeki askerlerin tahliye edilmesini istedi. Bulgarların iki günlük aradan ve Türk tarafıyla varılan anlaşmadan sonra yeniden Edirne'yi istemesi üzerine Osmanlı delegeleri Nâzım ve Mustafa Reşid paşalar söz konusu teklife karşı çıktılar. Bulgarlar daha sonra Edirne'den vazgeçmekle birlikte on gün sonra Çatalca Hattı'nı ikmal etme hakkını ateşkes metnine eklediler. Türk tarafı için ise Edirne'yi herhangi bir şekilde ikmal etme şansı yoktu. Tasarı son şekliyle Türk tarafınca imzalandı, bunda Nâzım Paşa'nın Mustafa Reşid Paşa'ya telkinleri etkiliydi. Nâzım Paşa, ateşkesi imzalamada sorumluluğun Hükümet'e ait olacağını, kötü koşullarda olsa bile ateşkes yapılması gerektiğini ve Edirne'nin ancak siyaseten kurtarılabilceğini söylüyordu. Nâzım Paşa, kendi aleyhine olabilecek politik tehlikeleri de düşünerek bir an önce İstanbul'a dönmeyi plânliyordu. Bu sebepten ateşkes metnindeki aleyhte olan birçok maddeye karşın mütarekenin bir an önce akdedilmesinden yanaydı. Kâmil Paşa, Nâzım Paşa'yı dayandığı askerî güç sebebiyle kendi kabinesinde istemiyordu.³⁰⁸

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan ve Bulgaristan tarafından temsil edilen Karadağ ve Sırbistan arasında 3 Aralık akşamı Çatalca'da ateşkes ilan edildi.³⁰⁹ Anlaşmanın detayları ertesi gün tüm Avrupa basınında yer aldı. İmzalanan ateşkese göre, savaş boyunca işgal edilen yerler elde kalacaktı. Osmanlı Devleti, Karadeniz'deki donanma ablukasını kaldıracaktı. Kuşatma altında bulunan hiçbir Osmanlı şehrine ilaç, mühimmat ve askeri malzeme de dâhil olmak üzere hiçbir şekilde ikmal yapılamayacaktı. Bulgar ordusu ise denizden ya da demiryoluyla karadan istediği her şekilde Çatalca Hattı'nda bulunan birliklerine malzeme götürebilecekti. Bulgarlar, ateşkes anlaşmasının imzalanmasından on gün sonra ikmale başlayabilecekti. Anlaşma'nın son maddesi, barış müzakerelerinin 13 Aralık'ta Londra'da başlayacağını duyuruyordu.³¹⁰

³⁰⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 131-132.

³⁰⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 137-139; Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş**, C.III, s. 158.

³⁰⁹ "The Armistice", **Guardian**, 5 December (Aralık) 1912, s. 9.

³¹⁰ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 474.

Kâmil Paşa, 4 Aralık akşamı yaptığı resmî açıklamayla ateşkesin imzalanmış olduğunu Osmanlı kamuoyuna ilan ediyordu. Açıklamada, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan arasında silahlı çatışmaların durduğu, yalnızca henüz ateşkes imzalanmamış olan Yunanistan ile savaş halinin devam ettiği bildiriliyordu. Ateşkes şartlarından yalnızca her ülkenin işgal ettiği bölgelerde kalacağı ve barış müzakerelerinin çok yakında başlayacağı açıklanmıştı. Hükümet, kamuoyuna yaptığı açıklamada İşkodra ve Edirne'nin ikmal edileceğini söylüyordu. Hâlbuki anlaşma metninde böyle bir madde mevcut değildi. Hükümet tarafından çıkmasına izin verilen *Yeni Gazete*, *İkdâm*, *Sabah* gibi gazeteler dahi sonraki günlerde benzer iddiaları dile getirmekteydi.³¹¹

Ateşkes metninin gerçek içeriğini yalnızca Kâmil Paşa kabinesi biliyordu. Nâzım Paşa'dan sonra Osmanlı ordusunun en yetkili kişisi Ahmed İzzet [Furgaç] dahi mütareke görüşmelerinin içeriğinden haberdar değildi. Ahmed İzzet Paşa, Çatalca'da yapılan ilk görüşmelerde Türk tarafını temsilen katılan Nâzım Paşa, Ticaret Nazırı Reşid Paşa ve Kurmay Albay Ali Rıza Bey'in görüşmelerden oldukça ümitli döndüğünü, Bulgarlarla birlikte diğer Balkan devletlerine karşı ittifak için olumlu bir zemin bulunduğunu açıklıyordu. Ancak daha sonraki görüşmelerden hiçbir şekilde haberinin olmadığı, Edirne ve İşkodra'ya hiçbir şekilde ikmal yapılamayacağını öğrenmesinden anlaşılıyor.³¹²

16 Aralık günü Saint James Barış Konferansı, Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in başkanlığında toplandı.³¹³ Üçlü İtilaf, savaş öncesi statükonun korunmasına yönelik olan politik duruşunu ve söylemlerini değiştirmişti. Savaşın Türkler aleyhine çarçabuk gelişmesi ve ağır askeri yenilgiler bunda etkiliydi. Dahası konferans sırasında da bu tavır Üçlü İtilaf tarafından sürdürülüyordu. Üçlü İtilaf devletlerinden Rusya'nın İstanbul'da bulunan elçisi Michael Nikolaevich de Giers, 19 Aralık günü Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan ile görüştü. Elçi, görüşmesinde Rus devletinin görüşünü bildiriyordu. Rus elçi, Noradunkyan'a yaptığı açıklamada Rusya'nın Osmanlı'ya karşı olan barışçıl politikasının sürmesi için

³¹¹ A.e.

³¹² Ahmed İzzet Furgaç, **Feryadım**, C.I, Nehir Yayınları, İstanbul,1992, s. 138.

³¹³ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.IV, 2. Baskı, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 540. [bundan sonra, İsmail Hami Danişmend, **Kronoloji**]

Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasının şart olduğunu ileri sürüyordu.³¹⁴ 23 Aralık'ta Noradunkyan ile tekrar görüşen Rus elçi, savaşın tekrar başlaması halinde Rusya'nın tarafsız kalmayacağını açıkça ifade ediyordu. Rus tehditleri yalnızca bununla sınırlı değildi. Rus elçisi de Giers, Paris elçisi Alexander Izvolsky'e yaptığı açıklamada savaşın yeniden başlaması halinde Rusya'nın kendi sınırına yakın bölgelerde sert tedbirler alacağını, hatta bu bölgelerde bulunan Kürt ve Ermeni unsurları da ayaklanmaya teşvik edeceğini bildirmişti.³¹⁵

Almanya'nın İstanbul'da bulunan elçisi Baron Hans von Wangenheim, 20 Aralık günü Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan ile görüştü. Wangenheim, görüşmede Osmanlı'nın, Edirne için ısrar etmemesini vurguluyordu. Wangenheim, sınır hattının belirlenmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin tek komşusu olarak Bulgaristan'ın kalacağını, Bab-ı Âli'nin Sofya ile bu sebepten iyi geçinmesi gerektiğini ifade ediyordu. Alman elçi, İstanbul yönetiminin Edirne'nin terk edilmemesi konusunda fazla ısrarcı olmamasını tavsiye ediyordu.³¹⁶

Fransa ise İstanbul'daki elçisi Maurice Bompard aracılığıyla Bab-ı Âli'yi baskı altına almaya çalışıyordu. 20 Aralık'ta, Wangenheim'in görüşmesinden önce Noradunkyan ile görüşen Bompard, Edirne'nin terk edilmemesi durumunda büyük bir ihtimalle savaşın tekrar başlayacağını vurguladı. Bompard, bu durumda Osmanlı'nın şimdikinden daha zor bir pozisyona düşeceğini söyleyerek Anadolu'da dahi karışıklıklar çıkabileceğini ima etti. Söz konusu karışıkların da Büyük Güçler'in müdahalesine yol açabileceğini söyleyen Fransız elçi, Anadolu'da çıkacak karışıklıkların Osmanlı'nın içişlerine karışılmasının önünü açacağını söylüyordu.³¹⁷

Aynı gün İngiliz Büyükelçi Sir Gerard Lowther ile Noradunkyan arasında da bir görüşme gerçekleşti. İngiliz elçi, Osmanlı delegelerinin Londra'daki demeçlerinin iyi bir etki bırakmadığını söyleyerek Türk tarafının daha uysal davranması gerektiğini öğütüyordu.. Noradunkyan, Edirne'nin terki meselesini Londra'da toplanacak olan Büyükelçiler Konferansı tarafından karara bağlanması gerektiğini ileri sürmekteydi. Sir Gerard Lowther, bu fikrin Hükümet'in Edirne'yi doğrudan terk etme

³¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 190.

³¹⁵ A.e., s. 198-199.

³¹⁶ A.e., s. 191-192.

³¹⁷ A.e., s. 191.

sorumluluğundan kaçınmak için Noradunkyan tarafından özel olarak düşünülmüş bir kaçamak yol olduğunu anlamakta gecikmedi. Hükümet, bu yolla Edirne'yi terk etmekteki siyasal sorumluluğu üstünden atacak, bu zor kararı Büyük Güçler'in baskısı altında vermiş gibi görünecek, böylelikle siyasi hayatını kurtarmış olacaktı.³¹⁸

23 Aralık'ta Balkan İttifakı'nın barış şartları Osmanlı delegelerine sunuldu. Bu şartlara göre Osmanlı Devleti, Gelibolu ve Çanakkale Boğazı'nda dahil, Midye'nin doğusundaki Malatra Körfezi'nden Çorlu dahil olmak üzere Tekfurdağı'nın [Tekirdağ] doğusuna kadar olan hatta kalan işgal edilmemiş topraklara sahip olacak, bu hattın kuzey ve batısında kalan tüm Osmanlı topraklarını ise terk edecekti. Edirne, İşkodra ve Yanya bu şartlara göre teslim edilecekti. Osmanlı Devleti, ayrıca Ege adalarını Yunanistan'a bırakarak Girit üzerindeki tüm haklarından da vazgeçmeliydi.³¹⁹

28 Aralık'ta Londra Konferansı'nın altıncı oturumunda Reşid Paşa, Osmanlı Devleti'nin karşı önerilerini sundu. Edirne'nin doğrudan Osmanlı egemenliğinde kalması sunulan şartların ilkiydi. Makedonya bölgesi ise başkenti Selânik olmak üzere Balkan İttifakı'nın aday gösterip Padişah'ın tasdik edeceği, tercihen Protestan bir prens tarafından yönetilecekti. Arnavutluk ise özerk bir yönetime kavuşacak, Osmanlı hanedanından bir şehzadenin beş yıllığına Arnavutluk'un başında bulunması sağlanacaktı. Beş yılın ardından bu süre tekrar yenilenebilecekti. Ege adalarının ise Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu savunan Osmanlı delegeleri, mutlak surette adaların Osmanlı yönetiminde kalması gerektiğini söylüyordu. Balkan İttifakı aynı gün söz konusu Osmanlı önerilerini reddetti.³²⁰

Türk tarafının önerilerine karşılık İngiltere, barış görüşmelerinin kesilmemesini tavsiye ediyordu. 28 Aralık'ta Osmanlı delegelerinin önerilerini sunmasının ardından İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Arthur Nicolson, Tevfik Paşa'ya ordunun devleti kurtaracak durumda olmadığını, mali açıdan Osmanlı hazinesinin sıkıntılar yaşadığını, eğer savaş yeniden başlarsa Doğu Anadolu ve Suriye üzerinden çıkabilecek olaylar neticesinde Anadolu'daki Osmanlı varlığının da tehlikeye düşebileceğini

³¹⁸ A.e., s. 193-194.

³¹⁹ Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, s. 489.

³²⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II/II, s. 208-209.

ilette.³²¹ İngiltere, tıpkı müttefikleri Rusya gibi Anadolu'daki Ermeni ve Kürt unsurların savaşın yeniden başlaması halinde kışkırtılabileceğini ima ediyordu.

Kâmil Paşa Hükümeti, Büyük Güçler'in baskılarına direnmeye çaba gösterecek durumda değildi. Edirne'nin ikmal meselesi konferans başladığından beri Osmanlı delegeleri tarafından dillendirilmiş, ancak daha sonra bu meselenin üstü örtülmüştü. Osmanlı ordusunun Çatalca Hattı'ndaki direniş gücü kuşkuluydu. Eğer Osmanlı hattın gerisinde güçlü olsaydı, Edirne'nin ikmalinden büyük bir ihtimalle vazgeçmeyecekti.³²²

29 Aralık'ta akşam saatlerine kadar süren Heyet-i Vükela toplantısında Hükümet, barış müzakerelerindeki Arnavutluk, Girit ve Ege adaları gibi tartışmalı konuların Büyükelçiler Konferansı'na havale edilmesine karar verdi.³²³ 30 Aralık'taki Londra Konferansı'nın yedinci oturumunda Osmanlı delegeleri Hükümet kararını tatbik ederek bazı sorunlu konuların Büyük Güçler'in inisiyatifine bırakılmasını talep etti.³²⁴ Hükümet'e yakın gazeteler kararı Osmanlı yönetiminin barış taraftarı olmasını ispat ettiği değerlendirmesinde bulunuyordu. Hükümet'in Büyük Güçler'e duyduğu itimat da ayrıca vurgulanıyordu.³²⁵

3 Ocak 1913 tarihli oturumda Osmanlı delegeleri, birçok toprak talebinden vazgeçtiklerini açıkladı. Trakya'nın batısındaki topraklardan bütünüyle vazgeçen Osmanlı Devleti, eğer Ege adaları Türk tarafına verilirse Girit üzerindeki egemenlik hakkından da vazgeçileceğini duyurdu. Balkan İttifakı, aynı gün Türk tarafını savaşın sonuçlarını göz ardı etmekle ve barış görüşmelerini kesmek için meşruiyet aramakla suçladı. 6 Ocak tarihine kadar Edirne ve Ege adaları üzerindeki haklarından vazgeçmemesi halinde görüşmelerin kesintiye uğrayacağını ilan etti. Balkan İttifakı, böylelikle Osmanlı Devleti'ne ultimatom vermiş oluyordu.³²⁶

³²¹ A.e., s. 209.

³²² "Peace and Alternative", *The Observer*, 29 December (Aralık) 1912, s. 6.

³²³ "Impossibility of Ceding Adrianople", *Guardian*, 30 December (Aralık) 1912, s. 7.

³²⁴ "The Conference: To Day's Meeting", *Guardian*, 31 December (Aralık) 1912, s. 8.

³²⁵ "Müzakerat-ı Sulhiye Hakkında: Bab-ı Âli'nin Yeni Kararı", *İkdâm*, 2 Kanun-i Sani (Ocak) 1913, s. 1.

³²⁶ "Another Turkish Offer: Crete Now Given Up", *Guardian*, 4 January (Ocak) 1913, s. 9; "Turkey's Offer", *Guardian*, 4 January (Ocak) 1913, s. 9.

6 Ocak 1913 tarihli onuncu oturumda, Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı Devleti'nin Edirne ve Ege adaları dışındaki tüm toprak taleplerinden vazgeçtiğini duyuran bir teklif sundu. Balkan İttifakı, söz konusu teklifi yetersiz bularak görüşmelerin askıya alındığını duyurdu. Bunun üzerine Türk tarafı “askıya alınma”nın ne olduğunu sorarak toplantı başkanını protesto etti. Balkan İttifakı, yaptığı açıklamada müzakerelerin geçici bir süreyle ertelendiğini ancak kesilmediğini, Osmanlı delegeleri tatmin edici bir teklifle gelmediği müddetçe yeni bir görüşme yapılamayacağını ilan etti.³²⁷

Büyük Güçler ve Balkan İttifakı'nın uzlaşmasının ardından 17 Ocak'ta Büyük Güçler, İstanbul'da bulunan en kıdemli elçi olmasından dolayı Avusturya-Macaristan elçisi Marquis Johann von Pallavicini aracılığıyla Bab-ı Âli'ye Edirne ve Ege adalarının derhâl terk edilmesini içeren ortak bir nota verdi.³²⁸

3.3. Kâmil Paşa Hükümeti'nin Sonu: Bab-ı Âli Baskını

3.3.1. İttihatçıların Hükümet Darbesi Hazırlığı

Büyük Güçler'in ortak notası, Edirne'yi terk etmeye razı olan Kâmil Paşa için önemli bir mazeretti. Ancak ordu içerisindeki muhalefet ve İttihatçıların göstereceği tepki sebebiyle, sadece böylesine bir gerekçeyle bunu yapabileceğinin farkında olan Kâmil Paşa, durumun vahametini biliyordu. Edirne'nin terk edilmesi durumunda ülkede iç savaş tehlikesiyle karşı karşıya kalılabileceğini İngiliz elçisi Sir Gerard Lowther'a açıklamıştı. Paşa, bu durumda şehrin içerisinde bulunan Osmanlı ordusuna askerî tören yapılarak kentin boşaltılabileceğini ima ediyordu. Kamuoyunun tepkisini önlemek amacıyla Edirne'nin Büyük Güçler tarafından belirlenen Müslüman bir vali aracılığıyla serbest bir kent haline gelmesini ise kabul etmeye hazırды.³²⁹

³²⁷ “Peace Conference: ‘Suspended’ by the Allies”, *Guardian*, 7 January (Ocak) 1913, s. 9; “Turkish Delegates Excited”, *Guardian*, 7 January (Ocak) 1913, s. 9.

³²⁸ “Müdahale Dün Oldu”, *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Kanun-i Sani (Ocak) 1913, s. 1.

³²⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II/II, s. 244.

İttihatçılar ordu içerisinde propaganda faaliyetlerine çoktan girişmişlerdi. Ordudaki subaylara İttihat ve Terakki Cemiyeti mührünü taşıyan bildiriler dağıtılmaktaydı. Bildiride Edirne'nin terk edilmesine karşı çıkılarak ne olursa olsun savaşa devam edilmesi gerektiği söyleniyordu.³³⁰ İstanbul'da bulunan İngiliz askeri ataşesi, Sir Gerard Lowther'a sunduğu raporda çoğu subayın Edirne'yi terk etmektense savaşa devam edilmesini tercih ettiğini belirtiyordu.³³¹ Birçok subay, 1912 yazında gerçekleşen hükümet değişikliğini savaşın esas nedeni olarak görüyordu. Eğer İttihatçılar başta olsaydı savaşın önlenebileceğini düşünen subayların sayısı azımsanmayacak kadar çoktu.³³²

1912 Kasım ayında gerçekleşen görüşmede Kâmil Paşa, Cemiyet ile uzlaşmayı reddetmişti. Talât Bey, Brüksel'de bulunan Cemiyet mensuplarına yazdığı 14 Ocak 1913 tarihli mektupta, bir darbe yapmaya karar verdiklerini ifade ediyordu. Mektupta Kasım ayının ortasından itibaren geçen iki aylık sürede İttihatçıların faaliyetleri anlatılıyor ve bir darbe plânının genel stratejisi ve yapılış şeklinden bahsediliyordu. Kasım ayının ortalarından itibaren alınan zaman çizelgesi ise Kâmil Paşa ile olan görüşmeyle örtüşmekteydi. Mektupta zaman belirtilmeksizin toplantılar yapıldığı ve bu toplantılar sonrasında darbeye karar verildiği aktarılıyordu.³³³ Talât Bey'in mektubunda bahsettiği toplantı 25 Aralık 1912 tarihinde Beşezade Emin Bey'in Vefa'daki evinde gizlilikle yapılmıştı. Toplantıda Prens Said Halim Paşa, Ziya [Gökalp] Bey, Binbaşı İsmail Hakkı, Ali Fethi [Okyar] ve Mithat Şükrü Bey ile Cemal Bey, Doktor Nâzım ve Kara Kemal gibi önde gelen Cemiyet üyeleri hazır bulundu. Kâmil Paşa Hükümeti'ni devirmenin tartışıldığı toplantı sonuçsuz kaldı. Ali Fethi [Okyar] Bey'in itirazları sonucu etkili bir karar alınamadı. On gün sonra yapılan ikinci toplantıda Enver Bey katılımcıları ikna ederek Hükümet'i devirme kararı verdi. Bu toplantıda Ali Fethi Bey bulunmuyordu.³³⁴

³³⁰ "Powers to Advice to the Porte", **Guardian**, 31 December (Aralık) 1912, s. 9.

³³¹ Glen Wilfred Swanson, "Mahmud Şevket Paşa and the Defense of the Ottoman Empire: A Study of War and Revolution during the Young Turk Period", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana University, 1970, s. 170. [bundan sonra, Swanson, Mahmud Şevket Paşa and the Defense of the Ottoman Empire]

³³² "Kiamil and the War", **Guardian**, 10 January (Ocak) 1913, s. 10.

³³³ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 147-148.

³³⁴ Ziya Şakir Soko, **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar**, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2011, s. 56-57; [bundan sonra, Ziya Şakir Soko, **Talat-Enver-Cemal Paşalar**], Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi...**, s. 315-318; Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.II, s. 380-381.

Dâhiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey söz konusu toplantılardan haberdar olmuştu. Günü ve saatine kadar detaylı olan darbe ihbarını haber almıştı. Büyük bir ihtimalle Halaskâr Zabitan Grubu'na bağlı subaylardan söz konusu müdahalenin istihbaratını edinmişti.³³⁵ Bu sebeple, 13 Ocak'tan itibaren Beyoğlu'ndaki Cadde-i Kebir, Harbiye Nezareti ve diğer önemli bölgelere konuşlandırılmış polis sayısı arttırılmış, caddelerde süvari birlikleri dolaşmaya başlamıştı. İttihatçılığın şüphelenilen tüm asker ve siviller ise polis tarafından devamlı takibat altında tutuluyordu.³³⁶

Aynı günlerde Halaskâr Zabitan Grubu'na mensup subaylar da benzer hazırlıklar yapmaktaydı. Talât Bey'in hükümeti etkilemeye yönelik çabalarından rahatsız olan grup, Talât Bey'e suikast düzenlemek istiyordu. Yerebatan'daki evinden her akşam Cemiyet Merkez-i Umumisi'ne yaptığı yolculuğu takip eden gruba bağlı subaylar söz konusu suikast planını Prens Sabahaddin'e bildirmiş, Prens'in şiddetli itirazları sonucu bu tertipten vazgeçmişlerdi.³³⁷

Enver Bey, 4 Ocak 1913 tarihinde Alman bir arkadaşına yazmış olduğu mektubunda, Hükümet'in şerefli olmayan bir barışa doğru gittiğinden bahsederek yakında "içerde birbirimizi boğacağız" diyordu. Aynı mektupta darbe plânından da bahseden Enver Bey, başarılı olmaları halinde şerefli olmayan bu barıştan sakınılabileceğini söylüyordu.³³⁸ Enver Bey, Trablusgarp'tan Kasım sonlarına doğru dönmüş, Nâzım Paşa'nın sayesinde X. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştı. Çatalca Hattı'nı bizzat ziyaret etmiş, subaylara hitaben fikir ayrılıklarına son verilerek vatan için bir araya gelinmesi gerektiği üzerine heyecanlı bir konuşma yapmıştı.³³⁹ Fikir ayrılıklarını bir kenara bırakmayı öneren Enver Bey, 10 Ocak tarihli mektubunda ise bu kez Hükümet'i devirmeyi ve yerine güçlü bir Heyet-i Vükela geçirmenin gereğini vurguluyordu. Enver Bey bu iş için Nâzım Paşa'yı uygun görüyor, onun enerjik ve dürüst olduğunu savunuyordu. Aynı mektupta Sultan Reşad ile de

³³⁵ Ahmed Reşid Rey, **Gördüklerim Yaptıklarım**, s. 274-275; Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.II, s. 369.

³³⁶ Aykut Kansu, **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 513-514.

³³⁷ Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Yarıda Kalan İhtilal&Tehcirin İç Yüzü&Nizamiye Kapısı&Prens Sabahaddin ve Taklib-i Hükümet**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013, s. 250-251. [bundan sonra Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Yarıda Kalan İhtilal...**]

³³⁸ M. Şükrü Hanioglu, **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, İstanbul, Der Yayınları, 1989, s. 218-219.

³³⁹ "The Allies Demands: Indignation in Turkey", **Guardian**, 26 December (Aralık) 1912, s. 5.

görüştüğünü ifade eden Enver Bey Sultan'ın tereddüt göstermekle birlikte hükümet değişikliğinin gerekliliğine inandığını aktarmaktaydı.³⁴⁰

Gerçekte Sultan Reşad İttihatçıların Hükümet'e darbe yapacağından haberdardı. Enver Bey'in mektubunda bahsettiği görüşme bir hükümet değişikliği önerisiydi. Gerçek darbe plânı ise Talât Bey aracılığıyla Saray'a bildirilmişti. Talât Bey, baskından birkaç gün önce Saray görevlilerinden Sabit Bey ile görüşmüş, darbe plânını ona detaylı bir şekilde aktarmıştı.³⁴¹

Nâzım Paşa, hem Hürriyet ve İtilâf Fırkası temsilcileriyle, hem de Cemiyet ile temas halindeydi. Gümülcineli İsmail önderliğindeki İtilâf Fırkası, Kâmil Paşa Hükümeti'ni düşürmek için Nâzım Paşa'yı sadaret makamına getirmeyi amaçlıyordu.³⁴² Paşa'nın İtilâf Fırkası ile olan görüşmelerinin ayrıntısı bilinmemekle beraber hem İttihatçıların hem İtilafçıların aynı zaman aralıklarında Nâzım Paşa'yı bir hükümet değişikliği için ikna etmeye çalıştığı anlaşıyordu. Nâzım Paşa, girmiş olduğu pazarlıklar sonucunda 4 Ocak 1913'te bir istifa mektubu dahi kaleme almıştı. Paşa, istifa sebebi olarak kendisine gösterilen muamele ve güvensizliği gerekçe gösteriyordu.³⁴³ Paşa'nın kabineden istifasıyla Sadrazam Kâmil Paşa'nın düşüşü sağlanacaktı. Bu mektup büyük bir ihtimalle Enver Bey'in telkinleri sonucu yazılmıştı. Enver Bey bir süredir Nâzım Paşa ile görüşüyor, savaştı politikalar için kendisinden destek istiyordu. Enver Bey, 10 Ocak tarihli aynı mektubunda şöyle diyordu:

*“...bugün ilk defa onunla siyasetten konuşurken, kendini savaştan yana, Heyet-i Vükela'ya karşı ilân etmesini teklif ettim, böylece ordunun ve halkın sempatisini kazanacaktır.”*³⁴⁴

Bir başka teklif Aralık sonlarında, Muharrem ayının onuncu gününde, Muharrem tebriki vesilesiyle Prens Said Halim Paşa tarafından eski dostu olan Nâzım Paşa'ya yapılmıştı. Yapılan görüşmede Said Halim Paşa, Nâzım Paşa'ya hükümetten istifa ederek kabineyi düşürmeyi ve İttihat ve Terakki'nin kuracağı kabinenin başına geçmeyi teklif etti. Said Halim Paşa aynı zamanda Nâzım Paşa'yı yaşanan askerî

³⁴⁰ M. Şükrü Hanioglu, **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, s. 220.

³⁴¹ **Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 351-352.

³⁴² Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **Muhalefetin İflası**, s. 73.

³⁴³ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız (Y.) Kâmil Paşa Evrakı (EE. KP.) 35/3496** (Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın 22 Kanun-i Evvel 1328 [4 Ocak 1913] tarihli istifa yazısı).

³⁴⁴ M. Şükrü Hanioglu, **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, s. 220.

bozgunları gerekçe göstererek üstü kapalı tehdit de etmişti. Said Halim Paşa, bir anlamda teklifin kabul edilmemesi halinde yaşanabilecek tehlikelere işaret ediyordu.³⁴⁵ Benzer bir bilgi Alman Büyükelçi Wangenheim'ın 6 Ocak tarihli raporunda da vardı. İttihatçılarla yapmış olduğu görüşmeyi Alman Dışişleri'ne aktaran Wangenheim, raporda Cemiyet'in çok yakında iktidarı ele geçireceğini, kurulacak olan kabinenin başında Nâzım Paşa'nın olacağını, Başkumandanlık Vekâleti'nin ise Ahmed İzzet Paşa'ya verileceğini bildiriyordu. Wangenheim birkaç gün sonra Mahmud Şevket Paşa ile de görüşmüş, Paşa'dan hükümetin kesin olarak düşürüleceğini haber almıştı. Wangenheim aynı görüşmede Mahmud Şevket Paşa'ya uyarılarda bulunarak hükümete yapılacak müdahalenin yol açabileceği tehlikelerden söz etmişti.³⁴⁶

17 Ocak 1913 tarihinde Büyük Güçler'in söz konusu notası İttihatçı zabitler başta olmak üzere Cemiyet'i harekete geçirmeye teşvik etti. Bir süredir plânlanan darbe için son bir görüşme gerçekleştiren Said Halim Paşa, Ahmed İzzet Paşa, eski sadrazam Hakkı Paşa ve Talât Bey, 21 Ocak günü Prens Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında toplandı. Toplantıdan, Hükümet eğer Büyük Güçler'e vereceği cevabî notayla Edirne'nin terk edilmesini kabul ederse, Kâmil Paşa Hükümeti'ne müdahale ederek onu devirmekten başka bir yol olmadığı yolunda karar çıktı. Toplantıda müdahaleden sonra yeniden kurulacak olan kabinede sadrazamlığa Mahmud Şevket Paşa'nın geçirilmesinde mutabık kalındı.³⁴⁷

Aynı toplantıda Kâmil Paşa'yı savaşa zorlamak için ikna edilmesi, o da olmazsa istifa için baskı yapılması kararlaştırıldı. Meclis-i Âyan üyesi bir İttihatçı, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde de yayınlanmış olan bu talepleri Kâmil Paşa'ya iletti. Paşa bu görüşmede İttihatçıların tüm tekliflerini reddetti.³⁴⁸

Sadrazam Kâmil Paşa, Büyük Güçler'in Edirne'yi terkine dair notasını görüşmek üzere bir saltanat şurası topladı. Öneri Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'den gelmişti. Bu toplantıda verilecek cevabî nota ile ilgili müzakereler yapılacak, devletin üst düzey bürokratları, subayları, devlet adamları ve ulema toplantıda hazır

³⁴⁵ Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi...*, s. 371-374.

³⁴⁶ Swanson, "Mahmud Şevket Paşa and the Defense of the Ottoman Empire", s. 173-174.

³⁴⁷ Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, s. 524-525.

³⁴⁸ A.e., s. 525.

bulunacaktı. Kabine içerisinde ultiatomun tamamen reddedilmesi olanaksız görölüyordu. Ancak bazı maddeler üzerinde değışiklik yapılabilirdi.³⁴⁹ Kabine'nin bu sorumluluğu tek başına alması siyasi intiharla eş değeri olacağından, bir saltanat şurası toplamak suretiyle en azından siyasi sorumluluk paylaşılmış olacaktı.

Şura-yı Saltanat 22 Ocak günü Dolmabahçe Sarayı'nda toplandı. Toplantıya Mahmud Şevket Paşa ve Aristidis Paşa haricinde İttihat ve Terakki'yle yakın olan hiçbir devlet görevlisi davet edilmemişti. Mahmud Şevket Paşa ise toplantıya çağırılmasına rağmen gelmedi.³⁵⁰ Büyük bir ihtimalle Mahmud Şevket Paşa, toplantıdan notayı kabule dair tavsiye kararı çıkacağıının farkındaydı. Toplantının başlamasından önce Sultan Reşad, Veliaht Yusuf İzzeddin, Şehzade Vahdettin ve Abülmecid Efendi'yi ağırladı. Sonrasında Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ve Kâmil Paşa ile görüştü. Sultan Reşad adına oturumu Kâmil Paşa açarak bir konuşma yaptı. Konuşmasında şuranın görev ve yetkilerini açıkladı. Buna göre şuranın yetkisi danışma meclisinden öteye gitmiyordu, oturum sonunda oylama dahi yapılmayacaktı. Sonrasında Büyük Güçler'in vermiş olduğu notanın Türkçe çevirisi okundu. Hemen ardından Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, ordunun durumunu özetleyerek yeni bir savaşa girmeye ordunun gücünün yetmeyeceğini ifade etti. Daha sonra mali durumun tartışıldığı şurâda barış için şartsız destek istendi.³⁵¹ Toplantının sonunda Büyük Güçler'in ortak notasındaki koşullar şurâya katılanların çoğunluğunca kabul edildi.³⁵² Yalnızca İstanbul Baş Müdde-i Umumisi İsmail Hakkı Bey ve onu destekleyen üç dört kişi savaşın devamından yanaydı.³⁵³

Cevabî notada Edirne şehrinin etrafıyla beraber tarafsız ve bağımsız bir şehir haline getirilmesi düşünölüyordu. Şehrin idaresi Büyük Güçler tarafından belirlenecek olan Müslüman bir vali tarafından deruhte edilecekti. Valinin başkanlığında toplanacak olan mecliste her dinin ruhani önderleri yer alacak, meclisin başkan yardımcısı ise şehre atanan kadı tarafından gerçekleştirilecekti. Şehirde ihtiyaç

³⁴⁹ Cemaleddin Efendi, **Hâtırat-ı Siyasîye**, s. 50.

³⁵⁰ “The Grand Council Meets”, **Guardian**, 23 January (Ocak) 1913, s. 9.

³⁵¹ “Turkish Decisions: Official Statement”, **The Times**, 23 January (Ocak) 1913, s. 6; “The Porte's Surrender”, **Guardian**, 23 January (Ocak) 1913, s. 9; “The Grand Council Meets”, **Guardian**, 23 January (Ocak) 1913, s. 9.

³⁵² “Turkey Decides for Peace: Powers Advice to be Accepted”, **Guardian**, 23 January (Ocak) 1913, s. 9.

³⁵³ Cemaleddin Efendi, **Hâtırat-ı Siyasîye**, s. 51.

ölçüsünde polis ve jandarma birlikleri bulunacak, kolluk güçleri dâhil olmak üzere tüm memurların maaşları yerel gelirlerden karşılanacaktı. Osmanlı askeri silah ve mühimmatıyla beraber şehri boşalttıktan sonra, şehirdeki gereksiz tahkimatlar yıkılacaktı.³⁵⁴

3.3.2. Hükümet Darbesi: Bab-ı Âli Baskını

Şura-yı Saltanat'ın ertesinde 23 Ocak günü sabah saat on birde Talât Bey son kez Kâmil Paşa ile görüşerek teslimiyeti içeren notaya verilecek cevabı ertelemeyi denedi ve Paşa'yı istifaya davet etti. Kâmil Paşa, istifa etmeyi reddetti. Kabine aynı gün cevabî notanın Türkçe metni ve Fransızca taslağı üzerine çalışmaya başladı. Öğleden sonra saat üç civarında Cağaloğlu yokuşundan Erkân-ı Harp Kaymakamı Enver Bey kır at üzerinde sadaret binasına geldi. Yanında Cemiyet mensubu silahşorlardan mürettep birkaç subayla beraber sadaret binasına girdi. Talât Bey ise önceden topladığı birkaç subay ve hocayla birlikte Bab-ı Âli'de bulunuyordu. Başta Enver ve Talât beyler olmak üzere sonradan dahil olan sivillerle birlikte oluşan kalabalık sadaret kapısını zorlamaya başladı. Bu sırada kabine içeride toplantı halindeydi. Ali Fuad [Türkgeldi] Bey, Kâmil Paşa'ya dönerek bugün miting olup olmadığını sordu. Paşa “yok öyle bir şey diyerek” cevap verdi. Ali Fuad Bey'in kalabalığın parmaklıkları aşarak sadaret binasına girmekte olduğuna yönelik ikazının ardından Paşa, “haber veriniz de kapıları kapatsınlar” diyerek toplantıya devam etmeye çalışıyordu. Ancak İttihatçılar, Bab-ı Âli Merkez Taburu Kumandanı'nı baskından önce değiştirmiş, yerine İttihatçı bir subayı getirmişlerdi. Bu sırada Kaymakam Enver Bey ve Talât Bey sadaret binasına girmiş, camlar parçalanmış, silahlar atılmaya başlanmıştı. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa bu sırada oturduğu yerden hiddetle fırlayarak büyük sofaya yöneldi. Sofada gördüğü Enver Bey'e doğru dönerek: “Siz beni aldattınız! Bana verdiğiniz söz böyle miydi?” diye bağırıyordu. Cemiyet'in önde gelen silahşorlarından Yakub Cemil Bey, o esnada silahını Nâzım Paşa'ya doğrultarak ateşledi. Paşa'nın vurulmasının ardından Enver Bey, beraberindeki

³⁵⁴ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 109.

subaylar ve Talât Bey, Kâmil Paşa'nın yanına giderek ondan istifasını istedi. Kâmil Paşa, memleketin içinde bulunduğu durumu hatırlatarak, bilhassa Büyük Güçler'in ortak notasını ima ederek böylesine bir hareketin olası kötü sonuçlarını anlatmaya çalışıyordu. Talât Bey o sırada Paşa'nın sözünü keserek istifa etmesi gerektiğini ısrarla yineledi. Kâmil Paşa istifa mektubunu yazmaya başladı. Mektuba “cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine” diyerek başladı. Talât Bey araya girerek “ahali” sözcüğünü en başa eklemesi gerektiğini söyledi. Talât Bey, şüphesiz “ahali” sözcüğünü istifa mektubuna ekleyerek Cemiyet'in yalnız askerî kanadının değil, sivil temsilcilerinin de hükümet darbesine iştirak ettiği gerçeğini açıklıyordu. Böylelikle istifa “ahali ve cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine” gerçekleşmiş oldu. Baskın sırasında çıkan çatışmalarda ise Nâzım Paşa'nın yaveri Kıbrıslı Tevfik Bey, Kâmil Paşa'nın yaveri Nafiz Bey, baskıncılardan Mustafa Necip Bey, iki nöbetçi asker ve adı bilinmeyen altı kişi daha yaşamını yitirdi.³⁵⁵

Nâzım Paşa, çıkan çatışmada yaşamını yitirmişti. Hâlbuki Cemiyet ile olan pazarlıklarında Nâzım Paşa'nın sadaretin başına geçirilmesi plânlanıyordu. Ancak 21 Ocak'ta yapılan toplantıda Mahmud Şevket Paşa'nın adı öne çıkmaktaydı. Nâzım Paşa'nın, Cemiyet içerisindeki hizip mücadelesi sonucu mu yoksa Enver Bey'in söylediği gibi bir yanlışlık eseri olarak mı öldürülmüş olduğu belirsizdi.³⁵⁶ Cemiyet, baskından önce sadaret için önce Ahmed İzzet Paşa'yı düşünmüş, ancak Paşa'dan olumsuz cevap aldıktan sonra teklifi Mahmud Şevket Paşa'ya götürmüştü. Mahmud Şevket Paşa ise sadaret teklifine tereddütlü yaklaşmakla birlikte olumlu bakmıştı.³⁵⁷ Cemiyet'in aynı anda birkaç kişiyle birden sadaret pazarlığı yapmış olması ilginçtir.

³⁵⁵ İsmail Hami Danişmend, **Kronoloji**, s. 551-554; Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerimiz**, s. 86-91; M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 351-364; Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Yarıda Kalan İhtilal...**, s. 264-267; Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.II, s. 384-385; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 269; Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, s. 319-344. Ayrıca bkz., “The Coup d'État”, **The Times**, 24 January (Ocak) 1913, s. 6; “Kiamil's Downfall”, **The Times**, 24 January (Ocak) 1913, s. 7; “The Revolution at Constantinople: Fighting Reported ‘Commander in Chief Killed’ ”, **Guardian**, 25 January (Ocak) 1913, s. 11.

³⁵⁶ Enver Bey, Ali Fuad [Türkgeldi] Bey'e yapmış olduğu açıklamada Nâzım Paşa'nın bir yanlışlık neticesi olarak vurulduğunu ifade ediyordu. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerimiz**, s. 89. Enver Bey, Nâzım Paşa'nın ölmesine yol açan çatışmayı şöyle aktarıyordu: “Resmî işler tamamlandı. Darbe çeyrek saatte olup bitti...Kâmil'in yaverlerinden birinin ateş etmesi üzerine, karşılıklı birkaç kurşun atıldı, iki yaver bir sivil polis ve maalesef olay yerinde bulunan dostum Nâzım yere düştü.”, bkz. M. Şükrü Hanioglu, **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, s. 225.

³⁵⁷ Ziya Şakir Soko, **Mahmud Şevket Paşa**, Haz. Serkan Erdal, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2011, s. 151-153; Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 74-75.

Herhalde Nâzım Paşa yaşamış olsaydı bile Cemiyet, kendisine sadaret görevini bırakmayacaktı. Bunun en önemli sebebi Cemiyet mensubu subayların, Nâzım Paşa'ya pek olumlu bakmamalarıydı. Paşa, Halaskâr Zabitan hareketinin koruyucusu olarak görülüyordu. Balkan Savaşı'nda yaşanan facianın ise baş sorumlusuydu. Cemiyet mensubu subaylar, öteden beri Nâzım Paşa'ya bu gerekçelerle düşmanlık beslemekteydi.³⁵⁸ Paşa'nın o zamana kadar hiçbir işe yaramamış olan ölçsüz hücum stratejisi ise zabitanları usandırmıştı. Bu açıdan bakıldığında Nâzım Paşa cinayeti, Yakub Cemil'in anlık bir dürtüsüyle gerçekleştirmiş olduğu kişisel bir cezadan çok plânlı bir ortadan kaldırma hareketine yakınsıyordu.³⁵⁹ Her ne olursa olsun İttihatçılar bir darbenin teknik açıdan başarıya ulaşmasını sağlayacak ilk ve en önemli amaçlarından biri olan olası bir mukavemetin lideri pozisyonundaki ismi ekarte etmiş oldu.³⁶⁰

Enver Bey, istifa mektubunu Sultan Reşad'a iletmek üzere Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Akşam saatlerinde Başkâtip Ali Fuad [Türkgeldi] Bey, Enver Bey ve Mahmud Şevket Paşa hep birlikte Bab-ı Âli önüne geldi. Burada toplanan kalabalığa kısa bir konuşma yapan Mahmud Şevket Paşa, müşkül şartlar altında görevi kabul ettiğini, vatan için elinden gelen her şeyi yapacağını vurguluyordu. Konuşmanın ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Bab-ı Âli önünde toplanmış olan halka olayların gelişimi ve nedenini açıklayan bir bildiri dağıtıldı. Bildiride, yaz başında Arnavutluk'ta çıkmış olan isyan hareketi irdelenerek ordunun isyana müdahalesindeki yanlışlıklar ve ordu içerisindeki disiplinsizlik vurgulanıyordu. Bildirinin devamında Said Paşa kabinesinin düşürülerek yerine Gazi Ahmed Muhtar Hükümeti'nin geçişi anlatılıyor, bu hükümetin Balkan politikalarındaki hataları açıklanıyordu. İlk hata Arnavutluk'ta çıkan isyana gösterilen yumuşak müdahale ve verilen tavizler olarak sıralanıyordu. Bu tavizler diğer Balkan ülkelerini cesaretlendirerek Osmanlı'ya savaş açmasını sağlamıştı. Bu koşullar altında Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin savaş

³⁵⁸ Talât Bey, Brüksel'e gönderdiği mektubunda bu durumdan bahsetmektedir: *“Netice-i musalahada ordu bittabi ahvalin müsebbiplerinin cezasını talep edecek ki (bu da hazırlanmıştır) o da kabine demektir.”*: Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1972, s. 59.

³⁵⁹ Nâzım Paşa suikastı ve Paşa'nın hayatı hakkında geniş bilgi için: Ender Korkmaz, *“Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri”*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

³⁶⁰ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 361-362.

öncesinde on binlerce askeri terhis etmesi sert sözlerle eleştiriliyordu. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Makedonya’da çıkacak olan savaşı görmezden geldiği için ve önceden yapılmış savaş plânlarını uygulamamakla suçlanıyordu. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, bildiriye göre orduyu beceriksiz subayların eline bırakmıştı. Hükümet değişikliği sonrası sadarete gelen Kâmil Paşa da Cemiyet’in hedefindeki isimdi. Kâmil Paşa Hükümeti, ilk yenilgilerin ardından toparlanmakta olan ordunun iyi durumunu göz ardı ederek sürekli barış istemekle itham ediliyordu. Hükümet’in bu zayıflığını gören Balkan İttifakı, Edirne ve Ege adalarını istemişti. İttifak, Büyük Güçler’i yanına çekerek Edirne ve adaların teslimini sağlamayı istiyordu. Kâmil Paşa tüm bu olanlara sadece seyirci kalmıştı. Hükümet, Edirne’yi Bulgarlara ve Ege adalarını Büyük Güçler’e terk etmek üzere bir Şura-yı Saltanat toplamış, 22 Ocak’ta toplanan bu şura Hükümet’in tavizlerine iştirak ederek memlekete ihanet etmişti. Osmanlı milleti vatana ihanet eden böyle bir hükümeti asla kabul edemezdi. Osmanlı, Avrupa’daki haklarından vazgeçmeyecekti. Millet, vatanının varlığını tehlikede görerek Kâmil Paşa’yı ve hükümetini devirmişti.³⁶¹

Bildiri, hükümet darbesini meşrulaştırmanın bir aracıydı. Bildiride vurgulanan noktalar bir darbenin hazırlanma nedenlerini açıklaması bakımından önemliydi. Teknik açıdan bir hükümet darbesi için iki neden gerekliydi. Bunlardan ilki, darbenin üzerine oturacağı psikolojik zemindi. Bir diğeri ise hükümeti devrilmek için ortaya atılacak meşru bir gerekçeydi. Balkan faciasından sonra Osmanlı kamuoyu yenilgi psikolojisini derinden hissetmişti. Sokakta kalmış, yarı çıplak, yaralı ve salgın hastalıklardan bitap düşmüş binlerce asker başkent İstanbul’un caddelerinde görünüyordu. Trakya’dan İstanbul’a kadar her yerde binlerce mülteci ve evsiz barksız insan yığını vardı. Yenilginin acı yüzü pâyitahtın her yerinde kendini hissettiriyordu.³⁶² Diğer bir neden böylesine keskin ve kararlı bir eylemi açıklayacak meşru bir gerekçeydi. Cemiyet, bildiride özellikle bunu vurguluyordu. Edirne’yi terk etmeye hazırlanan, “vatan hainlerinden” oluşan böyle bir hükümeti Osmanlı milleti kabul edemezdi. Cemiyet’in meşru gerekçesi, bir barış anlaşması imzalamak üzere olan hükümet değil, vatana ihanet içerisinde bulunan kabinenin kendisiydi.

³⁶¹ Bildirinin Avrupa gazetelerinden derlenen geniş özeti için: Aykut Kansu, **İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, s. 531-532.

³⁶² Murat Belge, **Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye**, s. 586.

Müdahaleye yol açan esas neden Edirne'nin terki değil, vatana ihanetti.³⁶³ Cemiyet'i harekete geçiren, bozulmuş bir psikolojik zemin üzerine inşa edilen acil sorunlar bütününe derhâl çözüm bulma arzusuuydu. Bunun somutlaşmış hali ise tarihe 'Bab-ı Âli Baskını' olarak geçen 23 Ocak 1913'teki hükümet darbesi olmuştu. Bu çözüm bulma arzusu Cemiyet'in askerî yanıtı olacak eylemler dizisinin ilk halkasıydı. Ocak 1913'ten sonra Cemiyet, hızla sivil yönetim ilkelerinin etkisinden uzaklaşarak askerîleşti. Meşrutî monarşinin en önemli enstrümanı olan meclis dahi 1914'e kadar yeniden açılmadı. Savaş ortamının gerektirdiği askerî politika yapma güdüsü subay sınıfının siyasal olarak yönetime ortak olmasını sağladı. II. Abdülhamid sonrası ortaya çıkan iktidar boşluğu Cemiyet'in yardımıyla askerî sınıfın eline geçmişti. Artık devlet politikalarında temkinli olarak sürdürülen diplomasiinin yerini kararlı askerî eylemcilik almış oluyordu.³⁶⁴

³⁶³ İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in Yahya Kemal'e yaptığı açıklama subay sınıfının düşünce yapısını yansıtmaması bakımından önemlidir. Cemal Bey, vatani kat'i bir tehlikede gördükleri için tıpkı II. Meşrutîyet'in ilanında olduğu gibi kendilerini feda ederek söz konusu hükümet darbesini gerçekleştirdiklerini ifade ediyordu: Yahya Kemal Beyatlı, **Siyasî ve Edebi Porteler**, 6. Baskı, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2018, s. 125.

³⁶⁴ Mustafa Aksakal, **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 89.

IV. Bölüm: Maktul Sadrazam: Mahmud Şevket Paşa'nın Sadareti

4.1. Yeni Kabine, Cevabî Nota ve Yeniden Başlayan Savaş

Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazamlığının ilan edilmesinin ardından yeni kabine oluşturuldu. Yeni Heyet-i Vükela'da Said Halim Paşa Şura-yı Devlet Reisi, Hacı Âdil Bey Dâhiliye Nazırı, eski Atina büyükelçisi Muhtar Bey Hariciye Nazırı vekili, Çürüksulu Mahmud Paşa Bahriye Nazırı, eski İstanbul valisi İbrahim Bey Adliye Nazırı, Ürgüplü Hayri Bey Evkaf Nazırı, Celal Bey Ziraat ve Ticaret Nazırı, Şükrü Bey Maarif Nazırı, Oskan Efendi Posta ve Telgraf Nazırı, Rıfat Bey Maliye Nazırı, Besarya Efendi Nafia Nazırı oldu. Mahmud Şevket Paşa hem Sadrazam hem de Harbiye Nazırı'ydı.³⁶⁵ Yeni kabinede doğrudan İttihatçılarla bağlantılı yalnızca üç nazır bulunuyordu. Önemli nazırlıklar doğrudan Cemiyet Merkez-i Umumisi'ne yakın isimlerce doldurulmuştu. Ürgüplü Hayri Bey, Said Halim Paşa ve Hacı Âdil Bey bu isimlerdendi. Said Halim Paşa kısa bir süre sonra Hariciye Nazırlığı görevini de üstlenecekti. Başkumandanlık Vekâleti'ne ise Ahmed İzzet Paşa getirilmiş ancak iradenin Enver Bey gibi kendisinin astı olan bir subay tarafından getirilmesine sinirlenen Paşa söz konusu teklifi şiddetle reddetmişti. Ahmed İzzet Paşa ancak birkaç gün sonra ikna edilerek söz konusu göreve getirilmeyi kabul etti.³⁶⁶

30 Ocak'ta yeni kabine Edirne'nin terkine dair verilen ortak notayı cevapladı. Avusturya-Macaristan elçisi Pallavicini aracılığıyla verilen notada Türk tarafı itidalli bir üslup kullanmayı yeğlemişti. Bab-ı Âli, Edirne'nin Osmanlı yönetiminde kalmasına karşılık, Meriç'in batısında kalan topraklarından vazgeçiyordu. Edirne'nin eski başkent olması sebebiyle önem arz ettiği, terkedilmesi halinde kamuoyunda infial yaratacağı ifade edilmekteydi. Ege adalarındaki Türk hâkimiyeti için ise direnilmekle beraber Büyük Güçler tarafından çözüm bulunmasına da sıcak bakılıyordu. Nota, bazı

³⁶⁵ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, BEO. 4136/310183** (Sadaret'ten vilayet ve sancaklara gönderilen 11 Kanun-i Sani 1328 [24 Ocak 1913] tarihli telgraf); "The New Cabinet", **The Times**, 25 January (Ocak) 1913, s. 8. 24 Ocak 1913 tarihli telgraf için bkz. **Ek-5**.

³⁶⁶ Ziya Şakir Soko, **Talat-Enver-Cemal Paşalar**, s. 141-142.

ekonomik özgürlükler talep etmekte ve kapitülasyonların kaldırılacağına dair Büyük Güçler'den taahhüt istemekteydi.³⁶⁷

Notanın Büyük Güçler'e tesliminin yapıldığı 30 Ocak günü, Bulgar ordusunun başkomutanı General Savof, 30 Ocak itibarıyla ateşkesin sona erdirileceğini ve ateşkes anlaşması uyarınca çatışmaların 3 Şubat günü yeniden başlayacağını Osmanlı Başkumandanlığı'na bildirdi.³⁶⁸ Savaşın yeniden başlamasının ardından İngiltere Sefiri olarak görevde bulunan Tevfik Paşa İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Arthur Nicolson'a Büyük Güçler'e barış için müdahale etmelerini öneren başvuruda bulundu. Buna göre Osmanlı Devleti'nin vekili gibi hareket edecek olan Büyük Güçler, barış şartlarını belirleyerek Balkan İttifakı'na sunacaklardı. Kâmil Paşa Hükümeti zamanında gerçekleşen arabuluculuk teklifinin bir benzerini Mahmud Şevket Paşa gerçekleştirmiş oluyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, bu teklifin önce Balkan devletleri tarafından kabul edilmesi gerektiğini öne sürüyordu.³⁶⁹

Kararlı askerî eylemcilik artık kendisini göstermekteydi. Genç subaylar karar alıcı mekanizmaları göz ardı ederek askerî ve bürokratik hiyerarşilere bağlı kalmadan taarruz harekâtı istemekteydi. 4-5 Şubat 1913 tarihinde Boğazlar Mürettep Kolordusu'na bağlı kurmay subaylar, Binbaşı Mustafa Kemal ve Binbaşı Ali Fethi beyler, Harbiye Nazırı unvanına sahip Mahmud Şevket Paşa'ya doğrudan bir rapor gönderdiler. Raporda Bab-ı Âli Baskını'ndan beri yaşanan siyasal gelişmeler irdelenerek hükümet darbesini gerçekleştirenler adeta yerilmekteydi. Bab-ı Âli önünde toplanan kalabalığın söz konusu hareketi gerçekleştirenler olarak ön plâna çıkarıldığı raporda nazırların tehditle istifa ettirildiği, Harbiye Nazırı'nın öldürüldüğü ve tüm bunları yapanların cezasız bırakıldığı açıkça ifade ediliyordu. Bu eylemlerin iktidara gelen yeni hükümet ile baskıncılar arasında iş birliği bulunduğu dalalet ettiği belirtiliyordu. Raporun sonraki kısımları ise Çatalca Hattı'nı yarmak için Bolayır ve Şarköy'den eşgüdümlü olarak bir taarruz harekâtının ayrıntılarını anlatmaktaydı. Raporda taarruzun bir an bile ertelenmesinin doğru olmadığı, Gelibolu limanında

³⁶⁷ “‘Delivery to Reply’”, *The Times*, 31 January (Ocak) 1913, s. 6; “‘Turkish Reply to Powers’”, *The Times*, 31 January (Ocak) 1913, s. 6; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II/II, s. 280-281; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 678.

³⁶⁸ *Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Haz. Murat Bardakçı, 2. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 47.

³⁶⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II/II, s. 284.

bulunan kuvvetlerin süratle Çatalca'ya hareket ettirilmeleri ve Gelibolu'da kalacak askerle beraber Çatalca Hattı'ndaki birliklerin eşzamanlı olarak saldırıya geçmeleri öneriliyordu.³⁷⁰

Plânlanan saldırı harekâtı 8 Şubat'ta icra edildi. Taktiksel olarak hem deniz hem de karadan yapılması plânlanan harekât, komuta kademesindeki koordinasyon eksikliğinden dolayı başarısız oldu. Şarköy'e denizden çıkarılacak olan birlikler ile eşzamanlı olarak Bolayır üzerinden Bulgar cephesine taarruz düşünülüyordu. Bu taarruz harekâtıyla Çatalca Hattı'nda bekleyen düşmanın cephe gerisine sarkarak Bulgar ordusu sıkıştırılacak ve imha edilecekti. Ancak birbirlerinden habersiz birlikler ayrı zamanlarda saldırıya başlamış ve başarısız olmuşlardı.³⁷¹

Başarısız harekât ordu içerisinde de tartışmaları beraberinde getirmişti. Şarköy'deki saldırıya öncülük eden Enver Bey ile Bolayır'da bulunan Mürettep Kolordu'nun subayları Binbaşı Mustafa Kemal ve Binbaşı Ali Fethi beylerin arası açılmıştı. Enver Bey, iki binbaşyı cezalandırmak istiyor, bu sebeple Çanakkale'de bulunan Erkân-ı Harp heyetlerinin değişmesini talep ediyordu. Binbaşı Mustafa Kemal ve Binbaşı Ali Fethi beyler Enver Bey'in suçlamalarını şiddetle reddederek derhâl istifa ettiler.³⁷² Durum Mahmud Şevket Paşa'yı tedirgin etmekteydi. Subay sınıfının kendi içerisinde girmiş olduğu tartışma özellikle savaşın yeniden başladığı bu kritik zaman diliminde zafiyete sebep olabilirdi.

³⁷⁰ Rapor, 4-5 Şubat 1328 tarihlidir. Raporun doğru tarihini delilleriyle ortaya koyan Naim Turfan söz konusu raporun Bolayır-Şarköy harekâtı öncesinde yazıldığını vurguluyor. Gerçekte 4-5 Şubat 1328 tarihli olan rapor aradaki 13 günlük zaman dilimini atlamış ve sehven 4-5 Şubat 1328 tarih olarak atılmıştır. Raporda doğrudan 4-5 Şubat 1913 tarihine kadar olan olaylar özetlenmektedir. 13 günlük zaman aralığında meydan gelen Bolayır saldırısından ise hiç bahsedilmemektedir. 18-19 Şubat 1913 tarihine tekabül eden 4-5 Şubat 1328 tarihli raporun aradaki önemli askerî gelişmeleri atlaması ve bundan hiç bahsetmemesi bu bakımdan anlamsız olacağından raporun doğru tarihi 4-5 Şubat 1913 olmalıdır. Belgeyi yorumlayan ve tarih yanlışını düzelterek aktaran: M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 379-384. Ayrıca bkz., Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.II, s. 388-389; Belgeyi olduğu gibi aktaran: Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C.I, 18. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999, s. 162-165.

³⁷¹ Mahmud Şevket Paşa günlüğüne şu notu düşüyor: *"Bolayır'dan çıkan iki fırka (Fahri Paşa kumandasında – Erkân-ı Harbiye Reisi Fethi Bey) Şarköy'den hareket edecek koldan evvel daki düşmana hücum etmiş ve fakat bu hücumda muvaffak olamayarak mevcudunun nısfı ile on cebel topu ve bir mitralyöz zayi etmiş idi."*, **Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, s. 49; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 285.

³⁷² Ziya Şakir Soko, **Mahmud Şevket Paşa**, s. 181.

19 Şubat akşamı Mahmud Şevket Paşa saltanat yatı *Ertuğrul* ile Gelibolu'ya geçti. Ziyaretinin resmi gerekçesi Şarköy-Bolayır saldırısının başarısız olmasından sonra Çanakkale “Mürettep” Kolordusu kumandanları ile X. Kolordu arasında (Enver, Mustafa Kemal ve Ali Fethi beyler arasında) çıkan ihtilafı çözmekti. 20 Şubat'ta Gelibolu'ya çıkan Mahmud Şevket Paşa, birlikleri teftişin ardından Bolayır'a hareket etti. Ali Fethi ve Mustafa Kemal beyler, Fahri Paşa ve Enver Bey'in cephenin başka bir hattına naklini istiyorlardı. Mahmud Şevket Paşa bunun üzerine X. Kolordu'yu bütünüyle İstanbul'a nakletmeye, gerçekte ise Enver Bey ile Fahri Paşa'yı Gelibolu'dan uzaklaştırmaya karar verdi. Bu amaçla Hurşid Paşa ve Enver Bey'i çağırıp bilgilendirdi. Bu atamalarla hem Ali Fethi ve Mustafa Kemal beylerin isteği olacak, hem de ordu içerisindeki ihtilaf çözülecekti.³⁷³

Mahmud Şevket Paşa, Gelibolu ziyaretinin ardından İstanbul'a döndü. 22 Şubat'ta kabine, savaşın devamına yönelik tartışmalara çözüm bulmak amacıyla toplandı. Mahmud Şevket Paşa, Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa, Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa ve bir Alman askeri yetkilinin ayrı ayrı hazırladığı raporları okudu. Raporlarda ordunun saldırı gücü hakkında olumsuz görüşlere yer verilmiş olup Edirne'nin düşmesini beklemeden barış anlaşmasının imzalanması tavsiye edilmekteydi. Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa, barış anlaşmasının imzalanmaması halinde görevinden azledilmesini rica ediyordu. Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey ile Maarif Nazırı Şükrü Bey Edirne'yi terk etmeyi içeren her türlü barış teklifine şiddetle karşıydılar. Mahmud Şevket Paşa, bunun üzerine kabine üyelerine, aslında savaş yanlısı İttihatçı nazırlara durumu açıklayan bir konuşma yaptı. Edirne ile Büyük Güçler'in belirleyeceği sınır hattının arasında birkaç yüz kilometrelik fark olduğunu vurgulayan Paşa, bu konuda ısrar edilmesi halinde elde yarım bir Edirne'den başka ciddi savaş tehlikeleri de olacağını söylüyordu.³⁷⁴

İttihatçılar Bulgarların Edirne'yi almasını içeren barışa açıkça karşıydılar. Mahmud Şevket Paşa tıpkı ardılı olduğu Kâmil Paşa gibi iç siyasette sıkışmış durumdaydı. Genç zabitan ve İttihatçılar savaşın devamından yana olmakla birlikte ‘onursuz’ bir barış anlaşmasına taraftar değildi. Paşa, bir dizi siyasi olayın neticesinde

³⁷³ M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, s. 407-409.

³⁷⁴ Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü, s. 64-65.

Cemiyet tarafından sadaret koltuğuna oturtulmuştu, ancak şimdi Cemiyet'in muhalif olduğu bir barışa yanaşmaktaydı. Hükümet darbesinin gerekçesi olan Edirne'nin terkine yönelmeye eğilimliydi. Bu, İttihatçı önderleri ve genç subayları rahatsız ediyordu. Enver Bey, Mahmud Şevket Paşa'yı korkaklıkla suçlamaktaydı.³⁷⁵

23 Şubat'ta Mahmud Şevket Paşa barış anlaşması karşılığında Edirne'den vazgeçmeyi kabineye kabul ettirdi. Tevfik Paşa aracılığıyla Londra'ya gönderilen telgrafta Büyük Güçler'den barış için aracılık yapmaları isteniyordu. Kararın en büyük gerekçesi ise Edirne'de yalnızca on beş günlük yiyeceğin kalmasıydı.³⁷⁶ Büyük Güçler, Bab- Âli'nin söz konusu müdahale isteğini kabul ederek 4-5 Mart'ta Balkan İttifakı'nı bilgilendirdi. Fakat Balkan İttifakı adına herhangi bir yanıt verilmeden önce 6 Mart'ta Yunan kuvvetleri Yanya'ya girdi.³⁷⁷

Balkan İttifakı'nın Büyük Güçler'in arabuluculuk teklifini kabul etmesi için bazı şartları vardı. Bu şartlar, nihayetinde Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın arzulamış olduğu barış şartları ile oldukça ters düşmekteydi. Nihayetinde Balkan devletleri savaş tazminatı ve Ege adalarının tamamen teslimini içeren oldukça ağır şartlar sıralamıştı. Bulgar sınırı ise yine Bab-ı Âli'nin cevabî notasındaki sınır hattı ile bağdaşmıyordu.³⁷⁸ Sadrazam Mahmud Şevket Paşa, bu şartlar altında barış anlaşmasını imzalayamayacağını idrak etmişti. Bu açıdan Sadrazam ile savaş yanlısı genç subaylar arasında bir anlaşmaya varıldı. Genç subaylar öteden beri Osmanlı'nın yaşam haklarına saygılı bir barışın ancak askerî eylemlerle tesis edilebileceğini savunuyordu. Bir grup subay 16 Mart'ta Sadrazam'a devletin konumunun kurtarılabilmesi için neden hiçbir şeyin yapılmadığını soruyordu. Aynı subaylar vatanın çıkarlarının bir futbol topuna dönüşmesine izin vermeyeceklerini ilan ediyor ve Mahmud Şevket Paşa'dan istifa etmesini talep ediyordu.³⁷⁹

Sonuç olarak subaylar ile Sadrazam arasında *keşf-i taarruz* harekâtı konusunda anlaşmaya varıldı. 18 Mart'ta Çatalca Hattı'nda bizzat Başkumandan Vekili Ahmed

³⁷⁵ M. Şükrü Hanioglu, **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, s. 228.

³⁷⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 291-292.

³⁷⁷ **A.e.**, s. 296.

³⁷⁸ **A.e.**, s. 296-297.

³⁷⁹ Swanson, "Mahmud Şevket Paşa and the Defense of the Ottoman Empire", s. 205-206; Mahmud Şevket Paşa *Neue Frei Press* gazetesinde yayınlanan bu olayı reddediyor: **Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, s. 109.

İzzet Paşa tarafından icra edilen harekât üç gün içinde başarısızlığa uğradı. Bu başarısızlık Bab-ı Âli'ye Büyük Güçler'in aracılık şartlarını kabul etmesinden başka çare bırakmıyordu. 30 Mart'ta Büyük Güçler'in arabuluculuk önerileri kabul edildi ancak öncesinde 26 Mart'ta Edirne birleşik Yunan ve Sırp kuvvetlerine teslim olmak zorunda kaldı.³⁸⁰

31 Mart günü öğleden sonra Büyük Güçler tarafından arabuluculuk koşulları resmen bildirildi. 7 Nisan'da ise Balkan İttifakı'nın barış görüşmeleri için öne sürdüğü şartlar belirginleşmişti. Buna göre Balkan devletleri Ege adalarının tesliminde ve savaş tazminatında diretiyorlardı. Bir önceki koşullardan farklı olarak Balkan İttifakı, eğer Türk tarafı söz konusu ön şartları kabul ederse çatışmaların hemen duracağını taahhüt ediyordu.³⁸¹

Bulgaristan, tek taraflı olarak Osmanlı ile çatışmaları durdurma arzusundaydı. Makedonya'da yaşanan gelişmeler Bulgarları Türk tarafıyla barışa zorluyordu. Mart ortasında Selânik'te bulunan Bulgar birlikleri Yunanlılar tarafından kuşatılmış, Nigrita'da iki müttefik arasında çatışmalar yaşanmıştı.³⁸² 8 Nisan'da Rusya dışişleri aracılığıyla General Savof ile yapılan yazışmalar neticesinde ateşkes konusunda mutabakata varıldı.³⁸³ 13 Nisan'da Mahmud Şevket Paşa, Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'dan Bulgar ordularıyla tüm cephelerde çatışmaların durduğu, ateşkes yapılmasına dair Osmanlı ve Bulgar cephe kumandanlıklarında anlaşmaya varıldığına dair telgraf aldı.³⁸⁴ 16 Nisan'da doğrudan görüşmeler sonucunda iki devlet arasındaki çatışmalar on günlüğüne durdu.³⁸⁵ Sonraki günlerde çatışmalar fiilen bitmişti. Ateşkes, barış anlaşmasının imzalanacağı vakte kadar devam etti. Eylül 1911'den beri fiilen savaş durumunda olan Osmanlı Devleti için çatışmasızlık başlamıştı. Ancak bu durum iç siyasette hareketli günleri tetikleyecekti. Bab-ı Âli Baskını'yla fiilen mağlup olan İttihatçı karşıtları artık harekete geçmiş bulunuyordu.

³⁸⁰ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 421.

³⁸¹ "Allies and the Powers Peace Proposals: A Series of Stipulations", **Guardian**, 7 April (Nisan) 1913, s. 7.

³⁸² Ernst Christian Helmreich, **The Diplomacy of the Balkan Wars**, s. 308.

³⁸³ **Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, s. 145-148.

³⁸⁴ Swanson, "Mahmud Şevket Paşa and the Defense of the Ottoman Empire...", s. 215.

³⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 308-309.

4.2. Hükümet Darbesi Girişimleri ve Mahmud Şevket Paşa'ya Suikast Hazırlıkları

4.2.1. Prens Sabahaddin Komplosu

23 Ocak'taki hükümet darbesi, Osmanlı'daki iktidar mücadelesinin yürütülüş biçimini tamamen değiştirmiş oldu. İttihatçıların hayatta kalma adına attıkları bu kararlı adım muhalifleri de bu yola girmeye zorladı. Zira baskından sonra görece yumuşak da olsa muhalifleri sindirmeye yönelik bir tutuklama dalgası başlamıştı. Cemiyet'in ateşli muhaliflerinden İfham başyazarı Ali Kemal Bey, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan Rıza Nur ve Gümülcineli İsmail gibi isimler tutuklanmış, Kâmil Paşa, eski Dâhiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey, eski Maliye Nazırı Abdurrahman Bey, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi gibi eski kabinenin önemli isimleri yurtdışına çıkarılmıştı.³⁸⁶

İç siyasal çekişmelerin yeni boyutu hükümet devirme komplolarıydı. Bu komplolar 1912 yazında olanla kıyaslandığında, askerî nitelikteki baskı ve tehdit unsurunu aşan özelliklere haizdi. Hükümeti kaybetmenin hemen hemen her şeyi kaybetmek anlamına geldiği bir siyasi zeminde, iktidar gücünden uzaklaşanlar birbirlerinden hayli uzak merkezlerde iktidarı kanlı bir şekilde devralmanın hesaplarını yapıyordu. Paris, Kahire ve İstanbul'da birbiriyle az çok irtibatlı şekilde İttihatçıları devirmeye yönelik farklı teşebbüsler hazırlanmaktaydı.³⁸⁷

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan Gümülcineli İsmail Bey, Miralay Sadık Bey ve Damat Salih Paşa'yla ittifak halindeydi. Prens Sabahaddin Bey ise bu grupla irtibatlı olmak üzere Dr. Nihad Reşad ve Satvet Lûtfi Bey'le beraber hareket ediyordu. Gizli toplantılarla farklı grupları bir araya getirerek, aralarındaki haberleşmeyi ise Ahmet Bedevi [Kuran] sağlıyordu.³⁸⁸

İlk olarak Prens Sabahaddin'in komplosu açığa çıkarıldı. 2 Mart 1913'te yayınlanan bildiri Prens Sabahaddin Bey'in komplosu hakkında detaylı bilgiler

³⁸⁶ İsmail Hami Danişmend, **Kronoloji**, s. 554.

³⁸⁷ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 157.

³⁸⁸ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, s. 595.

sağlıyordu. Prens'in özel kâtibi Satvet Lûtfi Bey'in propagandasıyla bir hükümet darbesi tasarlanmıştı. Buna göre Bab-ı Âli önünde ve etrafında büyük bir gösteri düzenlenecek, Saray'a gidilerek Mahmud Şevket Paşa Hükümet'i azledilecek, kabine üyeleri Divan-ı Âli'ye sevk edilerek yargılanacaktı. Yeni hükümet ise Prens Sabahaddin Bey'in sadaretinde adem-i merkezîyetçi bir hüviyette kurulacaktı. İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri ise tutuklanarak sürgün edilecekti. Darbe günü dağıtılmak üzere hazırlanan "Osmanlı milletine ve ordusuna hitab" başlığını taşıyan bildiri hazırlanmıştı.³⁸⁹ Beyoğlu'nda bu bildiriler basılırken komplo açığa çıkmış, Serdar Sadık isimli Prens Sabahaddin Grubu'na bağlı kişi, basımı yapılan bildirilerle beraber yakalanmıştı. Prens'in maiyetindeki Satvet Lûtfi Bey ise Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği tercümanlarından Lazar'ın evinde yakalandı. İstanbul Muhafızı Cemal Bey, kapitülasyonlar hukukuna aykırı olarak, diplomatik dokunulmazlığı olan elçiliğe bağlı birinin evini zorla aramış, içerideki kişiyi tutuklamıştı. Cemal Bey, Mahmud Şevket Paşa'nın isteğiyle birkaç gün sonra izahat vermek üzere Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği'ne gitmek zorunda kaldı.³⁹⁰ Satvet Lûtfi ise bir süre sonra Avusturya-Macaristan'ın araya girmesiyle salıverilerek yurtdışına çıkarıldı.³⁹¹

Prens Sabahaddin'e bağlı olarak kurulan komplonun akamete uğraması sonrası ilk yargılamalar yapıldı. Binbaşı Nafiz Bey başkanlığında kurulan Divan-ı Harb-i Örfi mahkûmlara farklı cezalar verdi. Ahmet Bedevi [Kuran] Bey ile mülazım Lûtfü Bey ve Satvet Lûtfi müebbet kürek cezasına çarptırıldı. Diğer mahkûmlar ise onar yıl hapis ayrıca Sinop ve Bodrum vilayetlerine sürgün cezalarına çarptırıldılar.³⁹² Yargılamalar esnasında İstanbul Muhafızı Cemal Bey tüm mahkûmların idama mahkûmiyeti ve Prens Sabahaddin'in cezalandırılması için teşebbüste bulunmuştu. Araya giren Mahmud Şevket Paşa, cezaları hafifleterek Prens üzerindeki tutuklama kararını engellemişti.³⁹³ Cemal Bey, bunun üzerine Prens Sabahaddin üzerindeki baskıyı

³⁸⁹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 362.

³⁹⁰ Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, Haz. Fahri Parin, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010, s. 26.

³⁹¹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 363; Ziya Şakir Soko, *Mahmud Şevket Paşa*, s. 226.

³⁹² *Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. SYS. 119/3* (Belge No:1) (İstanbul Muhafızlığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Temmuz 1329 [23 Temmuz 1913] tarihli yazı).

³⁹³ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 600-601.

arttırdı. Paşa, Prens ile komplo arasındaki bağlantıyı ispat edecek maddi kanıtlar aramaya başlamıştı. Sabahaddin'in adamlarından Dr. Nihad Reşad, bir taraftan Talât Bey ve diğer İttihatçı liderlerle görüşerek Prens ile Cemiyet arasında uzlaşma zemini arıyor, diğer taraftan ise Cemiyet'in önde gelen erkânına suikast hazırlıkları tertip ediyordu. Cemal Bey, izlemeler esnasında suikastçılar ve Dr. Nihad Reşad bağlantısını tespit etmiş ancak Talât Bey'i duruma inandıramamıştı. Talât Bey, Cemal Bey'in faaliyetlerini Prens Sabahaddin'e bildirerek onun resmi İngiliz kurumlarından birine sığınmasını sağlamış, sonrasında yurtdışına çıkışına olanak vermişti.³⁹⁴

Ordu içerisinde, kurulan komplonun büyüklüğü kestirilememekteydi. Prens Sabahaddin'e bağlı grup, Çatalca Kumandanı Abuk Ahmed Paşa'yı da darbe teşebbüsüne dâhil etmiş görünüyordu.³⁹⁵ Mahmud Şevket Paşa, komplonun ortaya çıkmasıyla ordu içerisindeki durumdan tedirgin olmuştu. Enver Bey ile bir görüşme yapan Paşa, kendisinden X. Kolordu'yu içerisindeki subaylarla birlikte İstanbul'a yaklaştırmasını ve tedbirli davranmasını rica etti.³⁹⁶ Sadrazam sonraki günlerde Prens'in ve komplo içerisinde yer alan Miralay Sadık'ın manevi koruyucusu Şehzade Vahdettin Efendi ile bir araya geldi. Sadrazam, Vahdettin Efendi'ye komplo içerisinde bulunan isimlerle olan görüşmelerini sordu. Miralay Sadık ve Şaban Efendi ile görüşmemesini, Sabahaddin Bey ile irtibat kurmamasını ve siyaset ile iştigal etmemesini salık verdi.³⁹⁷

Prens Sabahaddin'in komplosu kendisine model olarak Bab-ı Âli Baskını'nı almıştı. Darbenin yapılış şekli baskın ile pek çok benzerlik gösteriyordu. Prens, Osmanlı Devleti'nin son yıllarına komplolarla damga vurmuş bir kişilikti. Muhafızlar arasında daha 1902'de adem-i merkeziyet fikri yüzünden Cemiyet ile ters düşmüş bu liberal politikacı, 1909'da 31 Mart Vakası'na ve 1912 yazındaki Halâşkâr Zabitan hareketine maddi ve manevi destek vermişti. Prens, birçok muhalif arasından 23 Ocak'taki ani hükümet darbesinden sonra ilk harekete geçen olmuştu. Yeri ve zamanı yanlış olan bu komplo, başarıya ulaşmak için psikolojik zemin ve meşru gerekçeden yoksundu. Zira henüz Edirne düşmüş değildi. Her ne kadar Şubat ortasından itibaren

³⁹⁴ Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, s. 27-28.

³⁹⁵ *A.e.*, s. 31.

³⁹⁶ Mahmud Şevket Paşa'nın *Sadaret Günlüğü*, s. 75.

³⁹⁷ *A.e.*, s. 83-84.

İttihatçılar Edirne'yi kısmen vermeye razı oldularsa da kamuoyu bu bilgidен yoksundu. Prens Sabahaddin diğер muhalif gruplardan önce harekete geçerek büyük bir ihtimalle onlardan önce iktidarı eline almak istedi.³⁹⁸ Ancak yer, zaman ve meşru gerekçeden yoksun bu hareketin başarı ihtimali aslında yoktu. İttihatçılar tarafından darbe hazırlıkları anbean takip edilmekteydi. Cemal Bey'in casusları komplo içerisine sızmıştı, elde ettikleri her bilgiyi İstanbul Muhafızlığı'na raporluyordu.³⁹⁹ Başarı şansından yoksun komplonun açığа çıkması ise diğер kızgın muhaliflerin sert eylemlerinin gözlenmesini zorlaştırmış oldu. Prens Sabahaddin Bey'in grubunun dışında kalan bu eylemciler, darbe hazırlıklarındaki görüş farklılıkları nedeniyle Prens'le ters düşmüştü. Bu sebeple Prens ile olan bağlantıları keşfedilememiş, hareketlerine hedef küçölterek devam etmişlerdi. Prens ile onun grubuna bağı komploya odaklanması, hükümet üzerine farklı plânlar kurmaya çalışan öteki muhalif unsurların ortaya çıkarılması için gerekli zaman ve çabanın harcanmasını engellemiş oldu.⁴⁰⁰ Balkan Savaşı'nın durduğu, barış müzakerelerinin sürdüğü sırada başkent İstanbul'daki iktidar mücadelesini kökünden etkileyecek iki farklı suikast gerçekleşti.

³⁹⁸ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 363.

³⁹⁹ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, s. 597.

⁴⁰⁰ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 418.

4.2.2. Hürriyet Kahramanı'na Veda: Resneli Niyazi Bey Suikastı

Niyazi Bey, Enver Bey'le birlikte II. Meşrutiyet'in en önemli iki figüründen biriydi. Niyazi Bey, Arnavut bir ailenin toprak sahibi oğlu olarak Manastır ve Ohri arasında kalan Resne'de doğdu. 1897'deki Yunan Savaşı'nda büyük kahramanlıklar göstermesinin ardından Arnavutluk'a döndü ve meşrutiyetin yeniden ilan edileceği 1908'e kadar eşkıya çeteleriyle çetin mücadeleler verdi. Bu sıralarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dikkatini çekerek Cemiyet ile irtibatı sağlandı. Cemiyet, kendisini Kolağası olarak Resne'ye atamış, burada meşrutiyetin yeniden tesisini sağlayacak olan bir ayaklandırma başlatmasını sağlamıştı. Niyazi Bey, kendi inisiyatifiyle bölgede yaşayan Müslümanlardan ve yüze yakın askerden oluşan bir grupla 3 Temmuz 1908'de dağa çıktı.⁴⁰¹ Abdülhamid yönetimi, bir süre sonra askerî nitelikli bu isyanı bastıramayacağını anladı ve II. Meşrutiyet'in ilanı böylece sağlanmış oldu. Niyazi ve Enver beyler artık hürriyet kahramanlarıydı.

Niyazi ve Enver beylerin şöhreti imparatorluğun coğrafi sınırlarını aşan boyutlardaydı. Bu iki isim, eski rejimin ölümünün ve meşrutiyetin zaferinin birer temsilcisi haline gelen popüler figürlerdi. Eski rejimi yok eden, yeni meşrutiyeti temsil eden bu isimler artık Osmanlı'nın milli kahramanlarıydı.⁴⁰² Niyazi Bey'in şan ve şöhreti II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde kendisini açıkça hissettirecek kadar yüksekti. Meşrutiyet'in önce İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Rumeli vilayetlerinde ilan edildiği sırada Manastır'da bulunan Niyazi Bey, memurlara, mülki idare yetkililerine, Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan yerel halka, hatta ayaklanmayı bastırmak için İzmir'den Manastır'a sevk edilen taburlara ateşli bir konuşma yaparak anayasal düzen içinde özgürlük ve kardeşliğin yeniden tesisini ilan ediyordu.⁴⁰³

1908'deki Cemiyet liderleri popüler bir siyasal ikon haline gelen Enver ve Niyazi beylerdi. II. Meşrutiyet'ten hemen sonra Kolağası Niyazi Bey, aktif siyasal yaşama katılmamış, Cemiyet'in genç liderlerinden Enver Bey ise önde gelen pek çok

⁴⁰¹ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, s. 120-122.

⁴⁰² Bedross Der Matossian, **Parçalanan Devrim Düşleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete**, s. 69.

⁴⁰³ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, s. 133.

askerî ve siyasi olayın başkahramanı olmuştu.⁴⁰⁴ Resne'ye dönen Niyazi Bey, 31 Mart ayaklanmasında Hareket Ordusu'yla beraber İstanbul'da bulundu.⁴⁰⁵ Daha sonra yeniden Resne'ye döndü. Cemiyet'in Balkan halklarına yönelik propaganda faaliyetleri kapsamında Sultan Reşad'ın Haziran 1911'de gerçekleştirmiş olduğu Makedonya ve Kosova ziyaretlerine refakat etti.⁴⁰⁶ Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine askerlikten emekli olmasına rağmen Resne'de bulunan iki yüz kadar gönüllünün eşliğinde savaşa katıldı.⁴⁰⁷ Bulgaristan ile olan ateşkes görüşmeleri esnasında fiilen bitmiş olan Balkan Savaşı'na müteakip Niyazi Bey, Avlonya'dan İstanbul'a dönmeye karar verdi. 17 Nisan 1913'te sabah saatlerinde Avlonya limanına giden Niyazi Bey, vapur saatini beklediği esnada kalabalık bir grubun içinden açılan ateş sonucu sırtına ve başına aldığı kurşunlarla yaşamını yitirdi.⁴⁰⁸

Cinayet, birçok açıdan tartışmalara neden olacak çetrefillikteydi. Bir kere Niyazi Bey'in Cemiyet'in önemli isimleriyle arası bozulmuştu. Askerlikten ve siyasi yaşamdan el çeken Niyazi Bey'in İstanbul'a dönmek üzereyken kendisine sağlanan korumalara rağmen öldürülmesi Cemiyet'i bu cinayetin baş sorumlusu gibi gösteriyordu. Ancak cinayetin baş sorumlusu Arnavutluk'taki radikal milliyetçilerdi. Arnavut milliyetçileri Resneli Niyazi Bey'e iş birliği teklif etmişti. Umum Jandarma Kumandanı ve Manastır firarisi Tayyar, eski Ergiri mebusu Müfit, Tayyar ve Hamdi isimli radikal milliyetçiler Niyazi Bey'e Osmanlı Devleti'ne ihanet anlamına gelen bir teklif götürmüşler ancak Niyazi Bey'den olumsuz cevap almışlardı. Bunun üzerine suikast gerçekleşmişti.⁴⁰⁹

Niyazi Bey'in ölümüyle alakalı bir başka önemli iddia daha mevcuttu. İddiaya göre cinayetin faili Arnavutluk'un hürriyet savaşçısı İsa Bolatin'di. İsa Bolatin, Şemsi Paşa'nın kan kardeşiydi. Arnavut Şemsi Paşa'nın II. Meşrutiyet'e giden süreçte öldürülmesinin intikamını almak için oğullarına Resneli Niyazi'yi öldürtmüştü.

⁴⁰⁴ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 193.

⁴⁰⁵ İsmail Hakkı Sunata, **İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 274.

⁴⁰⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 161.

⁴⁰⁷ Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, **Unutulan Meşhurlarımız -2- Resneli Niyazi**, Haz. İsmail Dervişoğlu, Şema Yayınları, İstanbul, 2006, s. 181.

⁴⁰⁸ **A.e.**, 203.

⁴⁰⁹ “Resneli Niyazi Bey'in Katilleri Kimlerdir”, **Tanin**, 22 Mayıs 1913, s. 1.

Niyazi, Şemsi Paşa cinayetinin baş sorumlusu görülüyordu.⁴¹⁰ Gerçekte kahraman-ı hürriyet Niyazi Bey, Arnavutluk'ta baş gösteren siyasi mücadeleler sonucu öldürüldü. Suikastın mahiyetiyle alakalı en makul ve geçerli çıkarım Niyazi Bey'in henüz yeni kurulmuş bir devletin, Arnavutluk'un geleceği için gerçekleşen iktidar savaşına kurban gittiğidir.

Niyazi Bey suikastı ile Osmanlı'daki siyasi mücadelenin belki de seyri değişmiş oldu. Eğer Niyazi Bey, suikasta uğramasaydı İstanbul'a dönecekti. Kendisinin İttihatçılarla arası açık olmasına rağmen halktan ve ordudan itibar görüyordu. Ordu içerisinde Enver ve Niyazi beyler dışında tanınır subay bulmak çok zordu.⁴¹¹ İstanbul'daki siyasi mücadelede parlak genç subay olarak öne çıkan Enver Bey'e en yakın rakip olarak öne çıkabilecek tek isim Niyazi Bey'di. Öteden beri Türk siyasal hayatındaki asker-siyaset ilişkilerinin girift hali, Enver Bey'in öncülüğünde subayların başat siyasa yapıcılar olarak yönetici bir rol üstlenmesiyle sonuçlandı. Enver Bey'in siyasi ve askerî rolüne karşı çıkabilecek kişi, hem kendisiyle benzer bir geçmişe sahip, hem de kendisi gibi hürriyet kahramanı olarak ünlenmiş Niyazi Bey'di. Bu açıdan İttihatçılar, suikastı bizzat tertip etmeseler bile suikast Cemiyet ve bilhassa Enver Bey için yararlı oldu. Enver Bey'in tarihin akışındaki kurtarıcı rol modeli, kendisine rakip olacak kimsenin bulunmaması ve şahsi girişimlerdeki cesaretin bir ürünüydü.

4.3. Mahmud Şevket Paşa'ya Suikast

4.3.1. Suikast Hazırlıkları

Prens Sabahaddin'in hükümeti devirme girişimi açığa çıkmış olmasına rağmen İttihatçı karşıtlarını sindirmek mümkün olmamıştı. O sıralarda Prens ile de görüşen eski subay sınıfı mensubu ve yeni rejimin memnuniyetsizleri olarak kodlanabilecek

⁴¹⁰ Avlonyalı Ekrem Bey, **Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 232.

⁴¹¹ Tevfik Paşa'nın kâtibi Ali Şevki Bey Hareket Ordusu'nda bulunan Arnavut bir askere Hüseyin Hüsnü Paşa'nın emrinde olup olmadığını sorarken askerin kendisine büyük bir azamete verdiği yanıt Enver ve Niyazi beylerden başkasını tanımadığı olmuştur: İsmail Hami Danişmend, **Sadrızam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası**, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1961, s. 106-107.

suikastçılar çalışmalarına daha gizli ve titiz devam etmeye kararlıldır. Prens Sabahaddin, Çerkez Kâzım ile olan görüşmesinde onu reddetmiş, daha makul ve tutarlı bir yolla hükümeti devralmaları gerektiğini ifade etmişti. Çerkez Kâzım daha sonra suikasta maddi destek sağlamak için Şerif Paşa'ya başvurmaya karar verdi.⁴¹² Başta Çerkez Kâzım olmak üzere Şerif Paşa, sonraları Damat Salih Paşa ve komplonun diğer iştirakçilerinin ortak özellikleri İttihat ve Terakki yönetici kadrosuyla sorunlu olmalarıydı. İktidar savaşını 23 Ocak'ta kaybeden muhalifler için bu ölüm-kalım oyununu sürdürmenin tek meşru yolu ne olursa olsun hükümeti devralma düşüncesi olarak belirginleşmişti.

Tertibin içinde yer alanlar Beyoğlu'ndaki Glavani [şimdiki adı Kallavi] Sokağı'nda Pertev Tevfik Bey'in evinde düzenli toplantılar düzenlemekteydi. Bu toplantılara Prens Sabahaddin'in maiyetindeki adamlarından Kemal Midhat [Fenmen] Bey, Polis Müdüriyeti eski Kısm-ı Siyasi Amiri Muhib Bey, Rıza Paşazade Mehmed Ali ve Gümölcineli İsmail beyler iştirak ediyordu. Suikastın baş tertipçilerinden Şerif Paşa ise bu toplantılara maddi destek sağlıyordu. İstanbul Muhafızı Cemal Bey ve Polis Başmüdürü Azmi Bey'in çabaları sonucu ev açığa çıkmış, toplantılar Beyoğlu Pire Mehmed Sokağı 1 numaralı evde devam etmişti. Buradaki toplantılarda ise suikastı bizzat icra edecek Yüzbaşı Çerkez Kâzım, Topal Tevfik, Çerkez Ziya, Ragıp, Nazmi, Paşazade Abdurrahman ve Hakkı bulunuyordu.⁴¹³ Cemal Bey'in ajanları tıpkı Sabahaddin Bey'in komplosunda olduğu gibi yeni suikast tertibinin de içindeydi.⁴¹⁴ Ancak komplocuların gizliliğe verdiği önem suikastın gerçekleşmesini önleyecek derinlikte bir istihbarat ağının kurulmasını engelledi.

Mayıs sonlarında Mahmud Şevket Paşa ve hükümetinin durumu belirsizdi. Bulgaristan ile olan barış müzakereleri nihayete ermiş ve 30 Mayıs'ta barış anlaşması imzalanmıştı.⁴¹⁵ Anlaşmaya göre Edirne dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti Balkan İttifakı'nın işgal ettiği tüm yerlerdeki hakkından vazgeçiyordu. Girit'teki haklarından feragat eden Türk tarafının barış müzakerelerinde ısrarla savunduğu Ege adalarının

⁴¹² Ziya Şakir Soko, **Mahmud Şevket Paşa**, s. 233.

⁴¹³ Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, s. 88-89.

⁴¹⁴ Cemal Paşa, **Anılarım 1913-1922**, s. 31-32.

⁴¹⁵ "Unterzeichnung Des Präliminarfrieden", 31 Mai (Mayıs) 1913, **Neue Freie Presse**, sabah baskısı, s. 3.

kaderi ise Büyük Güçler'e bırakıldı.⁴¹⁶ Edirne'nin terki şüphesiz ayaklanmaya askerî nitelik kazandırmak isteyen muhalif güçlerin tam da aradıkları meşru gerekçeyi sağlıyordu. Gümülcineli İsmail Bey ordu ile temas halindeydi. Çatalca Hattı'nın kumandanlarından Ahmed Abuk Paşa, Prens Sabahaddin ve Damad Salih Paşa ile anlaşarak suikast sonrasında İstanbul'a yürüyecek ve hükümeti devralacaktı.⁴¹⁷ Muhalifler ordu kuvvetine dayanmayan her ihtilal hareketinin başarısızlığa uğrayacağını farkındaydı. Aynı sıralarda devrik sadrazam Kâmil Paşa da yurda döndü. Kâmil Paşa'nın dönüşü yaklaşmakta olan tertibin ayak seslerini haber veriyordu. İstanbul Muhafızı Cemal Bey, bu ziyareti pek yakında gerçekleşecek hükümet darbesine bir hazırlık olarak görüyordu. Cemal Bey, Mahmud Şevket Paşa'yı durumdan haberdar ederek, eski sadrazamın derhâl İstanbul'u terk etmesi gerektiğini ifade etti. Mahmud Şevket Paşa bunun üzerine Cemal Bey'den Kâmil Paşa'nın konağına yönelik polis ablukasını kaldırmasını söyleyerek Paşa'nın yurt dışına çıkarılmasını sağlayacağına dair güvence verdi. 29 Mayıs'ta Kâmil Paşa'nın oğlu Abdullah Bey ile görüşen Mahmud Şevket Paşa durumu izah ederek eski sadrazamın sınır dışı edilmesi gerekliliğini açıkladı. Kâmil Paşa, birkaç gün İstanbul'da kaldıktan sonra şehirden ayrılmaya zorlandı.⁴¹⁸

Sadrizam, Haziran ayında Alman askeri yetkililerin görev ve yetkilendirmesi konularıyla meşguldü. Sadrizam, Almanya'ya bağlı yüksek rütbeli bir generali Osmanlı ordusunun en yetkili makamı olan Başkumandanlık Vekaleti'ne getirmeyi düşünüyordu. Sadrizam'ın bu düşüncesine Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa karşı çıkmaktaydı. Ahmed İzzet Paşa kırk Alman subay ve askerî yetkilinin özellikle eğitim, öğretim ve iâşe konularında orduya yardımcı olmalarını ve bu subayların yeni oluşturulacak bir kolordu ile tümen kumandanlığını, ayrıyeten her müfettişlik bölgesinde bir örnek tabur ve alayın komutasını almalarını önermekteydi. Mahmud Şevket Paşa ise bu fikre karşı çıkmakla beraber Ahmed İzzet Paşa ile açıktan bir tartışmaya girmiyordu. 6 Haziran'da Berlin'den içerisinde general de bulunan bir

⁴¹⁶ “Text of the Treaty”, **Guardian**, 31 May (Mayıs) 1913, s. 11.

⁴¹⁷ İsmail Hami Danişmend, **Kronoloji**, s. 556.

⁴¹⁸ **Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, s. 277-279; Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 160-161.

Alman askerî heyetinin atanmasına karar verildiği öğrenildi. Sadrazam bu konularla meşgulken 11 Haziran sabahı elim suikast gerçekleşti.⁴¹⁹

4.3.2. Suikast

11 Haziran 1913 Çarşamba günü sabah saatlerinde İstanbul Muhafızı Cemal Bey, Harbiye Nezareti'nde Mahmud Şevket Paşa ile görüştü. Görüşmesinde Paşa'dan bugünlerde yaşanabilecek suikast girişimlerine karşı tedbirli olmasını istiyordu. Cemal Bey'in düşüncesine göre birkaç gün içinde bu girişimde yer alacak muhalifler tutuklanacaktı.⁴²⁰ Mahmud Şevket Paşa, bu görüşmeye ve Cemal Bey'in ısrarlarına rağmen hiçbir özel tedbire başvurmadi.⁴²¹ İstanbul Muhafızlığı'na dönen Cemal Bey'in ardından Mahmud Şevket Paşa saat 11:00 sularında makam arabasıyla Harbiye Nezareti'nden Cağaloğlu'ndaki Bab-ı Âli'ye dönmek üzere yola çıktı. Araç Divan Yolu'na geldiği esnada Saka çeşmesinin yakınından geçen cenaze sebebiyle durmak zorunda kaldı. Beyazıt Meydanı'ndan geçen bu cenaze alayı suikastçılara yardımcı olarak gereken zamanı kazandırmış oldu.⁴²² Suikastçılar, Mahmud Şevket Paşa'nın aracının hemen ilerisinde, bozuk olan aracı tamir etmekle uğraşüyor görünerek cinayet için fırsat kollamaktaydı. Cenaze sebebiyle bir süre durmak zorunda kalan araca tetikçiler on el ateş etti.⁴²³ Mahmud Şevket Paşa'nın yaveri İbrahim Bey çatışmanın henüz başında vurularak öldürüldü. Diğer yaverlerden Kâzım Ağa ise yaralandı, aracın şoförü İsmail Bey ve yine araçta bulunan Eşref Bey ise olaydan yara almadan kurtuldu.⁴²⁴

Mahmud Şevket Paşa, suikastın hemen ardından henüz can vermemişken Harbiye Nezareti'ne götürüldü ancak yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamadı. Paşa'ya isabet eden kurşunlardan biri sağ şakağından girmiş, sol şakağından çıkmıştı.

⁴¹⁹ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 472-474.

⁴²⁰ Cemal Paşa, **Anılarım 1913-1922**, s. 45.

⁴²¹ “Suikast Malum İmiş”, **İkdâm**, 13 Haziran 1913, s. 2.

⁴²² “Tahkikat ve Takibat”, **Tanin**, 13 Haziran 1913, s. 2.

⁴²³ “An Official Account”, **Guardian**, 12 June (Haziran) 1913, s. 9.

⁴²⁴ İsmail Hami Danişmend, **Kronoloji**, s. 557; “Die Ermordung Mahmud Scheffet Pascha”, **Pester Lloyd**, 12 Juni (Haziran) 1913, sabah baskısı, s. 2. 12 Haziran tarihli haber için bkz. **Ek-13**.

Beyni parçalanmış bir halde, sağ gözünün etrafı morarmış ve yüzü bembeyaz bir çehreye bürünmüştü.⁴²⁵

Faillerden Topal Tevfik tramvay caddesinden Gedikpaşa istikametine kaçmış, orada bulunan bir hana saklanmıştı. Polisin ısrarlı takibinin sonucu olarak Topal Tevfik, Gedikpaşa’da bir han içerisinde bulunan tuvalette üzerinde revolver model silah ve bir bıçakla birlikte yakalandı. Olay yerinde bulunan bazı görgü tanıkları Topal Tevfik’i teşhis ederek Tevfik’in olay yerinde Mahmud Şevket Paşa’ya ateş ettiğini ve kaçtığını doğruladı. Diğer failler Nazmi, Bahriyeli Şevki ve şoförleri Cevad isimli şahıslar suikastta kullandıkları araçla Aksaray, Topkapı istikametini kullanarak Eyüb’e doğru kaçtılar. Aracın şoförü olan Cevad’ın yüzü, Silahdarağa yolu üzerinde araca su eklemek isterken, su deposunun ağızlığını açtığı sırada su buharının şiddetiyle yanmıştı. Yapılan uzun ve etraflı soruşturma sonucunda Abdürrahman’a ait olan ve içerisinde Kumarbaz Ziya ve bir başka suikastçıyı daha taşıyan otomobil, Beyazıt’ta Osman Bey Gazinosu’nun karşısındaki garajda ele geçirildi. Abdürrahman ve Cevad ise olay yerinden kaçmakla birlikte çok geçmeden yakalandılar. Yapılan sorgulamalarda olayı inkâr etseler de Cevad’ın yüzündeki yanıklık onları ele vermişti. Cevad ve Abdürrahman çok geçmeden olaya ilişkin detayları itiraf ettiler. Suikastın üzerinden henüz iki saat geçmesine rağmen İstanbul Muhafızlığı, Polis Müdüriyeti eski Kısm-ı Siyasi Amiri Muhib Bey, Abdullah Safa ve Miralay Fuad gibi suikastın tertipçilerden birçok kişiyi soruşturmalar neticesinde tutukladı. Muhib Bey ifadesinde Damad Salih Paşa’nın suikastın azmettiricisi olduğunu itiraf ediyordu.⁴²⁶

Cemal Bey’in durumu idare ediş şekli muhalifler için tam bir hayal kırıklığıydı.⁴²⁷ Zamanında gösterdiği tepki kanun ve nizamın bozulmasını engelledi. Cemal Bey, henüz suikastın üzerinden yarım saat geçmeden harekete geçmesiyle hem

⁴²⁵ Mustafa Hayri Efendi’nin Günlükleri, s. 316.

⁴²⁶ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. SYS. 119-1/3 (Belge No:6) (İstanbul Polis Müdür-i Umumisi tarafından Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 30-31 Mayıs 1329 [12-13 Haziran 1913] tarihli yazı); “Das Offizielle Communiqué”, Neue Freie Presse, 12 Juni (Haziran) 1913, sabah baskısı, s. 2; Mustafa Ragıp Esatlı, İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi, s. 56. (İstanbul Polis Müdür-i Umumisi tarafından yazılan rapor için bkz. Ek-1).

⁴²⁷ Azılı bir İttihat ve Terakki karşıtı olan Ahmet Bedevi [Kuran] Bey dahi Cemal Bey ve diğer İttihatçıların sağlam duruşlarını ve dirayetlerini teslim ediyordu. Ahmet Bedevi’ye göre İttihatçılar sıkı duruşlarından taviz vermemiş, olay günü Bab-ı Âli’yi terk etmeyerek Kâmil Paşa Hükümeti gibi elleri başlarında teslim olmamışlardı: Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, s. 603.

katillerin yakalanmasını hem de olası bir askerî hazırlığın önüne geçmeyi başardı. Süvari ve piyadeler Beyoğlu ve Üsküdar başta olmak üzere şehrin önemli güzergâhlarına konuşlandırıldı. Halkı bilgilendirmek üzere ve sükûneti sağlamak amacıyla derhâl bir bildiri yayınlayarak Paşa'nın vefatını duyurdu.⁴²⁸ İhtimal dâhilindeki herhangi bir girişime karşı saray bilgilendirilerek Padişah'ın emniyeti sağlandı. En önemlisi Cemal Bey, Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'yı arayarak kendisinden Hadımköy'de bulunan iki piyade alayını Küçükçekmece ve Halkalı civarına yaklaştırmasını rica etti.⁴²⁹ Şüphesiz bu rica ordu içerisinde çıkabilecek olan ayaklanmalara karşı önemli bir tedbirdi. Komplocular Ahmed Abuk Paşa aracılığıyla hükümeti tamamen çaresiz bırakma düşüncesindeydi. Aynı sıralarda Cemiyet'in en önemli figürlerinden X. Kolordu'nun Kurmay Başkanı Enver Bey ise suikast haberini alır almaz telaşla İstanbul'a hareket etti. Kolordu içerisinde Eşref Sencer [Kuşçubaşı] Bey komutasında kurulan seçme bir birlik de ihtiyaç halinde müdahale etmek üzere derhâl başkente doğru yola çıktı.⁴³⁰

Suikastın ertesi günü genişleyen soruşturma Beyoğlu'nda bir evi işaret ediyordu. İstanbul Muhafızlığı sorgulamalar sonucunda Pire Mehmed Sokağı'nda yabancı bir kadına ait evde suikast faillerinin kaldığını tespit etti.⁴³¹ Ev, derhâl abluka altına alındı. Yüzbaşı Hilmi Bey, evin basılmasını emrederek apartman girişinin polis tarafından hızlıca işgal edilmesini sağladı. Yirmiye aşkın asker ve polisin ortaklaşa gerçekleştirdiği operasyonda çıkan çatışma sonucu Hilmi Bey ve iki kolluk kuvveti daha yaralandı. Apartman kiremitliği ve diğer uygun mahallerden binaya giren polis ve jandarma failleri köşeye sıkıştırmış oldu. Ablukaya alınan katil zanlıları üçü de canlı olmak üzere yakalandı.⁴³²

⁴²⁸ “Beyanname-i Askeriye”, *İkdâm*, 12 Haziran 1913, s. 1.

⁴²⁹ Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, s. 47-48; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 161.

⁴³⁰ M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, s. 481.

⁴³¹ “Bir Numaralı Hane”, *Tanin*, 14 Haziran 1913, s. 1.

⁴³² İbrahim Çiçek, *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa Suikastı*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2018, s. 367-369.

4.3.3. Yargılamalar ve İdamlar

Divan-ı Harbi Örfi’de yargılamalar 21 Haziran’da başladı. Suikastın en önemli faillerinden Çerkez Kâzım ifadesinde Mahmud Şevket Paşa’yı öldürme gerekçesini açıklıyordu. Kâzım’ın motivasyonu eski Harbiye Nazırı Nâzım Paşa’nın Bab-ı Âli Baskını’nda öldürülmeseydi. Kâzım’a göre Mahmud Şevket, onun iş arkadaşıydı, onun haince öldürülmesine göz yummuş ve onun yerini almıştı. Bir diğer fail Topal Tevfik de İttihatçıları suçlayarak cinayetin asıl sebebinin tepedeki kişilerin yürütmüş oldukları yanlış politikalar sonucunda oluştuğunu söylüyordu. Savaşta yenilgilerin ve iktidar mevkiindeki önemli yerlerin kaybedilmesinden sorumsuz siyasetçiler suçluydu. Rezillikten kurtulmak için bazı kişilerin tepeye çıkarılması gerekti.⁴³³

Divan-ı Harbi Örfi’deki yargılamalar sonucunda otuz yedi kişi gıyaben ve doğrudan yargılanmış; sekiz kişi beraat etmiş ve on dördü gıyaben kalanı ise doğrudan olmak üzere mahkûm edilmişti. Sanıklar, iktidardaki hükümeti cebren ve gayr-ı meşru olarak düşürmek ve ülkede kargaşa çıkarmakla suçlanıyordu. Bu amaçla kurulan gizli örgütün 11 Haziran 1913 günü Mahmud Şevket Paşa’yı öldürdüğü, Talât Bey, İstanbul Muhafızı Cemal Bey, İstanbul Polis Müdür-i Umumisi Azmi Bey, Emmanuel Karasso ve Nesim Ruso efendilere ise suikast plânladığı iddia edilmekteydi. Sanıklardan Prens Sabahaddin Bey, eski Dâhiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey, Şerif Paşa ve Gümülcineli İsmail Bey, Damad Salih Paşa, Miralay Fuad Bey, Kemal Midhat, Pertev Tevfik, Yarbay Zeki Bey, Çerkez Kâzım ve Polis Müdüriyeti eski Kısm-ı Siyasi Amiri Muhib Bey komplonun bilfiil iştirakçileri olmak ve suikast plânını hazırlamakla suçlandılar. Sanıklardan Prens Sabahaddin Bey, eski Dâhiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey, Şerif Paşa, Kemal Midhat, Pertev Tevfik, Yarbay Zeki Bey ve Gümülcineli İsmail Bey gıyaben, Damad Salih Paşa, Miralay Fuad Bey, Çerkez Kâzım ve Muhib beyler de Mülkiye Ceza Kanunu’nun elli altıncı ve elli yedinci maddelerine istinaden doğrudan idama mahkûm oldu. Jandarma Kemal ve Hakkı doğrudan, Hikmet, jandarmadan emekli Mehmed Bey ve Kavaklı Mustafa da gıyaben idama mahkûm oldu. Suikastın faillerinden Ziya, Topal Tevfik, Şevki, Mehmed Ali, Abdullah Safa ve Cevad doğrudan, Nazmi ve Abdurrahman isimli sanıklar ise gıyaben idam cezası aldı.

⁴³³ M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı’nın Çöküşü*, s. 483-484.

Gözlüklü Emin Efendi ile Süleyman Paşazâde Adil Bey gibi bazı sanıklar müebbet kürek cezası aldılar.⁴³⁴

İdam kararları 23 Haziran gecesinde infaz edildi. Sultan Reşad, Damad Salih Paşa'nın asılmasına karşı çıkmakla beraber İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in gösterdiği şiddetli muhalefet sebebiyle kararı tasdik eden iradeyi imzalamak zorunda kaldı. İttihatçılar Sultan'a eğer Salih Paşa'nın asılmasına müsaade edilmezse hanedandan farklı kişilerin de suikastla ilişkilendirilebileceğini ifade ediyordu.⁴³⁵ Bu îmânın karşılığı Damad Salih Paşa ile Prens ve grubuyla da bağlantılı olan Şehzade Vahdettin'di. Enver Bey, Sultan Reşad'a açıkça Vahdettin Efendi'nin suikastçılarla irtibatlandırılabilirliğini söylüyordu.⁴³⁶ Cemal Bey'e göre Damad Salih Paşa, suikasttan önce eğer Avrupa'ya gönderilmiş olsaydı suikast büyük bir ihtimalle önlenirdi.⁴³⁷

Çerkez Kâzım ve diğer faillerin ortak özelliği yeni rejimin memnuniyetsizlerinden olmalarıydı. Kişisel motivasyonları siyasi gerekçelerden öte II. Meşrutiyet ve Cemiyet ile yaşadıkları hayal kırıklıklarından kaynaklanıyordu. Siyasi gerekçeleri çoğunlukla kişisel gerekçeleriyle kaynaşmış, ülkenin kötü durumuyla, kendi kötü halleri arasında kurulan özdeş bir tasavvura sahip olmuşlardı. Kişisel motivasyonlar ile siyasi fikirler birbirine girmiş görünüyordu. İhtilâl Komitesi ismiyle darbeden sonra en kıdemli elçi olması sebebiyle Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Marquis Johann von Pallavicini'ye vermek üzere bir bildiri hazırlanmıştı. Bildiride, “*bir tabur serseri ile idare olunan hükümet-i hazırı*” devre dışı bırakmak amacıyla hazırlanan plânların uygulanmasında kararlı olduğu vurgulanıyordu. Aynı bildiride asayişin korunması için Büyük Güçler'den karaya asker çıkarmaları talep edilmekteydi.⁴³⁸

⁴³⁴ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İ. HB. 134/26** (Belge No:4) (10 Haziran 1329 [23 Haziran 1913] tarihli irade-i seniyye); İbrahim Çiçek, **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa Suikastı**, s. 471-474. (İrade-i seniyye için bkz. **Ek-6**).

⁴³⁵ “Hükm-ü İdamın İcrası”, **Tanin**, 24 Haziran 1913, s. 1; Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 115-116; İsmail Hami Danişmend, **Kronoloji**, s. 559-600.

⁴³⁶ **Taha Toros Arşivi**, Dosya No: 166-Tunuslu Hayrettin Paşa, “Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesiyle Darağacına gönderilen Damad Salih Paşa'nın Dramı”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/19063> (Son erişim: 23.03.2019).

⁴³⁷ “Suikast Tertibatının Mukaddemâtı”, **Tanin**, 23 Haziran 1913, s. 2.

⁴³⁸ Bildiriye olduğu gibi aktaran: Ziya Şakir Soko, **Mahmud Şevket Paşa**, s. 293.

Muhafızların muhtelif amaçları ve suikasta varan keskin eylemler dizisi İttihatçılara o zamana kadar elde edilmiş en yüksek yetkeyi sağladı. İstanbul Muhafızlığı'nın baskılarıyla eşine az rastlanır büyüklükte bir sürgün harekâtına başlandı. Yüzlerce muhalif vapurlarla Sinop vilayetine sürüldü.⁴³⁹ Bu, yalnızca suikast ile irtibatlı olan komploculara yönelik yapılan bir tasfiye hareketi değildi. Cemiyet, ülkede kendisine rakip olabilecek her türden muhalefeti açıkça sindirme gayretindeydi. Genç subayların önderliğindeki İttihatçı siyasal yapı, hem pek çok kez karşı karşıya geldiği Mahmud Şevket Paşa'dan, hem de zaman zaman gerici nitelikler gösteren muhalif hareketlerden aynı anda kurtulmuş oldu. İttihatçı subaylar, hükümetin karar alma mekanizmalarında önemli bir güce erişti. Hükümet üyelerini belirleyebilecek derecede söz sahibi olmaları Mahmud Şevket Paşa suikastından sonra da artarak devam etti.⁴⁴⁰ Talât Bey, bu sürecin öteden beri farkındaydı. Cavit Bey'e yazmış olduğu mektubunda kendi hiziplerinden bir harbiye nazırı yetiştirmenin zorunluluğundan bahsederek, bu vakte kadar birçok zorlukla karşılaşılacağını vurguluyordu.⁴⁴¹ Bu süreçte İttihatçı subayların en önemli figürü şüphesiz Enver Bey'di. Enver Bey'in politikası ordunun modernizasyonu, İttihatçı ideolojinin propagandası ve yüksek derecede disiplinden oluşuyordu. Enver Bey, ordunun yenileştirilmesiyle devletin bağımlılıktan kurtulmasının ve verimlilik kazanmasının önünün açılacağını düşünüyordu. Devleti yenileştirmek, bir anlamda orduyu modernleştirmekle eşdeğerti.⁴⁴²

Devlet artık bir siyasal aygıt olarak Cemiyet'in elindeydi. Genç subaylar ve Cemiyet Merkez-i Umumisi tarafından memuriyet kadroları şekillendirilerek tamamen İttihatçılaştı. Bu bakımdan İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in etkileriyle 29 Haziran'da çıkan hükümet kararı buna yönelik önemli ipuçları içerir:

“Muhalefet namına memleketin muhtaç olduğu sükûnu ihlâl e cüreyyap olan bazı zevat ile payitahtın selâmeti umumiyesi için daimî bir tehlike teşkil edebilecek mahiyet-i serkeşanede bulunan eşhasın idare-i örfiye kararnamesince Sinop'a izamları ve sunufu muhtelefiei memurinden bulunanların bazıları icra kılınacak tahkikat neticesinde kanunen mesuliyetten

⁴³⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, s. 347-350.

⁴⁴⁰ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s. 679.

⁴⁴¹ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü**, s. 488-489.

⁴⁴² A.e., s. 533-534.

*vâreste kalsalar bile, meşkûkû'l-ahval ve dai-i şüphe bulunmalarına binaen memuriyetlerine iadeleri caiz olmayacağından idareten azilleri, bu suretle açılacak memuriyetlere kararı vâkı veçhile Trablusgarp ve Bingazi ile Rumeli'den gelen memurinden münasiplerin tayini...*⁴⁴³

Aynı ölçüde sivil siyaset de Cemiyet'in önderliğindeki siyasal yapıda etkisiz bir hüviyete büründü. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucusu Miralay Sadık Bey yargılamalar sonucunda idama mahkûm edildi. Ancak kurduğu fırka ne kapatıldı ne de dağıtıldı. Cemiyet'in gayesi görünüşte de olsa çok partili bir siyasal yapının varlığını görünür kılmaktı.⁴⁴⁴

⁴⁴³ Belgeyi olduğu gibi aktaran: Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. II/II, s. 322-323.

⁴⁴⁴ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s. 161.

SONUÇ

İmparatorluklar çağının sonlarına doğru Osmanlı Devleti çağın kendisine zorunlu kıldığı sorunlara çözüm arayışındaydı. II. Abdülhamid, otuz üç yıl süren iktidarı boyunca bu sorunlara dinsel retorikle süslü yeni bir Osmanlı vatandaşlığı tanımıyla cevap vermeye çalıştı. Dilsel-popüler milliyetçi akımların zararlarına karşın Osmanlı Devleti resmi milliyetçi bir siyasaıyla etnisite-üstü bir Osmanlı kimliği yaratma çabasını sürdürmekteydi. Bu çaba modern kurum ve yapıları beraberinde getirdi.

II. Abdülhamid'in hükümdarlığının ilk yılları devlet içerisinde karşılaşmış olduğu bir anlamda "bürokratik ittifaka" üstün gelme gayretleriyle geçti. Abdülhamid devrinin iç siyasal içeriği bu ittifakın üstesinden gelerek mutlak iktidar tekeline sürdürme gayretinin bir hikâyesi olarak okunabilir. Devam eden süreçte Yıldız Sarayı, askerî politika, harekât ve eğitim merkezi haline geldi. Ancak bu politik tutum iki noktada sekteye uğrayan sorunlar yarattı. İlk olarak askerî anlamda herhangi bir varlık gösteremeyen Osmanlı ordusu dış siyasette yaşadığı zorluklar yüzünden modernleştirilmek zorundaydı. Böylelikle İttihat ve Terakki'nin temelini atacak kurumlar yaygınlaşmış oldu. İkinci bir sorun olarak Osmanlı Devleti'nin kendi bünyesinden yetiştirdiği subay sınıfı, batılı ve entelektüel olarak yenilikçi bir dünya görüşündeydi, bu anlamda mevcut siyasal yönetimi tahlil etme biçimleri Osmanlı elitlerinininkinden farklılaşıyordu. Modern ve Batılı anlamda -aslında materyalist-eğitim, Abdülhamid'in müdahalelerine rağmen genç subaylarda meşrutiyet fikirlerinin doğmasını sağladı. Aynı genç subaylar İstanbul'un baskıcı ortamından kurtulduklarında ise hızlıca örgütleniyor ve ülke sorunlarını korkusuzca tartışıyor. 1905-1908 arasında yaşanan Makedonya krizi genç subayların devletin geleceğiyle ilgili konuları Yıldız'ın gözetiminden uzak bir yerde tahlil etme imkânını yarattı.

Bu tahlilin bir sonucu olarak yurt dışında Paris, Kahire, Cenevre gibi merkezlerde örgütlenen sivil-entelektüel İttihat ve Terakki ile askerî okullarda yenilikçi fikirler edinmiş genç subaylar arasında bir iş birliği gerçekleşti. Nihayetinde 1908 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti genç subaylara sırtını dayamış, yenilikçi bir siyasal örgüt olarak II. Meşrutiyet'in ilanını sağladı. Cemiyet,

Meşrutiyet'in hemen ertesinde yönetimi eline almadı. Büyük ölçüde merkezileşmiş yapısıyla iktidarı denetleyen bir anayasa bekçisi rolünden fazlasını gösterecek gücü mevcut değildi. Cemiyet için ülke yönetimi hem büyük bir tecrübe sorunu hem de çetrefilleşmiş siyasal durum için büyük bir sorumluluk demektir. Hâlihazırda Padişah'ın etkisi yok edilmiş ve anayasa ilan edilmişti ancak Cemiyet'in daha fazlasına gücü yetmiyordu. Bu koşullar altında İ.T.C.'nin yardımına eski rejimin kalıntılarından ortaya çıkan büyük bir isyan hareketi yetişti. 13 Nisan 1909'da gerici propagandanın tetiklediği askerî nitelikli bu ihtilal girişimi özünde sınıfsal, sosyo-kültürel farklılıkların bir yansımasıydı. 31 Mart, Cemiyet'in 1908'den sonra gerçekleştirmiş olduğu eski rejimin tasfiyesi hareketinden mustarip olan bürokratik-askerî erkânın liberal-muhafazakâr bir ittifakla kendisini dini bir söylem olarak ortaya çıkartan hareketin adı olmuştu.

İhtilal girişimi 1909'da Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ilk ciddi iktidar bunalımıydı. İstanbul'a gelen III. Ordu'ya bağlı Hareket Ordusu şehri ele geçirerek isyanı bastırdı. II. Abdülhamid tahtan indirilerek yerine Mehmed Reşad getirildi. Gerçekte olan ise Meşrutiyet'in askerî güce olan bağımlılığının ortaya çıkması oldu. Dış siyasette barış dolu günler geçiren Osmanlı Devleti için 1911 yılından itibaren savaşlar ve iç isyanlar askerî yetkinliği zorlayıcı bir unsur olarak öne çıktı. 31 Mart ile başlayan süreçte askerî elit olarak öne çıkan genç subaylar yönetimi günden güne kendi yetkesine aldı. Cemiyet'in askerî niteliği kendi muhaliflerini aynı siyaset yapma biçimine zorladı. Cemiyet muhalifleri, 1912'de gerçekleşen seçimlerde İttihatçılara karşı tam bir mağlubiyet yaşadı. Gergin ve zaman zaman şiddete varan olaylarla geçen seçim döneminde İttihat ve Terakki ile muhalefetteki Hürriyet ve İtilâf arasında demokratik sınırları hayli zorlayan propagandalar yapıldı. İtilâfçıların mevcut yönetime tepkisi dini söylemlerde vücut buldu. Buna karşılık İ.T.C. ise siyasi rakiplerini devlet gücüyle ezmeye çalışmaktan çekinmedi. Sonuç olarak seçimin neticesi muhalefet açısından tam bir başarısızlık oldu.

İç siyasette etkisiz bir görünüm sergileyen muhalifler, 1912 yazında askerî bir komponun yardımıyla iktidarı ve İttihatçıları devirdi. Başta Harbiye Nazırı olmak üzere hükümetteki Cemiyet muhaliflerinden dolayı, dolaysız destekler alan Halâskâr Zabitan Grubu, resmî kurumlara adeta savaş açtı. Mektuplar ve beyannamelerle o

sıralarda devleti yöneten İttihat ve Terakki'yi ve aynı zamanda hükümet ve meclisi karşılarına aldılar. Siyasal etkinliğini ordunun gücünden alan Cemiyet için önemli bir sınav olarak ortaya çıkan bu bunalım, İttihatçıların hükümetten çekilmesi ve meclisin feshini beraberinde getirdi. Cuntanın hemen ardından gelen Balkan Savaşı ise askerî çözümlü siyasal hareketleri perçinledi. Kâmil Paşa'nın, Balkan Savaşı'nda yaşanan askerî başarısızlıklar karşısında gösterdiği pasif tutum İttihatçılara siyasal erki yeniden ele alma fırsatı verdi. Askerî komplo sonucu iktidarı devreden Cemiyet, genç subayların önderliğindeki bir başka askerî komplo ile 23 Ocak 1913'te hükümeti geri aldı. Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra Cemiyet ve İttihatçı subaylar devlet içerisinde büyük bir güce sahip oldu. Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Paşa ile açıktan çatışmalar yaşayan İttihatçı subaylar, politika yapma konusunda etkilerini her anlamda hissettirdiler. 1912 yazında başarılı bir askerî cunta ile yönetim erkine ortak olan Cemiyet muhalifleri ise Bâb-ı Âli Baskını sonrasında bir anlamda yeraltına inerek yeniden harekete geçti. Yeni komponun ilk eylemcisi ve başarısızlığa uğrayan ilk ismi Prens Sabahaddin Bey'di. Prens ile yakın iş birliğinde olan diğer eylemciler için ise mutlak gaye hükümetin kanlı bir ihtilal sonucunda devrilmesiydi. Bu amaçla gerçekleşen Mahmud Şevket Paşa suikastından sonraysa Osmanlı Devleti'nde etkisi açıkça görünen olgu İttihatçı subayların devlet içindeki etkinliği oldu.

Girişmiş olduğumuz siyasal çözümlemede açıkça görünen şey İttihat ve Terakki'nin bir siyasal örgüt olarak 1908'deki kurtarıcı rolünün hayli gerisine düştüğüydü. Cemiyet, özellikle Mahmud Şevket Paşa'ya yapılan suikasttan sonra, neredeyse genç subaylara bağımlı bir grup sivil idare edilen bir siyasal örgüt halini aldı. Subaylar hükümetin politik kararlarına sirayet etmekte son derece başarılıydılar. Talât Bey dâhil olmak üzere sivil İttihatçılar, devlet içerisinde karar verici ve düzenleyici bir rol üstlenen bu subayların sivilleri karar alma süreçlerinde pek dikkate almadıklarının farkındaydı. Talât Bey'in Cavit Bey'e yazmış olduğu mektupta da bahsettiği üzere İttihatçı siviller kendi bünyelerinden bir askerî yetkili yetiştirmenin zorunluluğunu anlamışlardı. Askerî ve sivil örgütler her ne kadar birbirlerine ideolojik olarak bağlı olsalar da hayati öneme sahip bir iş birliği artık söz konusu değildi. Genç subaylar karar alma mekanizmalarının etkin birer oyuncusuydu. Leviathan'ın kılıcı artık İttihatçı subayların elindeydi.

İttihatçı subayların kimlik ve ideolojilerinin vücut bulmuş hali olan Enver Bey'in siyaseti ordunun modernizasyonu, disiplin ve İttihatçı ideolojik görüşün her anlamda dayatılmasından oluşmaktaydı. Tarihsel sürecin daha ileri safhasında Paşa olacak olan Enver Bey'in kişisel başarısı Osmanlı Devleti'nin yeniden dirilme umutlarını taşıyordu. Bu türden umutlar Enver Bey'in kaderi ile Osmanlı Devleti'nin kaderini birleştirmişti. Enver Bey'in askerî reformlara dayalı modernizasyon hamlesi bireyin -aynı zamanda iktidarı elde etmiş olan- askerî kurum ve yasalara koşulsuz itaatini gerektiriyordu. Toplumsal erekların bireysel amaçlara üstün geldiği Hegelci bir aşamada, devletin çıkarları ancak vatandaşlarının kişisel çıkarlarıyla uyumlu olduğu müddetçe güçlü bir devlet kurulabilirdi. Enver Bey özelinde İttihatçı subayların ideolojik özü ise ordu ve devletin bütünleşik olarak kavranışıydı. Orduyu yenileştirmekle devleti yenileştirmek basitçe birbirine denk idi. Osmanlı Devleti için işbu modernizasyon süreci ordunun siyasal erk üzerindeki iktidarını pekiştirerek onu bir anlamda yönetici konumuna getirdi. Dinsel retorikle sürdürülen kadim muhafazakâr iktidarın yerini yine zaman zaman dinsel vurgular da içeren milli ve modern bir devlet aldı.

1912-13 döneminin politik retorik ve içeriği vatan savunması ve ihanetlerle süslüydü. Hem iktidarı ele geçirenler hem karşıtları zaman zaman konumlarını değiştirseler dahi mevcut siyasal koşulları aşmada başarısız oldular. Osmanlı Devleti'nin son yılları suikastlar, askerî cuntalar, hükümet darbeleri, meclis fesihleriyle geçerek nihai sürecini böylece tamamladı.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

1) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Babıali Evrak Odası (BEO.)

3362/252132, 4140/310487, 4136/310183

Dâhiliye (DH.) Hapishaneler Müdüriyeti (MB.HPS.)

145/72

Dâhiliye (DH.) İdare (İD.)

79/12

Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım (DH. SYS.)

53/36, 55/97, 83-2/2, 53/52, 119/3, 119-1/3

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)

419/33, 421/69

İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ. DUİT.)

8/47, 8/48, 8/59, 8/72

İrade (İ.) Harbiye (HB.)

123/9, 134/26

Yıldız (Y.) Kâmil Paşa Evrakı (EE. KP.)

35/3496

2) Taha Toros Arşivi

Dosya No: 166-Tunuslu Hayrettin Paşa, “Mahmut Şevket Paşa’nın Öldürülmesiyle Darağacına gönderilen Damad Salih Paşa’nın Dramı”,
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/19063> (Son erişim: 23.03.2019).

3) Taksim Atatürk Kitaplığı

Taksim Atatürk Kitaplığı, “Sultan Mehmet Reşad, Enver ve Niyazi Beyler, Mahmut Şevket Paşa, Yusuf İzzettin Efendi, Ahmet Rıza Bey, Midhat Paşa ve Osmanlı devlet arması ile Hamidiye zırhlısını gösteren bir kartpostal”, http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/kartpostal/Krt_012098.jpg (Son erişim 15.06.2019).

Taksim Atatürk Kitaplığı, “Souvenir de Salonique = [Enver ve Niyazi Beylerin birinci def’a olarak hürriyet sancağı kûşat eylediği] / edit.: David M. Assael”, http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/kartpostal/Krt_012062.jpg (Son erişim 15.06.2019).

Taksim Atatürk Kitaplığı, “Constantinople. 25 avril 1909. Enver-bey venant de visiter a l'hopital Hamidie les blesses de la journee du 24 avril 1909 / edit.: Bon Marché”, http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/kartpostal/Krt_000710.jpg, (Son erişim 15.06.2019).

Taksim Atatürk Kitaplığı, “S. A. Kiamil Pacha = Kamil Paşa / edit.: M. Israilovitch”, http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/kartpostal/Krt_000026.jpg, (Son erişim 16.06.2019).

Taksim Atatürk Kitaplığı, “Mahmut Şevket Paşa”, http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/Evraklar/Bel_Mtf_025771.pdf (Son erişim 16.06.2019).

B) Resmi Yayınlar

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi (MA ZC), İkinci Devre, Cilt: I, TBMM Basımevi, Ankara, 1989.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MM ZC), Birinci Devre, Cilt: I-XXI, TBMM Basımevi, Ankara, 1982-1991

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MM ZC), İkinci Devre, Cilt: I-II, TBMM Basımevi, Ankara, 1991.

C) Süreli Yayınlar

Guardian, İkdâm (İfham, İktihâm, Yeni İkdâm), Neue Freie Presse, Pester Lloyd, Sırat-ı Müstakim, Tanin, Teminat, The Observer, The Times

D) Hatıralar, Anılar ve Günlükler

Abdullah Paşa'nın Balkan Savaşı Hatıratı ve Mahmud Muhtar Paşa'nın Cevabı, Ed. Hülya Toker, Sema Demirtaş, Mustafa Toker, İstanbul, Alfa Yayınları, 2012.

Amca, Hasan: **Doğmayan Hürriyet Yarıda Kalan İhtilal&Tehcirin İç Yüzü&Nizamiye Kapısı&Prens Sabahaddin ve Taklib-i Hükümet**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013.

Avlonyalı Ekrem Bey, **Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Bayar, Celal: **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş**, 8 cilt takım, C.II, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1997.

_____ : **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş**, C.III, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1997.

Beyatlı, Yahya Kemal: **Siyasî ve Edebî Porteler**, 6. Baskı, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2018.

Birinci Ferik Zeki, **1912 Balkan Harbi'ne Aid Hâtıratım**, İstanbul, Matbaa-ı Askeriye, 1337.

Bleda, Mithat Şükrü: **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

Cavid, Mehmed: “Meşrutiyet Devrine Ait Cavid Bey'in Hatıraları”, **Tanin**, 3 Ağustos 1943-22 Aralık 1946.

Cemaleddin Efendi: **Şeyhülislam Merhum Cemaleddin Efendi Hazretlerinin Hâtırat-ı Siyasîyesi: 1330 Senesinde Mısır'da Tahrir Eylemişlerdir**, İstanbul, M. Huvagımiyan Matbaası, 1336.

Cemal Paşa: **Anılarım 1913-1922**, Haz. Fahri Parin, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.

Furgaç, Ahmed İzzet: **Feryadım**, C.I, , İstanbul, Nehir Yayınları, 1992.

Hanioğlu, M. Şükrü: **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, İstanbul, Der Yayınları, 1989.

Hochwächter, Gustav von: **Balkan Savaşı Günlüğü Türklerle Cephe**, çev. Sumru Toydemir, 4. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Kadri, Hüseyin Kâzım: **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, Haz. İsmail Kara, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü: Haz. Murat Bardakçı, 2. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Nur, Rıza: **Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, Haz. İlhami Yalınkılıç, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1996.

Rey, Ahmed Reşid: **İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)**, Haz. Nur Ökmel Akın, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Seyfettin, Ömer: **Balkan Harbi Hatıraları**, Haz. Tahsin Yıldırım, 3. Baskı, DBY Yayınları, İstanbul, 2016.

Sunata, İsmail Hakkı: **İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi: **Muhalefetin İflası**, Haz. Ahmet Eryüksel, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991.

Şemsi, Müfid: **El- Hakkı Ya'lû Velâ Yu'lâ Aleyh**, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, 2. Baskı, İstanbul, Şehir Yayınları, 2007.

Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922), Haz. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Simavî, Lütfi: **Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)**, Haz. Sevdâ Şakar, İstanbul, Şehir Yayınları, 2007.

Türkgeldi, Ali Fuad: **Görüp İştiklerim**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949.

Uşaklıgil, Halid Ziya: **Saray ve Ötesi**, Haz. Nur Özmel Akın, 2. Baskı, İstanbul, Özgür Yayınları, 2012.

E) Kitap ve Makaleler

Afyoncu, Erhan, Önal, Ahmet ve Demir, Uğur: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri İsyanlar ve Darbeler**, 5. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2016.

Ahmad, Feroz ve Dankwart, Rustow: “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler, 1908-1918”, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, No.4-5 (1976), s. 245-284.

Ahmad, Feroz: **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, 5.baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.

Akın, Rıdvan: “İkinci Meşrutiyet’in Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları”, **Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 55-82.

Aksakal, Mustafa: **Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Akşin, Sina: **31 Mart Olayı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.

_____ : **Kısa Türkiye Tarihi**, 22. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

_____ : **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 8. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2017.

Ali Cevad Bey: **İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi: II. Abdülhamid’in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey’in Fezlekesi**, Haz. Faik Reşit Unat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960.

Anderson, Benedict: **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, 8. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya: **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1971.

_____ : **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C.III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1972.

_____ : **Tek Adam**, C. I, 18. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999.

Aydın, Suavi: “İki İttihat-Terakki: İki Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C.I, s. 117-128.

Bayur, Yusuf Hikmet: **Türk İnkılabı Tarihi**, 3.Baskı, C. II/I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

_____ : **Türk İnkılabı Tarihi**, 3. Baskı, C. II/II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Belge, Murat: **Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye**, 3.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, 24. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Birinci, Ali: **Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar**, 2.Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.

Çiçek, İbrahim: **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa Suikastı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2018.

Çolak, Filiz: “Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nın Osmanlı Devleti’nin Ticaret-i Hariciyesi Üzerindeki Etkileri”, **Turkish Studies Dergisi**, 8. sayı (2013), s. 151-164.

Danışmend, İsmail Hami: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.IV, 2. Baskı, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2011.

_____: **Sadrızam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası**, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1961.

Demir, Fevzi: **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Deringil, Selim: **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Doğan Kitap, 2014.

Eraslan, Cezmi ve Olgun, Kenan: **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul, 3F Yayınları, 2006.

Esatlı, Mustafa Ragıp: **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi: Yakup Cemil Niçin ve Nasıl Öldürüldü**, 2.Baskı, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2004.

Fikri, Lütfi: “Kâmil ve Said Paşalar Ne Olacak” **İfham**, 10 Haziran 1912, s. 1.

Güneş, İhsan: “1912 Seçimleri ve Eskişehir’de Meydana Gelen Olaylar”, **Belleten**, C. LVI/216, (Ağustos 1992), s. 459-502.

Hallı, Reşat: **Balkan Harbi (1912-1913)**, C.I, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1970.

Hanioğlu, M. Şükrü: **İttihat ve Terakki**, TDV İslam Ansiklopedisi, c.23., s. 476-484.

Helmreich, Ernst Christian: **The Diplomacy of the Balkan Wars**, Cambridge, Harvard University Press, 1938.

Hut, Davut: “Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği”, **Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ortadoğu Özel Sayısı No. 1 (2016), s. 105-150.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Programı, 22 Teşrin-i Sani 1911/22 Kasım 1911, İkdâm: Numero 613, s. 1-17.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal: **Son Sadrızamlar**, 4 cilt takım, C.II, 3. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982.

_____: **Son Sadrızamlar**, C.IV, 3. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982.

Kansu, Aykut: **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

_____ : **İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, Çev. Selda Somuncuoğlu İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C. IX, 2.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Kuran, Ahmet Bedevi: **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, 5.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.

Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, 21. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Matossian, Bedross Der: **Parçalanın Devrim Düşleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Olgun, Kenan: “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı. 7 (2014), s. 157-175.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1327 Senesi Siyasi Programı: Şehzadebaşı'nda İttihat ve Terakki İkinci Kulübü Tarafından İkinci Defa Tab' ve Temsil Ettirilmiştir, İstanbul, Tanin Matbaası, s. 1-16.

Ölmez, Adem: **Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2017.

Saraçoğlu, Ahmet Cemaleddin: **Unutulan Meşhurlarımız -2- Resneli Niyazi**, Haz. İsmail Dervişoğlu, Şema Yayınları, İstanbul, 2006.,

Soko, Ziya Şakir: **Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı**, Haz. Serkan Erdal, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2011.

_____ : **Mahmud Şevket Paşa**, Haz. Serkan Erdal, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2011.

_____ : **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar**, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2011.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim: “Bir Başkaldırı Odağı ve Ortamı Olarak Selânik ve Makedonya”, **Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 213-245.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.I, 2.Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.

_____ : **Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, C.III, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.

Turfan, M. Naim: **Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı’nın Çöküşü**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013.

Yalçın, Hüseyin Cahid: “Meclis-i Mebusan’da Tatil-i Eşgal”, **Tanin**, 31 Aralık 1911, s. 1.

_____ : “Siyasiyyat: Hürriyet ve İtilâf Fırkası”, **Tanin**, 23 Kasım 1911, s. 1.

_____ : **Talât Paşa**, Haz. Göktürk Ömer Çakır, 2. Baskı, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2018.

Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 30.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

F) Tezler

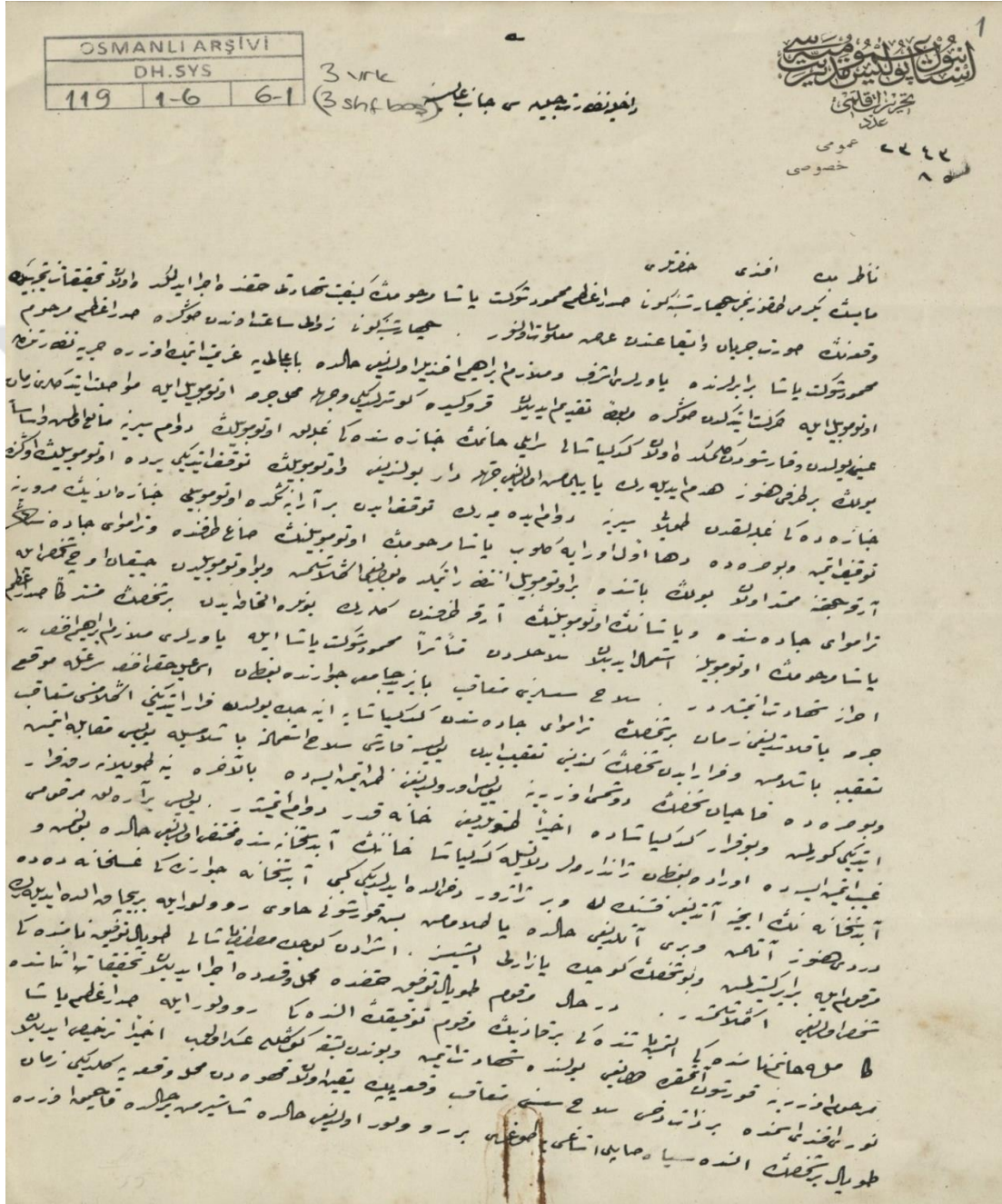
Korkmaz, Ender: “Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Swanson, Glen Wilfred: “Mahmud Şevket Paşa and Defense of the Ottoman Empire: A Study of War and Revolution during the Young Turk Period”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana University, 1970.

EKLER

Ek-1: İstanbul Polis Müdür-i Umumisi tarafından Mahmud Şevket Paşa suikastından sonra yazılan rapor ve olayı anlatır kroki ile çeviriyazımı.⁴⁴⁵

⁴⁴⁵ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. SYS. 119-1/3 (Belge No:6) (İstanbul Polis Müdür-i Umumisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 30-31 Mayıs 1329 [12-13 Haziran 1913] tarihli yazı).**

OSMANLI ARŞİVİ
DH.SYS
119 1-6 6-2

عمومی
خصوصی

برای این کوربانی بولند ادا نموده اند مگر در مورد راجه سومیه ندرت یافته فلذا بر این نتیجه ادا بیکسره
هر یکسره بدستور ادراره کوربانی مجتبی کدرت یافته لمولای نوبه اولین بان بیدر - و قدری متعاقب
اولی ادراره بظن اوتومبولی فخریه اولدره تمامای جاده سی تقیاییه رت اخلاص تحلیلی لایقیه لمولایون
لمباریه بیدر - ایربانشان اولین اجلا ایلیو تحقیقان اخلایه و اجرایه تحقیقا ناشانده فخریه
مکمل اولی اوتومبولی سولایا بولایورنده لایخان اولنده هوامه اخباریه حالاییکه جرم توقعاتیه و هو
دبوسنک آغلایه آجلایه مرده هویث بخاریت شده هویثون شوخون بریت بوزیک بانیلی -
اخلایه رت تحقیقا تصدیایه بیت اولدر بجهت فخریه ایمایانه تولی یلیلیه بومرده اخلایه غول
ساعت رت متعاقب حیکه علیارینک مختار - هنده بظن لوتومبولی ایچده خمار باز جیایلیه مرده فخریه
اولدر تحقیقیه باربرنده بریت اولین حالیه باربرنده بقیلیه بولایومبولی عثمان بیت غایبونک فخریه
غایزده هریان بلیقه اولین اخلایه اولدر تحقیقا ناچار اند بیکر تحقیقه بار اولدر علیارین
مکمل اولی اوتومبولی بریت اولین هویث علیارینک رت جوار بار بار هویث اخلایه و علیارینک
مکمل اولی ادراره بولایورنده هویث اولین هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
و فخریه کایلیه بولایورنده هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
بریکه ادراره بولایورنده هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
اخراده بلیکه و هویث اولدر هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
کتیبه ای ادراره بولایورنده هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
مقومت نسویه ناسا قیاییه الله لولیه و حقیقه بخاریت ایلیه بانایله ناسا لولایورنده مقومت
ارتیه انظر - و محال فخریه عذافاته بانایله و فخریه هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
مکمل اولی ادراره بولایورنده هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
رسم کتیه ادراره اولدر هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
ضمیمه جرافه اولین سیدرک هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
کتیبه اولدر هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
بار اولدر هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
بار اولدر هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
غایزه رت بلیه علیارینک زره بلیکی باریکی و کتیه عودتاییکه و حقیقه بولایورنده بخاریت
تاییریه آلتیک بانیلی ناسا اخلایه و عذافاته هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
اخیاریه تصویریه ناسا اخلایه و عذافاته هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
اخراده و فخریه بولایورنده ناسا اخلایه و عذافاته هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
برای این فخریه لمولای نوبه اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر
بیت بولایورنده هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر تحقیقا ناچار اولدر هویث اولدر

Çeviriyazımı:

[Sayfa 1]

İstanbul Polis Müdiriyet-i Umumiyyesi

Dâhiliye Nezareti Canib-i Alisine

Nazır Beyefendi Hazretleri

Mayısın yirmi dokuzuncu çarşamba günü Sadrazam Mahmud Şevket Paşa merhumun keyfiyyet-i şهادeti hakkında icra edilmekte olan tahkikat neticesinde vakıanın suret-i cereyan ve ika'ından arz-ı malumat olunur. Çarşamba günü zevali saat ondan sonra Sadrazam merhum Mahmud Şevket Paşa beraberlerinde yaverleri Eşref ve mülazım İbrahim efendiler olduğu halde Bab-ı Ali'ye azimet etmek üzere Harbiye Nezareti'nden otomobil ile hareket ettikten sonra merbutan takdim edilen krokide gösterildiği vechle mahal-i cürme otomobil ile muvasalat ettikleri zaman aynı yoldan ve karşıdan gelmekte olan Gedikpaşalı Seraylı hanımın cenazesindeki kalabalık otomobilin devam-ı seyrine mani olmuş ve esasen yolun bir tarafı henüz hedm edilerek yapılmamış olduğu cihetle dar bulunduğu ve otomobilin tevakkuf ettiği yerde otomobilin önünde cenazedeki kalabalıktan dolayı seyrine devam edemeyerek tevakkuf eden bir arabanında otomobili cenaze alayının müruruna tevkif etmiş ve bu sırada daha evvel oraya gelip paşa merhumun otomobilinin sağ tarafında ve tramvay caddesinin arka cihetine mümtedd olan yolun başında bir otomobilin arka tarafından gelerek bunlara iltihak eden bir şahsın müştereken Sadrazam Paşa merhumun otomobiline istimal edilen silahlardan müteessiren Mahmud Şevket Paşa ile yaverleri mülazım İbrahim Efendi ihraz-ı şهادet etmişlerdir. Silah seslerini müteakib Bayezid Camii civarında bulunan İsmail Hakkı Efendi süratle mevki-i cürme yaklaştığı zaman bir şahsın tramvay caddesinden Gedikpaşa'ya incek yoldan firar ettiğini anlamasını müteakib takibe başlamış ve firar eden şahsın kendisini takip eden polise karşı silah istimaline başlamasıyla polis mukabele etmiş ve bu sırada kaçan şahsın düşmesi üzerine polis vurulduğunu zannetmiş ise de bilahire yine toplanarak firar ettiği görülmüş ve bu firar Gedikpaşa'da ahiren tutulduğu hana kadar devam etmiştir. Polis bir aralık merkumu kaybetmiş ise de orada bulunan jandarmalar vilayetle Gedikpaşa

Hanı'nın abdesthanesinde muhtefi olduğu halde bulunmuş ve abdesthanenin içine attığı fişenkle ve jarjör dahi elde edildiği gibi abdesthane civarındaki gasilhanede de dördü henüz atılmış ve biri atıldığı halde patlamamış beş kurşunu havi revolver ile bir bıçak elde edilerek merkurum ile beraber getirilmiş ve bu şahsın Küçük Pazarlı işsiz, eşirradan Küçük Mustafa Paşalı Topal Tevfik namındaki şahıs olduğu anlaşılmıştır. Derhâl merkurum Topal Tevfik hakkında mahal-i vakıada icra edilen tahkikat esnasında Kamile Hanım namındaki altmış yaşındaki bir kadının merkurum Tevfik'in elindeki revolver ile Sadrazam Paşa merhum üzerine kurşun atmakta olduğu yolunda şehadet etmiş ve bundan başka gönüllü asker olup ahiren terhis edilen Nuri Efendi isminde bir zat dahi silah sesini müteakib vakıaya pek yakın olan kahveden mahal-i vakıaya geldiği zaman total bir şahsın elinde siyah saplı aşağıya doğru bir revolver olduğu halde şaşırmış bir halde kaçmak üzere **[Sayfa 2:]** bulunduğunu gördüğü yolunda eday-ı şehadetten sonra mezbure ile mumaileyh Nuri Efendi maznun bera-yı teşhis irae edildikte her ikisi de bilatereddüd orada gördüklerini bahsettikleri şahsın Topal Tevfik olduğunu beyan etmişlerdir. Vakıayı müteakib evvelce orada bulunan otomobil katilleri olarak Tramvay Caddesini takib ederek Aksaray, Şehremini tarikiyle Topkapı'dan dışarıya çıkarak Eyüb istikametine aldığı icra edilen tahkikattan anlaşılmış ve icra edilen tahkikat esnasında katilleri hamil olan otomobilin Silahdarağa yolu üzerindeki han önünde su almak ihtiyacını hasıl ettiği cihetle tevakkuf ettiği ve su deposunun ağızlığını açtığı sırada suyun buharının şiddetle suudundan şoförlerden birinin yüzünün yandığı anlaşılarak tahkikatı teshil edecek olan bu cihet hakkında icabata tevessül edilmiş idi. Bu sırada Aksaray Karakolundan saat dörtten evvel Çerkes Abdürrahman'ın taht-ı idaresinde bulunan bir otomobilin içinde kumarbaz Ziya namıyla maruf olan şahıs ile beraberinde bir refiki olduğu halde Bayezid'e çıktığı ve bu otomobilin Osman Bey Gazinosu'nun karşısında garajda her zaman bulunmakta olduğu anlaşılmakla oradan tahkikat icra ettirildiğinde filhakika bir az evvel Abdürrahman'a aid olan otomobilin bırakıldığı Abdürrahman'ın refiki Cevad'la beraber savuştuğu anlaşılmış ve Abdürrahman'ın Vefa'daki pederi mirlivalıktan matrud Hacı Nazmi'nin hanesinde taharriyat icra olundukta Hacı Nazmi ile Cevad namında bir Çerkes orada bulunarak getirilmiş ve isticvabına başlanılmıştır. Nazmi Bey'in hiçbir şeyden haberi olmadığı yolunda ifadede bulunmuş ve Cevad dahi o gün evden çıkarak Abdürrahman Bey'i görmediğini ve otomobil ile birlikte getirildiğini

ifade etmiş ise de şoförlerden birinin Eyüb yolu üzerinde yüzünün yandığı hakkında alınan malumat merkumun fesi ile tamamen kapattığı alnında görülmüş ve hakikaten buharın eseriyle yanık asarı tamamen görüldüğünden merkumun artık inkâra mecali kalmayarak itirafata başlamış ve ifadesinde efendisi Abdürrahman'ın otomobili ile beraber vakıa mahallinde tevakkuf ettiklerinin ve otomobili şahsen tanırda da isimlerini bilmediği iki şahsın bulunduğunu beyan etmiş ve Ziya'nın resmi kendisine irae olundukta otomobildeki şahıslardan birinin bu Ziya olduğu ve diğerinin de uzun boylu zayıfça bir efendi olduğunu söyleyerek Sadrazam Paşa'nın otomobili vürud ettiği zaman cenazenin oradan geçmekte olduğu hasebiyle tevakkufa mecbur olmasıyla Ziya olduğunu söylediği şahıs ile diğeri ve otomobilci Abdürrahman ve daha biraz evvel otomobile gelerek içerdekilerle müştereken silah atarak Sadrazam Paşa'yı şehid ettikleri ve dördü beraber olduğu halde Aksaray-Topkapı tarikiyle Kâğıthane Köyünde Ziya ve refikini bıraktıktan sonra otomobili garaja terk ile Abdürrahman'ın nereye gittiğini bilmediğini ve kendisi avdet ettiğini ve hakikaten yolda buharın tesiriyle alnının yandığını tamamen ikrar ve itiraf etmiştir. Her ne kadar eşhas-ı merkumenin cürm-i vakıa ictisârları şu suretle sabit olmuş ve Topal Tevfik ile Cevad derdest olunarak diğerleri taharri edilmekteler ise de vakıa yalnız bunların teşebbüsüyle ika edilmiş olmayıp epeyce zamandan beri tasavvur ve tasmin edilmekte bulunduğu katil Topal Tevfik, Kumarbaz Ziya ve Çerkes Kazım ve otomobilci Abdürrahman ve refiki Cevad'dan başka bunların her zaman kumar ve umumhane işlerinde ve hayat-ı umumiyyelerinde beraber bulundukları kumarhaneci [Sayfa 3:] Kör Emin ve Çerkes Nazmi ve Ziya'nın biraderi Hakkı ve Nazmi'nin biraderi Nuri ve Kenan dahi bu cinayette tamamiyle alakadar oldukları ve Topal Tevfik'le diğer rüfekasının her gün beraber bulundukları hakkındaki ifadatı ve bu husus polisçe isitihsal olunan malumat-ı saire ve diğer rüfekasında da tamamen meseledeki izahatı bahriye mülazımlığından matrud kasabın Fehmi'nin vaki olan itirafatı ve delail-i saire ile taayyün ve tahakkuk etmiş ve bu cinayetin mürettib ve müşevvikleri polis kısm-ı siyasi müdir-i sabıkı Muhib'in delaletiyle Damad Salih Hayreddin Paşa olduğu merkum Fehmi'nin ifadesi ve Kör Emin'in üzerinde bir hane meselesinin netice-i hallinde haksız çıkarsa bin aded lira-yı Osmani vereceğine dair paşa-yı müşarünileyh tarafından verilen sened zuhur etmesi ve bilahire bu babdaki maksad ve esbabı izah olunacağı üzere cürm-i merkumun taraflarından ika olduğu

tamamen tahakkuk etmiş ve binaenaleyh tahkikata devam edilmekte bulunmuş olduğundan ikinci raporla aksam-ı sairesi hakkında malumat verileceği tabii bulunduğu maruzdur.

Fi 30/31 Mayıs 1329 (12/13 Haziran 1913) Polis Müdür-i Umumisi

İmza Azmi

XXXXXX

Çeviriyazımı:

Halâskâr Zabitan Grubu Beyannamesi ve Programı

Bir nüshası matbuatımıza irsal bervechi ati derç edilmiştir.

Vaziyet-i esasiye-i memlekete dair bir iki söz

Münevver, hamiyetli Osmanlı zabitanına bugün düşen vazife-i hamiyet:

Memleketimizin geçirmekte olduğu devre-i buhran bugünlerde hâd bir şekle giriyor. İnkıraz tehlikeleri yine baş gösteriyor. Meşrutiyetin ilâniyle bir devre-i sükût ve terakkiye girmek yolunu artık tutacağı herkesçe zannedilen vatan-ı Osmanî müga beyanatı her ne olursa olsun, onlar avamı kendilerine celp için ne kadar safsatalarda bulunur ise bulunsunlar denilebilir ki devr-i Hamidi nihayetlerine doğru sür'atle gitmekte olduğu hufre-i inkıraza bugün daha büyük bir süratle yaklaşıyor. Malumdur ki Meşrutiyet bu memleket için son bir atım idi; o son atımın da maatteessüf bugün görüldüğü gibi boşa gitmesi Avrupa nazarında Hükümet-i Osmaniye'nin Mesrutiyet-i idare ile de devam-ı hayatı gayrı kabil olduğuna bir' delil-i kavi olarak telâkki olunuyor, daha doğrusu "değil yalnız Avrupa kıtasında hatta küre-i arz üzerinde bile Osmanlıların bir hükümet-i müstakile suretinde yasayamayacakları" fikr-i müthişini Avrupa'ya veriyor. Avrupa bir defa böyle bir hükme saparsa âtimizin ne olacağını anlayabilmek büyük bir zekâyâ tevakkuf etmez sanırız.

İmdi Osmanlı ordusunun hareket ve muvafakat-i hamiyetperveranesiyle istihsal edilen Meşrutiyet-i idare ilân edilince Avrupa memleketimizi taksim ve işgal plânlarından "muvakkaten" vazgeçti; bize karşı bir intizar vaziyeti aldı. Fakat vakıa ki bizler Meşrutiyet-i idare namı altında yine idare-i sabıkayı andırır ve bazı yerlerde ona da rahmet okutur hareketlere kıyam ettik. Avrupa muvakkaten kayd-ı müthişiyile bize karşı almış olduğu intizar vaziyetinden çıktı. İtalyanların her türlü hukuk-u düvel kavaidinin çiğnercesine Trablusgarb'a hücum cür'eti, düvel-i muazzama-i sairenin buna karşı bitaraf ve lâkayd kalışı intizar vaziyetinden hurucun pek manidar ve fakat bizim için felâketâver ilk eseridir.

Vatanın felâket ve îzmihlâli tehlike-i müthişesi karşısında bugün Osmanlı zabitanına memleketin siyasetine karışmaktan uzak durmasını ezcan-ü dil temenni ettiğimiz

muhterem ordumuz zabitanına yine bir vazife-i hamîyyet: terettüp ettiğini itirafa mecburuz: çünkü ordunun dört sene evvel bir azm-i âli-i himmetane ile memleket için istediği Meşrutiyet-i idare-i hükümette onun muktaziyatından olan yalnız kavilde değil fiilde ve îdare-i hükümette asarı görülmesi elzem hamîyyet, adalet, müsavat, kadrişinasî, vatandaşlık muhabbeti ve binnetice sükût ve terakki idi. Ordunun istediği cihet nazarında Osmanlılığın kıymetini ehemmiyetini azaltan, vatana felâket ve sefalet davet eden bugünkü dahili ve harici tezebzübü idare, muamelat-ı keyfiye ve mülâhazat-ı indiy ve şahsiye, sevk-i ihtirasat ve menafi ile Meşrutiyet-i hakikiyeye indirilen darbeler değildi Bilhassa biz zabitler memurin-i mülkiye için de öyle, fakat onlar bizim daire-i işgalâtımızdan bittabi hariçtir. Unutmamalıyız ki vatanımızın selâmetini ve inkırazdan halâsını temin, bütün Osmanlılara bir vazife-i hamîyyet olduğundan ziyade bize bir vazife-i vatanperverane ve bir vecibe-i hayatiyyedir. Düşünelim ki bu memleket maazallah inkıraz bulursa elimizde bir sanatımız: da yok; hamd ile söyleriz ki muhterem milletimiz bizi bunca paralar sarf ederek mekteplerde okuttu, zabıt yaptı: maazallah memleketi ecnebiler istilâ ederse bizim onlarca geçecek hiç sanatımız: da yok, aç kalmaklığımız muhakkaktır. Bugün hamiyetten dem vuran ve bizi de peşine takıp sürüklemek isteyenler icabında bizi terk ve ceplerine şimdiden doldurmuş oldukları paralarla emsali görüldüğü üzere Avrupa'ya firar, orada da müreffehen imrar-ı hayat edebilirler. Fakat şeref-i insanî icabından ve vatan duygularından farzı muhal olarak bir an için sarf-ı nazar etsek bile, yevm-i cedid, rızk-ı cedid suretiyle yaşayan biz biçarelerin böyle giderse artık meydanda olan netice-i meş'ume zamanında nasıl yaşayabileceğimizi hiç olmazsa düşünüyor muyuz?

İşte ey muhterem zabitler, ey muhterem silâh arkadaşları... Tekrar ve açık olarak söyleriz vatanın inkıraza uğramasına karşı bilhassa biz zabitler titremeliyiz; çünkü idare-i hükümetteki bugünkü manzara-i elime Osmanlı ordusu zabitanı yüzünden mütehassıl ad ve telakki olunuyor; çünkü bu tarz-ı sakim idareye sebep ve alet olan heyet-i zabitanın olduğu kanaati efradı muhtereme-i millet arasında maatteessüf câ-i kabul bulmuş oluyor. Bu kanaatten dolayı bütün mesuliyet zabıtana atfolunuyor. Çünkü bilhassa ordu ve zabitanı Abdülhamid'in istibdadını yıkarak memlekette Meşrutiyet-i idareyi istihsal etmiş olduğundan şimdiki su-i idareye karşı yine onlar evvelce ne istemiş olduğunu bugün derin derin düşünmeğe mecbur bulunuyoruz.

Çünkü hiçbir refah ve saadet yüzü görmeyen genç ve münevver zabitan manen, maddeten bu vatanın felâketinden herkesten evvel müteessir olacak bir hal-i içtimada bulunuyor. Çünkü mürur-u âsar ile ahlâka tarî olan zaaf ve gevşeklikten ve münevver tabakayı teşkil eden efrad-ı milletin ekseriyetle hükümet memuru ve binaenaleyh her türlü idareye âlet olmaya müstaid bulunuşundan vatanı tahlis vazifesi maatteessüf yine en ziyade zabitanaya düşüyor. Çünkü hükümet su-i idaresinden muhterem ordu hariçteki düşmanlara karşı hazırlanmaya vakit bulamıyor; oradan oraya hem de hiçbir netice istihsal edememek üzere beyhude koşuyor.

İşte ey muhterem kardeşler... Bütün bu âşikâr sebeplerle vatan bugün bilhassa bizden fedakârlık, yalnız kavlen değil fiilen hamîyyet-i hakikiye, şecaat-i medeniye bekliyor. Bu vazife-i medeniyemizi bütün vicdanımızla ifaya icap etmek mecburiyetindeyiz: tâ ki memleket inkıraza yaklaştığı halde ya cehalet ve gafletlerinden veya menfaat-i şahsiye peşinde dolaşmalarından bî-his ve hareket duran, vaktiyle Meşrutiyet-i idareyi ve Kanun-i Esasiyi istemiş bunlar uğrunda yemin etmiş bugünkü Osmanlı ordusu zabitanına ahlâf ilelebed lânetlan olmasın, tâ ki bizi yetiştiren ve besleyen muhterem millet boyunduruk ve inkırazdan kurtulsun; ana. baba ve ailelerimiz ecnebi taarruzuna uğramasın, tâ ki tam felâket zamanı aklımız başımıza gelerek ancak o zaman ah-ü eninler içinde müthiş hakikati derk etmek bedbahtlığına uğramayalım. Ta ki şeref-i insanî ve vazife-i vataniye icabatını yapmış olmakla bizlerin de yaşamağa lâayık, hakk-ı hayata mâlik insanlar olduğumuzu ispat edelim!

Muhterem arkadaşlar... Bize terettüp eden vazife-i âliyye vataniyeyi bir tarik-i makul ve kanunperveranede başlayarak ve fakat her halde kemal-i sebat ve fedakâri ile ve yalnız vatan ve selâmeti vatan endişesiyle ve her türlü menafi-i şahsiye ve zelile duygularından azade olarak ifa edebiliriz. Sizin müsellemler olan hamîyyet-i vatanperveranenize müracaatla beyanatımızı ve geçirmekte olduğumuz günleri dikkatle mütalâa ve tetkik ve yalnız vicdanınızın sadasına tabi olarak muhakeme etmenizi ve aynı kanaat ve histe olduğunuz halde memleketi inkırazdan kurtarmak ordunun gözle görülen yaralarını tedavi etmek için bizimle hareketinizi teklif eder ve müstebid-i kavi Abdülhamid zamanında bile menfaat-i şahsiyesini düşünenlerin bugünkü akıbet-i elimesi göz önünde bulunduğunda hamdolsun Osmanlı ordusunun muhterem zabitanı arasında menfaat-i şahsiyesi uğrunda her türlü hakayıkı inkâr eder

ve hemcinsine, hemcinsliğine zarar ırasını düşünür eşhas-ı âdiye ve sefile bulunamayacağını kaviyyen ümid ederiz,

Maksat, Esbab-ı Mucibe, Tertibat ve Teşebbüs

1- İstikrazla tedarik edilip orduya tahsis edilen bu kadar külliyetli para nisbetinde ordunun harice karşı kuvvetli bulunması esas maksadımızı, gaye-i emelimizi teşkil ediyor. Bhusus bizim gibi yalnız ordusuna istinad ederek yaşayan bir milletin kuvve-i harbiyesinin ne derece mükemmel bulunması lâzım geldiği erbab-ı basiretin malûmudur. İtiraf ederiz ki bir millet, ordusu ne kadar kuvvetli olursa olsun, ilelebed yalnız onun satvetine, iktidarına dayanarak yaşayamaz; maarifi, sanayii, ziraati, ticareti...hulâsa terbiye ve servet-i umumiyesi terakki etmeyen bir milletin ordusu da tekâmül edemez; manen, maddeten duçar-ı zaaf olur. Binaenaleyh memleketin iktisadiyatını bir an evvel ilerletmek ordumuzun hakikî surette kavi olması nokta-i nazarından son derece lâzımdır. Bu memleketin iktisadiyatı da idare-i hükümette Meşrutiyet-i hakikiye esaslarına, kavaidine derece-i müraatı, refah ve sükûnu ve her hususta kavanin ve nizamata mertebe-i riayeti nisbetinde artar: bu da muhakkak! Denilebilir ki Osmanlı ordusu dört sene evvel Meşrutiyet-i idareyi hem memlekette zulüm ve haksızlığın, muamelat-ı keyfiyetin kalkması, milletin refah ve servet yüzü görmesi; hem de kendinin kavi olması eshabının bir an evvel istikmali için istemişti. Binaenaleyh İdare-i hükümette Meşrutiyet-i hakikiye esaslarına riayeti temin", "orduda lâzıme-i adaletin tamamiyle icrası ve kavanin ve nizamata harfî harfine katiyyen riayet edilmesi". İşte bizim vatanı inkırazdan kurtarmak, orduyu hakikî surette kuvvetlendirmek için düşündüğümüz çare, bu iki esas etrafında toplanan mevaddır.

Biz zabıtlar birleşerek bir grup teşkili suretiyle metalibatımızı arz ve kabul ettirmeğe mecbur olduğumuzdan dolayı müteessîfiz, fakat ne yapalım ki evvelce tafsil ettiğimiz veçhile vazife-i vataniye namus-u askeri ve şeref-i insanî bize böyle emrediyor; ne yapalım işler kendi kendine düzelmüyor; bu gidişle de düzelmeyeceğine ve çok yakında mukaseme, inkıraz emri vakileri karşısında bulunacağımıza artık katiyyen kani olduk. Bu ana kadar bekledik durduk; inşallah zamanla keyfi idare düzelir de biz de vatan ve askerlik namına yine metalibatta bulunmağa mecbur olmayız dedik. Fakat mukadderat ve tecelliyat, hakayiki şuun bizi selamet-i vatan namına ref'ü sadaya

maatteessüf mecbur ediyor. Bu mecburiyet-i elime hamiyetperver, münevver, terakkiperver ve fedakâr zabitlerden mürekkep olarak teşekkül eden grubun ismine Halâskâr Zabitan Grubu dedik.

Kemal-i ehemmiyetle rûfekamızın nazar-ı dikkatine vaz eyleriz ki memlekette mevcut umum fırak-ı siyasiye muhterem ve mükerrerdir. Bu fırkaları teşkil edenler efrad-ı muhterem-i millet, babalarımız, akrabalarımız, kardeşlerimizdir. Fırak-ı siyasiye bahsinde: Meşrutiyette efrad-ı millette âmalini, efkârını serbestçe izhar etsin, ordu ve kuvve-i müsellaha bitaraf kalsın, tâbir-i aharle efkâr-ı umumiye kendini serbestçe izhar etmesi suretiyle hâkimiyet-i mîlliye esası kurulabileceğinden "Meşrutiyet" hakiki surette ve fiilen tehlikeye düşmedikçe ordu ve kuvve-i müsellaha tamamiyle bitaraf kalsın ve vezaif-i askeriyesiyle meşgul olsun fikr-i kati'sindeyiz.

Metalibatta bulunmağa zaman müsait değil sualine karşı acep zaman-ı müsait ne vakit gelecek? Memleket taksim ve işgal muamelelerine müteallik emr-i vaki karşısında bulunduktan sonra mı? Bıçak kemiğe tamamiyle dayanıp müthiş felâketlerle: gözümüz fal taşı gibi açıldıktan sonra mı? cevabını veririz. Hem de emin olalım ki metalibat-ı şahsiyede değil menafi-i vataniyeye hâdim tekifat ve teşebbüsât-ı fedakâranede bulunacağımız için bu etrafa hüsnü tesir edecek ve bu memlekette de selamet-i vatan için her şeyi göze alan daha birçok hamiyetperveranın mevcudiyetini düşmanlarımız da anlayacak şahsi menfaatlerine mebni veya düşünmemelik, görememelik sebebiyle Avrupa'ya su-i tesir eden eder diye safsataperdazla veya sade dillere cevabımız şudur ki Avrupa bizi bizden daha iyi bilir. Ona su-i tesir eden ve hakkımızda fena kararlar verdiren memleketin halihazırını idare-i hükümete gösterdiğimiz muamelat bilhassa münevver olması icap eden ve vaktiyle Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi namına yemin etmiş olan tabakat-ı münevvere arasında mesail-i vataniyeye karşı derin bir lâkaydi meşhud olması, lâyük olduğu derecede bir eser-i intibah görülememesidir. Yoksa vatanın kurtulması, kanun devrinin artık bu biçare milletin yüzünü güldürmesi için vatan evlâdları tarafından yapılacak icraat-ı zaruriye ve vatanperverane Avrupa'nın hür efkâr-ı umumiyesi üzerinde hüsn-i tesir eder, celb-i emniyet ve itimada sebep olur.

2- Halâskâr Zabitan Grubu'nun esas metalibatı yukarıdaki tafsilattan anlaşılacağı üzere memleketi bu büyük buhrandan alâim-i erbab-ı basirete götüren inkıraz

tehlikesinden tahlis, Meşrutiyet-i hakikiye esasatının efkâr ve mülahazat-ı indiyeye ihritasat-ı sefileye kurban gitmemesi orduda kavanin ve nizamat-ı askeriye riayet, amire itaat, lazime-i madalete dikkat, gizli veya aşikâr diğer kuva-yı gayr-ı meşruanın orduyu bozmasına mümaneat gibi levazımat ihrazıdır. Evvelce tafsıl ettiğimiz için şimdi telhis edelim. İnkıraz tehlikesi bugünkü tarz-ı idareden, Meşrutiyet-i hakikiye esaslarına riayet edilmediğinden ileri geliyor. Bu büyük felaketin esbabını derin derin düşündükten sonra:

- (I) Elyevm memleketi idare eden bugünkü kabine yerine hemen Avrupa'nın emniyet ve itimadını kazanabilir, müteşebbis, namuskâr ve muktedir zavattan mürekkep mürekkep bir kabinenin mevki-i iktidara getirilmesi.
- (II) Hükümet işine kimsenin gayrı mes'ul hiçbir kuvvetin müdahale ettirilmemesi
- (III) Kabinenin tebeddülünden sonra hemen gayet bitarafane, müşkülane tetkikat icra olunarak bugünkü Millet Meclisi eğer amal-i milliyeye mugayır olarak cebren yapılan intihabat neticesi tahakkuk ederse meclisin feshi ve intihabatın tekrar ve jandarma ve polisin müdahalesine meydan vermeksizin icrası gibi mevad-ı talebe mecbur oluyoruz. Vakıâ metalip tamamiyle memleketin siyasetine aittir. Fakat vatan elden giderken bir kısım evlâdının biz zabıtız diye felaketine yabancı kalması kabil midir? Evvelce söylendiği veçhile bu memleketi ölümden kurtarmağa çalışmak biz zabıtlere bugün herkesten ziyade bir vazife-i namus, bir vecibe-i hayatiye olmuştur. Ordumuz farz-ı muhal olarak mükemmel bile olsa memleketin tarz-ı idaresi düzelmezse bu fenalıklarla yarın kendisini de muzmahil edeceği bedihidir.

Muhterem arkadaşlar düşününüz ordu, siyasiyattan bu defa artık katiyyen çekilirken inkıraz tehlikelerini davet eden halât ve müessiratin ref'ini, bozduğu ve sebep olduğu vaziyet ve mevkiin düzelmiş, tabii, pâk ve meşru bir manzara kesbetmiş olduğu halde efrad-ı muhtereme-i millete teslimini arzı ve azmetmesi kadar tabî bir hal olamaz. Demek istiyoruz ki siyasiyat kapısından kati sürette ayrılırken memlekette kendi

yüzünden hasıl olduğu zannolunana gayrı tabîlik ve fenalığa katiyyen hatime çekmelidir.

(1) Şimdi de doğrudan doğruya metalibâtı tamamıyla ve fiilen kabul edildikten sonra Osmanlı ordusu mensubinin hiçbir kimsenin artık siyasiyat ile işgal etmemesi ve ordunun tamamıyla ve fiilen siyasetten çekilmesi Meşrutiyet-i idare hakiki surette ve fiilen tehlikeye düşmedikçe zabitleri fırak-ı siyasiye mücadelelatına karşı tamamıyla bitaraf olduğunun ve ordu nazarından bilcümle fırak-ı siyasiyenin Meşrutiyet-i hakikiye esasını kabul ettikleri müddetçe seyyanen muhterem bulunduğunu matbuat ve beyannamelerle efrad-ı ahaliye ilanı.

(2) Zabit kadrosunda görüldüğü halde fırka murahhasıklarında veya mülkiye memuriyetlerinde bulunanların nisbet-i askeriyelerinin hemen kati veya bila..... zaman vazife-i askeriyelerinin tamamıyla avdet ettirmeleri.

(3) Orduda kaide-i adil ve müsavata, ahkâm-ı kavanin ve nizamata terbiye-i askeriye muktaziyatına tamamıyla riayet edilmesi.

(a) Mesuliyet korkusunun yalnız madunlar için değil mafevkler için de mevcut haline getirilmesi. Kanun-u askerî mucibince bir madun mafevkinin emrini kımıldamaksızın hemen icra edecek fakat sonra verilen emirde muhalif-i kanun nokta görüyorsa hakk-ı şikâyetini istimal edecektir. Şimdiye kadar mafevklerinden şikâyet eden madunların şikâyeti ciddi surette telakki ve mafevk hakkında isterse en büyük rütbede olsun tamamıyla hükm-ü kanun icra olunduğu görülmemiştir.

(b) Divan-ı harplerin reylerinde tamamıyla müstakil olmaları ve divan-ı harp azalığına ehil olanların tayini ile beraber divan-ı harbe taallûk eden mesaili hatır ve gönül gözeterek yahut hafiyen vuku ve teklif-i melhuz vesait-i sulhiyeyi kabul ederek cürmün tevafık ettiği ahkamı tamamıyla tatbikte taallül eden reis ve azaların derhâl cezalandırılması.

(j) [c] Kıt'a ve kalame heyetinin zabitan hakkında münavebe usulüne tabi tutulması her rütbeden ne kadar zabit vardır ki mektepten çıktığında beri hâlâ bir kıt'a yüzü görmemiştir. Bu gibilerin büyük rütbede kıtaata çıkınca kıt'a hayatına adem-i vukuflarından maslahat ve askerlik müteessir oluyor ve bir kısım kayırlarak İstanbul'da rüesayı devairde diğer kısım ise daima kıtaatta bulundurulmuş oluyor.

Bazıları için ‘‘ihtisası vardır da onun için devairde daima bulunduruluyor’’ deniyor. Halbuki onların vazifelerine iştirak ettirilecek diğ er biri az zamanda onun gibi o iş e vakıf olacağından öteki kıt’aya çıkarılabilir.

(d) Nakil ve tayin mesailinde mümkün mertebe mevaki için bir sıra ve münavebe gözetilmesi. Fena mahallerde bulunanlar arzuları hilafına daima o mahallerde kalmağ a bazen mahkûm oluyor. İyi ve fena mahaller arasında harcırahı zabıtana ait olmak üzere yani hazine-i milletten hiçbir harcırah verilmeksizin herkes için layetgayyere ve kati bir usul mucibince münavebe yapılmalı. İklim, hava ve medeniyet ciheti ile fena addolunabilecek mahallerde bulunanlar arzuları lâhik olmazsa daima o mevkide bırakılmamalı.

(v) Sunuf-u muhtelifede bulunan zabıtların mektepten tarih-i neş’etleri bir olduğı ve sebep-i terfi şimdide kadar maatteessüf iktidar ve liyakat olmadığı halde bunlara bazen m tefav t rütbelerde bulunuyorlar. Fimabad sunuf-u muhtelif zabıtanın özrünü mucip olmamak üzere kader ve tesadüfün değıl ancak kıdem ve liyakat-ı hakikiyenin terfiye icra-yı tesir etmesine alet olacak kavanin-i mukteziye tanzimi.

(h) Memalik-i harre nizamnamesi orduda sarıh bir haksızlık terakkisine azim bir darbe teşkil ettiğinden memalik-i harrede bulunanlara yalnız mükafat-ı nakidye ve hakk-ı tekaüd müddetinden tenzil gibi imtiyazlar verilerek bu haksızlığın izalesi.

İşte ordunun terakkisi için de bu maddelerin hemen nazar-ı dikkate alınmasını istiyoruz. Vatanımızı kati bir inkıraz uçurumuna sürükleyen bugünkü fenalıklar bertaraf edilirse ordunun ikinci derecedeki diğ er nevakısının da ikmal edileceğini ve bu suretle biz zabıtların de cerihadar kalplerimizin müftehir ve mesrur olacağını  mit ediyoruz.

3- Fedak r, sahib-i azm-  sebat, münevver, tarik-i haktan kendisinin çevirmek için edilecek iltifatların pek muvakkat ve kabulü memlekete en büyük hıyanet olduğunu bilir, boş ve küçültücü tehditlere zerre kadar ehemmiyet vermez zabıttan müteşekkil olan Grup teşebb satını her manasıyla büyük olan  mirlerinin kumandası altında, vicdan  bir itaatle icra etmek azmindedir. Heyet-i idaresiyle merkezini Grup şimdilik gizli tutacaktır. Heyet-i idareyi teşkil eden muhtelif rütbe sınıflardaki ümera ve zabıtan tarafından ekseriyet-i  ra ile mukarrerat ittihaz edilir. Heyet-i idareden bulunan

müşavir ve mumaileyhim rütbeleri ne olursa olsun aynı derecede reye maliktir. Grupta menfaat-i şahsiye düşkünlerine, sivrilmek fikir ve maksad-ı hafisini besleyenlere hiçbir mahalli kabul yoktur. Grup kendi efradından veya hariçten olup menfaat-i şahsiye, dalâlet-i hissiye yahut sakim bir kanaat-ı fikriye sevgiyle kendi efradına zarar iras edeni şiddetle takip ve tedibe katiyyen azmetmiştir. Grup maksadını tamamen ve fiilen büyük âmirlerin kumandası altında istihsal ettikten sonra hemen kendiliğinden dağılmayı âmire, kanuna itaatte herkese hüsn-ü misal olmayı ve ancak metalibini istihsal ettikten sonra artık tamamiyle vazife-i askeriyesiyle işigali, Meşrutiyet hakiki surette ve fiiliyat ile müspet bir tarzda tehlikeye düşmedikçe siyasiyatla asla işigal etmemeyi ahdü misak eyler.

Grubun her hareketi teali-i vatan ve Osmanlı ordusunun layık olduğu mertebeyi ihraza çalışması maksad-ı ulvisidir. Grupta tefevvuk daiyeleri ihtiras-ı şahsi, istirkap, tahakküm ve tekebbür gibi hissiyat-ı sefiye “bir şey yaptım diyerek bilâhare sivrilmek arzusu” câ-i kabul bulamaz. Gruba iştirak etsin etmesin genç, ihtiyar, küçük, büyük rütbeli bütün Osmanlı erkân ve ümera zabitan-ı muhteremdir. Grup menfai-i vatan ve askerlik namına ref’i sadaya mecbur oluşunu kendisi için bir şeref diye değil en basit bir vazife-i vataniye ve hayatiye olmak üzere telâkki eder. Grup kendisinin ifa etmeyi taahhüt ettiği vazifeyi herkesin de yapabileceği ve zaten fikri ve metalibinin sade ve meydanda olan şeylere mütedâir ve pek kanunî bulunduğu fikrindedir. Grup, yalnız saika-i menfaatle her türlü hakaik ve vecaib-i uhuvvet ve meslektaşîyi ayaklar altına alarak kendi emeline set çekmeye çalışacaklardan nefret eder ve bu gibiler hakkında mücahidatı fedakâraneye girişmeyi ahdeyler.

4- Grubun ne suretle işe başlayacağı evvela grup efradının pek cüzi bir kısmı ayrıca takarrür edecek bir günde âmireyne memleketin siyasiyat müteallik metalibatımızla birlikte orduya ait metalibatı bir layiha şeklinde yazarak resmen takdim edecek ve hemen icrasını talep ve rica eyliyecektir. Metallibat tamamiyle kabul edilmeyerek grup efradına kanun-u askeriye adem-i riayet bahanesiyle veyahut sair sebepler icadiyle entrika, zulüm, ve tebdil-i mahal tariklerine girişilirse ihtiyatta kalmış olan grup efradının kısm-ı âzamı ya kısım kısım veya hep birden vaziyet ve hale göre ve her türlü vesait müracaat ederek zalimler ve metallibatının kabulüne mani olanlara hakkında icabını icra ve matlab-ı tamamiyle istihsal için icraata devam vazifesiyle mükelleftir.

Grup metalibatının kabul edildiği ve icraat-ı siyasiye ve askeriye girişildiğini fiilen görüp kanaat hasıl ettikten sonra kendiliğinden mefsuh addolunacaktır.

5- Memleketi sükuttan kurtarmak askerliğin terakkisi için her türlü fedâkarlığı göze almak Grubun vazife-i asliyesi olduğundan âtiyen zulme uğrayacak efradının hayatını temin veyahut ailesini sefaletten tahlis maksadiyle gruba dahil olan her ferd refiki vasıtasiyle grup sandığına bir miktar meblâğ itasında muhtardır.

6- Grup efradına tevzi-i vezaif kura vasıtasiyle ve gayet müdekkikane ve adilâne icra olunacaktır. Gruba dahil her ferd suret-i vaizefeyi ifaya ahd-ü misak borçludur. Grup kendi efradından olup da gruba ait vazifesinden dolayı düçar-ı zulm olanın hayatını kurtarmaya, ailesini infaka kendisini mecbur bildiğinden vesait-i lazimeyi ihzara sâî bulunduğunu muhterem refiklerine arz eyler ve kendilerinden devletimizi bugün en feci bir şekil alan buhrandan kurtulması esbabını ihzar edecek hasail-i mümtaze-i vicdaniyeye mütezayiden temellük çalışmalarına intizam eder.

[illegible]

152

دولت علیہ عثمانیہ تلغراف اداره سی

Assume aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت للفراف معاملاتندن دولای مسئولیت قبول ایگز
[نمونه ۱۴]

[illegible]

مری موردی Pour
 وصور تاریخ Date ساعت H. دقیقه M.
 طریق (C) اشارت محتمله Indic. Eventuelles

[illegible]

DH SFR 421/69

1-2

دولت علیہ عثمانیہ تفراف اداره سی

Ne saisis pas de responsabilité à raison du service de la télégraphie

حوت ئلغراف مەمەلاتىدىن دولابى مەسئۇلىيەت قىبۇلدايتىز
[۱۷۰]

Pour موزدی

مكان
 مرقوم
 تاريخ
 ساعت
 Date
 مرقوم

Indic. Eventuelles / اشارات محتمله (۲)

[illegible]

طوبى له والى
مخضت

۲۲۱

△ 2.1.0

DH, SFR

421	69	1-3
-----	----	-----

Çeviriyazımı:

Tarih: 5 Mart 1330

Mahreci: Trabzon

Dâhiliye (Nezareti'ne)

Müstaceldir

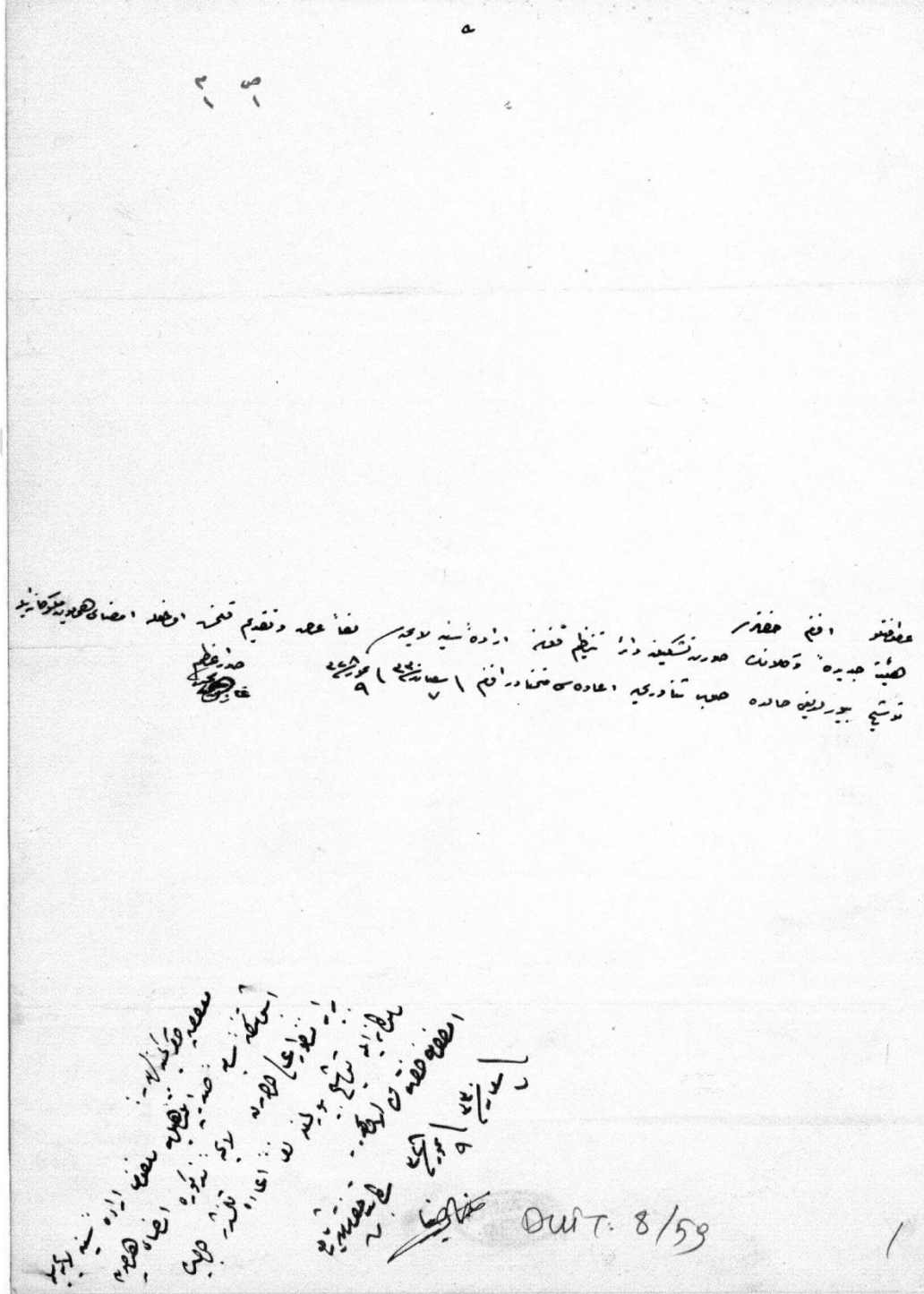
[Sayfa:1] Hasan Ali kablettevkif bütün evrakını yakmış olduğundan üzerinde hiçbir kağıd bulunmadı. Yalnız bir seneden beri hiç giymediğini ifade eylediği askeri ceketinin cebinde bazı zabitanın isimlerini havi bir pusula zuhur etti. Kendisi bu pusulanın esna-yı rahda yazıldığını o zaman ne maksadla kimin tarafından verildiğini şimdi tahattur edemediğini söylüyor. Pusuladaki esami şunlardır. Kağıthane Poligonunda Yüzbaşı Vahid Bey, Dumansız Barut Fabrikasında Yüzbaşı Hakkı, Dumansız Barut Fabrikasında Mülazım [Sayfa 2:] Vehbi Bey, Bahriye Güverte Yüzbaşılardan Süleyman Remzi Efendi, yine Güverte Yüzbaşılardan Mustafa, İhsan, Bekir, Hasan, Basri efendilerle Güverte Mülazımlarından Said Efendi, Unkapanı civarında askeri kaymakamlarından Zekeriya Bey. Bunların mahud Halaskar Grubuna dahil oldukları Hasan Ali'nin revş-i ifadesinden anlaşılmaktadır. Merkuma İstanbul'dan para gönderen Osman Bey'in biraderi olduğunu evvelce arz eylediğim vechle Hasköy'de Nubar mahallesinde pederleri Çerkes Musa Efendi nezdinde ikamet ettiğini itiraf ediyor. Bu paranın Çerkes Sami, Eşref beyler tarafından bera-yı muavenet biraderine verilip o vasıta ile kendisine isal edildiğini de ilave eylemektedir. Burada münasebette bulunduğu birkaç kişi celb [Sayfa 3:] ve isticvab edildikten sonra istihsal edilecek netayiç tekrar arz olunacaktır.

Trabzon Valisi

Samih Rifat

Fi 5 Mart 1330

Ek-4: 9 Temmuz 1328 [22 Temmuz 1912] tarihli irade-i seniyye ile ilan edilen Büyük Kabine.⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İ. DÜİT. 8/59 (9 Temmuz 1328 [22 Temmuz 1912] tarihli irade-i seniyye).

Çeviriyazımı:

Belge No:1

Atufetlü Efendim Hazretleri

Heyet-i cedide-i vükelanın suret-i teşekkülüne dair tanzim kılınan irade-i seniyye layihası leffen arz ve takdim kılınmış olmağla imza-yı hümayun-ı mülukane ile tevşih buyurulduğu halde savb-ı senaveriye iadesi mütemennadır efendim.

Fi 7 Şaban 1330/ Fi 9 Temmuz 1328

Sadrazam

Gazi Ahmed Muhtar (İmza)

Maruz-ı Çaker-i Kemineleridir:

İşbu tezkire-i samiye-i sadaretpenahiye melfuf irade-i seniyye layihasıyla beraber manzur-ı ali olarak layiha-i mezkure imza-yı hümayun-ı mülukane ile tevşih buyurulmağla leffen iade kılınmıştır. Olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyül emrindir.

Fi 7 Şaban 1330/ Fi 9 Temmuz 1328

Serkâtib-i hazret-i şehriyari

Halid Ziya (imza)

Belge No:2

Şura-yı Devlet Riyasetine sadr-ı esbak Kamil Paşa hazretleri

Adliye Nezaretine sadr-ı esbak ayandan Hüseyin Hilmi Paşa hazretleri

Dâhiliye Nezareti'ne sadr-ı esbak ayandan Ferid Paşa hazretleri “Müşarünileyhin Dersaadete vüruduna kadar taraf-ı sadaretten vekalet olunacaktır”

Harbiye Nezareti'ne Şura-yı Askeri azasından Nazım Paşa hazretleri

Maliye Nezareti'ne nazır-ı esbak Ziya Paşa hazretleri

Bahriye Nezareti'ne nazır-ı esbak Mahmud Muhtar Paşa hazretleri

Hariciye Nezareti'ne ayandan Gabriel Noradunkyan Efendi hazretleri

Maarif Nezareti'ne müsteşar-ı nezaret Said Efendi hazretleri

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne Meclis-i Mebusan Reis-i Sanisi Mehmed Fevzi Paşa
hazretleri tayin olunmuşlardır.

Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne “derdest-i tayindir”

Nafia Nezareti'ne “derdest-i tayindir”

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'ne “derdest-i tayindir”

İşbu irade-i seniyyenin icrasına sadaret memurdur.

Fi 7 Şaban 1330/ 9 Temmuz 1328

Mehmed Reşad (İmza)

Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar (İmza)

Ek-5: Bab-ı Âli Baskını sonrası Mahmud Şevket Paşa sadrazamlığında kurulan yeni hükümeti ilan eden telgraf ve çeviriyazımı.⁴⁴⁹

[illegible]

⁴⁴⁹ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, BEO. 4136/310183** (Sadaret'ten vilayet ve sancaklara gönderilen 11 Kanun-i Sani 1328 [24 Ocak 1913] tarihli telgraf).

Çeviriyazımı:

Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemi

Tarih: 11 Kanun-i Sani 1328 (24 Ocak 1913)

Vilayat ve Elviye-i Gayr-i Mülhakaya Telgrafname

Kâmil Paşa'nın vuku-ı istifasına mebni makam-ı sadaret taraf-ı eşref-i hazret-i Padişahiden uhde-i senaveriye tavsiye buyurulmuş ve heyet-i cedide-i vükela bervechi ati teşkil edilerek biminnetilkerim ifa-yı vezaife mübaşeret olunmuştur. Bilumum memurin-i devletin vezaif-i resmiye ve vataniyelerini hüsn-i ifaya mecburiyetleri derkar olup, bu mecburiyet memleketin geçirdiği buhran-ı elim içinde daha ziyade kesb-i mübremiyet etmekte olduğundan her memurun bu noktayı bilerek kavanin ve nizamat-ı meriyye ve icabat-ı vatanperverane dairesinde umur-ı memuresine sarf-ı ikdâm eylemesi lazım geleceği beyan ve husul-i asar meşkuresine intizar olunur.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ayandan Mahmud Şevket Paşa

Şura-yı Devlet Reisi Ayandan Said Halim Paşa

Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey

Bahriye Nazırı Mirлива Mahmud Paşa

Hariciye Nazırı Vekili Atina Sefir-i Sabıkı Muhtar Bey

Adliye Nazırı İstanbul Vali-i Sabıkı İbrahim Bey

Maliye Nazırı Divan-ı Muhasebat Reisi Rifat Bey

Nafia Nazırı Ayandan Besarya Efendi

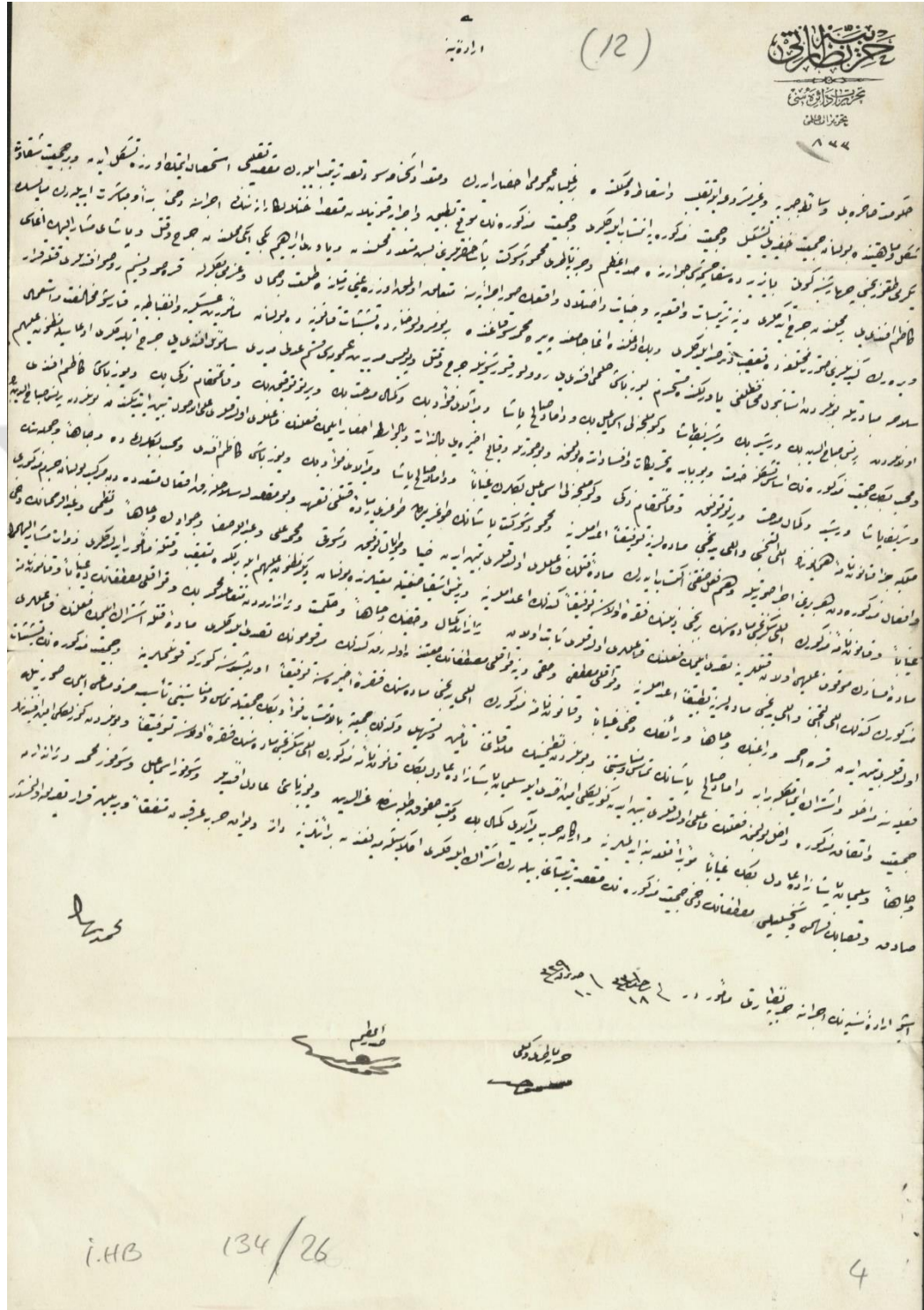
Evkaf Nazırı Hayri Bey

Ticaret ve Ziraat Nazırı Aydın Vali-i Sabıkı Celal Bey

Posta ve Telgraf Nazırı Maliye Müfettişlerinden Oskan Efendi

Maarif Nazırı Saruhan Mutasarrıf-ı Sabıkı Şükrü Bey

Ek-6: Mahmud Şevket Paşa suikastından dolayı yargılanan isimlerin cezalarını açıklayan irade-i seniyye ve çeviriyazımı.⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İ. HB. 134/26 (Belge No:4) (10 Haziran 1329 [23 Haziran 1913] tarihli irade-i seniyye).

Çeviriyazımı:

İrade-i Seniyye

Hükümet-i hazırayı vesait-i cebriye ve gayr-i meşrua ile taklîb ve ıskat ve memlekette bir galeyan-ı umumi ihzâr ederek ve müteaddid eşhâsa suikasd tertib eyleyerek maksad-ı taklîbi istihsâl etmek üzere teşekkül eden ve bir cemiyet-i şekâvet şekil ve mâhiyetinde bulunan cemiyet-i hafiye teşkîl ve cemiyet-i mezkûreye intisâb eyledikleri ve cemiyet-i mezkûrenin mevki-i tatbik ve icrâyâ konulan maksad-ı ihtilâl-kârânesinin icrasına dahi bed'an ve mübâşeret edilerek Mayısın yirmi dokuzuncu Çarşamba günü Bayezid'de Saka Çeşmesi civârında Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa Hazretlerini beş müteaddid mahallinden ve Yâveri İbrahim Bey'i iki mahallinden cerh ve katl ve paşa-yı müşârunileyhin ağası Kazım Efendi'yi bir mahallinden cerh ettikleri ve yine tertibât-ı vâkıya ve cinâyet ve ihtilâl-i vâkı'ın suver-i icrâiyyesine müteallik olmak üzere aynı zamanda Talat ve Cemal ve Azmi beylerle Karasu ve Nesim Ruso efendileri katle karar vererek kendilerini suret-i muhtelifede takib ve tarassud eyledikleri ve Beyoğlu'nda Ağa Camiinde Pire Mehmed Sokağı'nda bir numarolu hânede teşebbüsât-ı kanuniyede bulunan memurin-i askeriye ve inzibâtiyeye karşı muhâlefet ve istimal-i silaha mübâderetle bunlardan İstanbul Muhafızlığı yaverliğinde müstahdem Yüzbaşı Hilmi Efendi'yi revolver kurşunuyla cerh ve katl ve Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Kısm-ı Adlî müdiri Samuel Efendi'yi cerh eyledikleri iddiası ile maznunun aleyhim olanlardan Prens Sabahaddin Beve ve Reşid Bey ve Şerif Paşa ve Gümülcineli İsmail Bey ve Damad Salih Paşa ve Miralay Fuad Bey ve Kemal Midhat Bey ve Pertev Tefvik Bey ve Kaymakam Zeki Bey ve Yüzbaşı Kazım Efendi ve Muhib Bey'in cemiyet-i mezkûrenin esâs-ı teşekkülüne hizmet ve bu bâbda tahrikât ve ifsadâtta bulunmak ve bu suretle vekayi-i ahireyi bizzat ve bi'l-vâsıta ihzâr eylemek filinin failleri olduklarına alel usûl tebeyyün ettiğinden bunlardan Prens Sabahaddin Bey ve Şerif Paşa ve Reşid ve Kemal Midhat ve Pertev Tefvik ve Kaymakam Zeki ve Gümülcineli İsmail beylerin gıyaben ve Damad Salih Paşa ve Miralay Fuad Bey ve Yüzbaşı Kazım Efendi Muhib beylerin de vicâhen ve cümlesinin Mülkiye Ceza Kanunname Hümâyunu'nun elli altıncı ve elli yedinci maddelerine tevfikân idamlarına ve Mahmud Şevket Paşa'nın doğrudan

doğruya madde-i katlini taahhüd ve bu makule silahlanarak efâl-ı müteaddideden mürekkeb bulunan cürm-i mezkuru ve efâl-i mezkûreden her birini icrâ suretiyle ve hem fiil sıfatını iktisâb ederek madde-i katlin fâilleri oldukları tebeyyün eden Ziya ve Topal Tevfik ve Şevki ve Mehmed Ali ve Abdullah Safa ve Cevad'ın vicâhen ve Nazmi ve Abdürrahman'ın dahi gıyâben ve kanunname-i mezkûrun elli sekizinci maddesinin birinci zeylinin fıkra-i ulasına tevfikân kezâlik idamlarına ve reis-i eşkıya sıfatı ile maiyyetlerinde bulunan diğer maznunun aleyhim ile birlikte takib ve katline memur edildikleri zevât-ı müşârunileyhüma madde-i fesâdın mevkufun aleyhi olan katillerine tasaddî eylemek fiilinin fâilleri oldukları sâbit olan Jandarma Kemal ve Hakkı'nın vicâhen ve Hikmet ve jandarmadan mütekâid Mehmed Bey ve Kavaklı Mustafa'nın da gıyâben ve kanunname-i mezkûrun kezâlik elli altıncı ve elli yedinci maddelerine tatbikan idamlarına ve Kavaklı Mustafa ve Hakkı yine Kavaklı Mustafa'nın maiyetinde olarak kezâlik merhumunun tasaddî eyledikleri madde-i katle iştirâk eylemek fiilinin failleri oldukları tebeyyün eden Kara Ahmed ve Ragıb'ın vicâhen ve Raif'in dahi gıyâben ve kanunname-i mezkûrun elli yedinci maddesinin fıkra-i ahiresine tevfikân on beşer sene küreğe konulmalarına ve cemiyet-i mezkûrenin teşebbüsât-ı fiiliyesine müdahale ve iştirak etmemekle beraber Damad Salih Paşa'nın temas ve münasebetini ve bunlardan Nazmi'nin mülakatını temin ve teshil ve kezâlik cemiyete bi'l-intisab Fuad Bey'in cemiyetle temas ve münasebetini tesise sarf-ı mesai eylemek suretiyle cemiyet ve ittifak-ı mezkûre dahil bulunmak fiilinin faili oldukları tebeyyün eden Gözlüklü Emin Efendi ile Süleyman Paşazâde Adil Bey'in kanunname-i mezkûrun elli sekizinci maddesinin fıkra-i ûlâsına tevfikân ve bunlardan Gözlüklü Emin Efendi'nin vicâhen ve Süleyman Paşazâde Adil Bey'in gıyâben müebbeden kalabend edilmelerine ve Erkân-ı Harp Miralayı Kemal Bey ve Mekteb-i Hukuk talebesinden İzzeddin ve Yüzbaşı Adil efendiler ve şoför İsmail ve şoför Mehmed ve Jandarma Sadık ve Kasabın Fehmi ve Şeyhlili Mustafa'nın dahi cemiyet-i mezkûrenin maksad-ı tertibâtını bilerek iştirâk eyledikleri anlaşılamadığından beraatlerine dair Divân-ı Harb-i Örfî'den müttefikân verilen karar tasdik olunmuştur.

Mehmed Reşad

İşbu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nezareti memurdur.

Fi 18 Receb 1331/ Fi 10 Haziran 1329

Sadrazam

Harbiye Nazırı Vekili

Mehmed Said

İmza

Ek-7: Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkez-i umumisi tarafından basılan “‘Açık Söz” isimli risalelerin toplatılması hakkında Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi tarafından yazılan yazı. ⁴⁵¹

⁴⁵¹ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye (DH.) Hapishaneler Müdüriyeti (MB.HPS.) 145/72** (Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Dördüncü Şubesi tarafından yazılan 21 Nisan 1328 [4 Mayıs 1912] tarihli yazı).

Çeviriyazımı:

Bab-ı Ali Dahiliye Nezareti

Muhaberat-ı Umumiye Dairesi

Dördüncü Şube

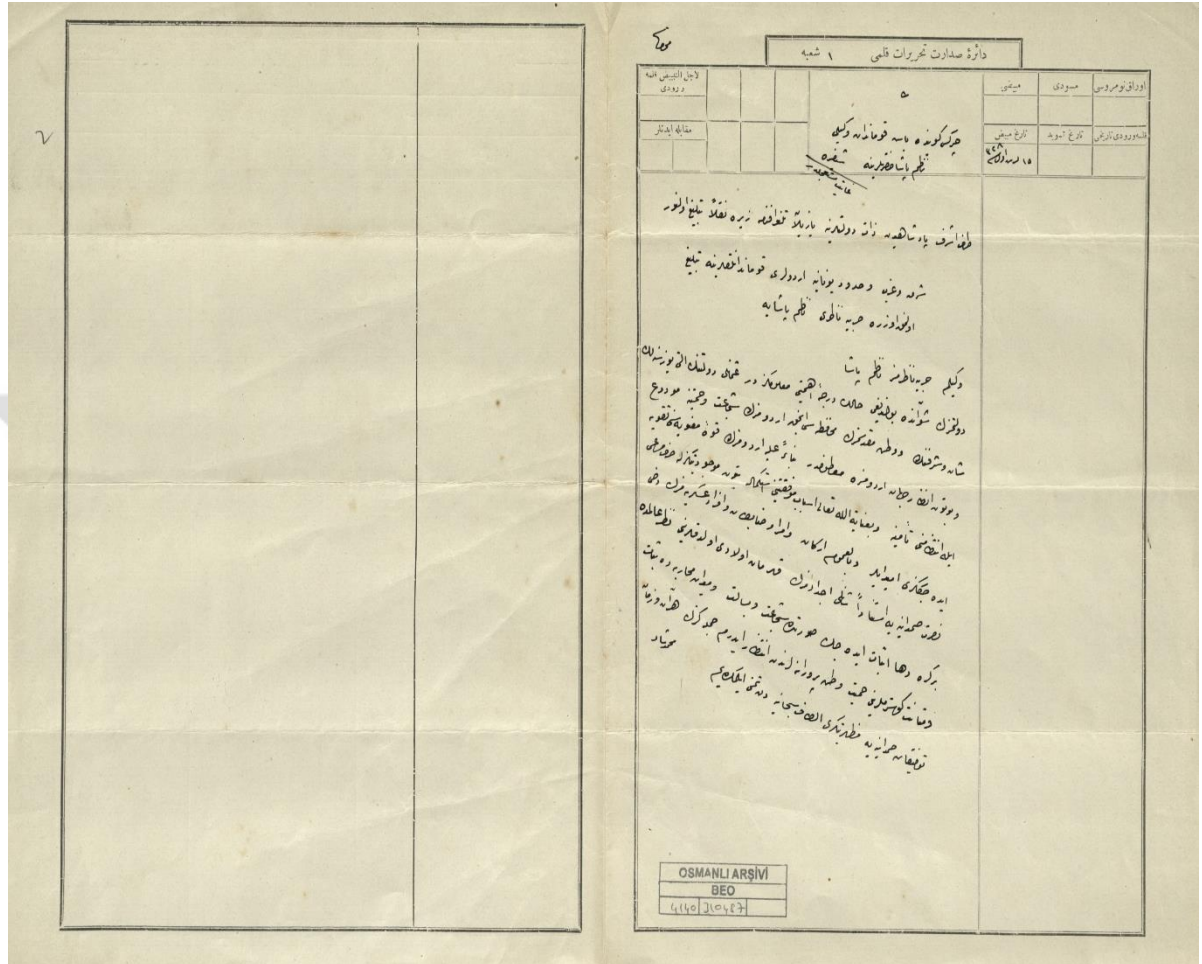
Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkez-i umumisinin yirmi bin nüsha tab' ettirilerek Dersaadet ve taşraya tevzi' ve irsal kılınan Divan-ı Örfice mesulleri hakkında ta'mik-i tahkikat edilmekte bulunan "Açık Söz" namındaki risalenin tevzi' olunanlardan maada on yedi adedi de Kütahya Hürriyet ve İtilaf şubesinde müsadere edildiği Kütahya, Eskişehir hadiselerini tahkike memur heyet riyasetinden bildirilmesine ve tahaddüs eden vekayi'le alakadar bulunan mezkur risalenin birçok ahval-i ihtilalkaraneye yol açması aaleb-i ihtimal görülmekte olmasına binaen toplattırılması lüzumu Divan-i Harb-i Örfi riyasetinin işarı üzerine tamimen tebliğ olunur efendim.

Dâhiliye Nazırı vekili namına

Fi 21 Nisan sene 1328

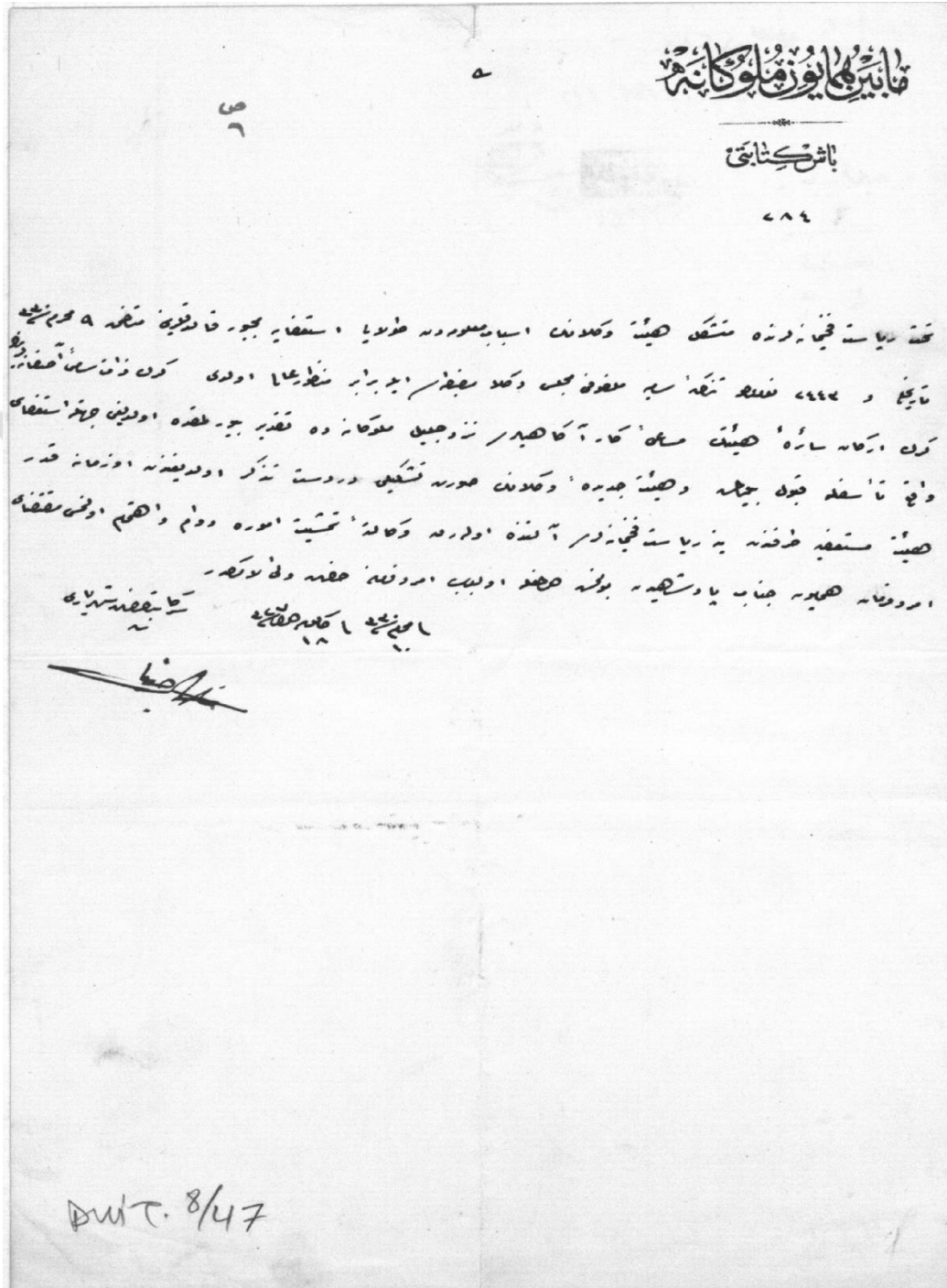
Müsteşar

Ek-8: Sultan V. Mehmed Reşad tarafından Balkan Savaşı sırasında orduyu cesaretlendirmek ve manevi kuvvetini arttırmak amacıyla yazılan, Başkumandan Vekili Nâzım Paşa'ya gönderilen ferman.⁴⁵²

⁴⁵² **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, BEO. 4140/310487** (Sadaret'ten Başkumandan Vekili'ne gönderilen 15 Teşrin-i Evvel 1328 [28 Ekim 1912] tarihli telgraf).

Ek-9: Mabeyn başkâtibinin Padişah adına Sadrazam'a hitaben yazmış olduğu, Said Paşa'yı vekâleten sadrazamlığa atadığını bildiren yazısı.⁴⁵³

⁴⁵³ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İ. DÜİT. 8/47 (18 Kanun-i Evvel 1327 [31 Aralık 1911] tarihli irade-i seniyye).

Ek-10: Divan-ı Harb-i Örfi tarafından gerek siyasi gerek ilmi hiçbir konferansın kulüp lokalleri dışında kamuya açık alanlarda yapılamayacağını bildirdiği yazı.⁴⁵⁴

⁴⁵⁴ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. SYS. 53/36** (Belge No:2) (Divan-ı Harb-i Örfi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 27 Şubat 1327 [11 Mart 1912] tarihli yazı).

Ek-11: Paris büyükelçisi Rifat Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen seçimlerde yaşanan olaylarla ilgili yazı. Hariciye Nezareti söz konusu yazıda geçen olayları Dâhiliye Nezareti'ne aktarıyor.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. SYS. 83-2/2** (Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Kanun-i Sani 1327 [13 Şubat 1912] tarihli yazı).

Ek-12: *Guardian* gazetesinin 1912 Temmuz'unda yaşanan Harbiye Nazırı kriziyle ilgili haberi.⁴⁵⁶

THE MINISTERIAL CRISIS IN TURKEY FUTILE NEGOTIATIONS.

The political situation in Turkey is thus described by the Constantinople correspondent of the "Frankfurter Zeitung":—"The crisis seems now to have entered upon an acute stage. Negotiations were attempted with Marshal Ghazi Mukhtar Pasha, President of the Senate and former High Commissioner in Egypt, in order to induce him to take over the Grand Viziership. He has declined it, as Nazim Pasha yesterday declined the portfolio of War. Ghazi Mukhtar's conditions were: First, that the Grand Viziership should first be offered to Kiamil Pasha, and, second, that neither Talaat Bey nor Djavid Bey nor in fact any other person closely connected with the Committee should belong to the Cabinet. The negotiators did not even give a reply to these conditions; their acceptance would have virtually meant the complete abdication of the Committee, which has no inclination to strike its sails without a struggle. The Cabinet, in order to conciliate the army, now intends to invite either Kara Osman Pasha, the present commander of the army corps at Erzindjan, or Ibrahim Pasha, the former commander in Tripoli, who are both good soldiers, to succeed Mahmud Shevket Pasha. Should they decline, which is very probable, the post will be further occupied provisionally by Hurshid Pasha, the Minister of Marine. Hurshid is scarcely adequate to the task.

⁴⁵⁶ "The Ministerial Crisis in Turkey", *Guardian*, 15 July (Temmuz) 1912, s. 9.

"The members of the Cabinet have received copies of an extremely violent pamphlet, which is also being distributed among the population, and which demands the resignation of the entire Ministry. The Council of Ministers is holding daily meetings which last till late in the night, without, however, bringing any solution of the crisis."

According to a later telegram from the same correspondent, the resignation of Mahmud Shevket Pasha has given satisfaction to the public, and the vacancy will probably be filled by Izzet Pasha, the commander-in-chief in Yemen.

The same paper publishes also an interesting message from its Uskub correspondent, who states that the local branch of the Committee has passed a resolution calling upon the Cabinet to resign immediately, and demanding a reconstruction of the Central Committee. The movement, the correspondent adds, is directed against the progressive members of the Cabinet, and is supported by many officers. Should the Cabinet persist in remaining in office, says the correspondent, grave developments may be expected, as neither the military nor the gendarmes are to be relied upon.

The Salonika correspondent of the same paper telegraphs:—"The Albanian movement is beginning to assume very grave forms. The application of the law on brigandage against the families of the rebels, which are threatened with deportation to Asia Minor, is creating great excitement. Zeinullah Bey, one of the leaders of the Albanian movement, has succeeded in removing his family from Vutchitrn before the authorities could lay their hands on it. Special attention is being paid to the attitude of the authorities towards the family of the Albanian chief Djemal Bey at Prishtina. Its arrest may easily cause a general revolt at Prishtina."

(REUTER'S CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, SUNDAY.

The negotiations with Nazim Pasha have fallen through. Reuter's representative saw a member of the Cabinet after to-night's Council of Ministers, who declared that the Government had declined to make a bargain with Nazim Pasha, and added the significant information that the Grand Vizier would make an important statement on the situation in the Chamber to-morrow.

LATER.

It is reported that the conditions stipulated by Nazim Pasha for his acceptance of the portfolio of War included the abolition of martial law and the courts martial, a general amnesty, the dissolution of the Chamber, and the withdrawal of Djavid Bey and Talaat Bey from the Cabinet. It is consequently not surprising that the negotiations failed. It is generally believed that the Grand Vizier will now offer the post to Marshal Osman Pasha, commander of the army corps at Erzindjan, a bold soldier, but exceedingly unpopular among the Armenians owing to a tactless speech he made last year condemning Armenians generally.

The officers are unwilling to resort to active steps, at present at any rate, in order to obtain the realisation of their programme owing to the state of war, but it is believed that a grave crisis will supervene if the Government fails to fall into line with their wishes.

Ek-14: Enver Bey, Niyazi Bey, Mahmud Şevket Paşa, Ahmed Rıza Bey, Yusuf İzzeddin Efendi ve Sultan V. Mehmed Reşad ile Hamidiye zırhlısını gösteren bir kartpostal.⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ Taksim Atatürk Kitaplığı, “Sultan Mehmet Reşad, Enver ve Niyazi Beyler, Mahmut Şevket Paşa, Yusuf İzzettin Efendi, Ahmet Rıza Bey, Midhat Paşa ve Osmanlı devlet arması ile Hamidiye zırhlısını gösteren bir kartpostal”, http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/kartpostal/Krt_012098.jpg (Son erişim 15.06.2019).

Ek-15: Hürriyet kahramanları Enver ve Niyazi beyler.⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ Taksim Atatürk Kitaplığı, “Souvenir de Salonique = [Enver ve Niyazi Beylerin birinci def’a olarak hürriyet sancağı kışat eylediği] / edit.: David M. Assael”, http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/kartpostal/Krt_012062.jpg (Son erişim 15.06.2019).

Ek-16: Enver Bey'in 31 Mart Vakası sırasındaki çatışmalar sonucu yaralanan askerleri Hamidiye Hastanesi'ndeki ziyareti.⁴⁶⁰

⁴⁶⁰ **Taksim Atatürk Kitaplığı**, “Constantinople. 25 avril 1909. Enver-bey venant de visiter à l'hôpital Hamidié les blessés de la journée du 24 avril 1909 / edit.: Bon Marché”, http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/kartpostal/Krt_000710.jpg, (Son erişim 15.06.2019).

Ek-19: Kâmil Paşa.⁴⁶¹

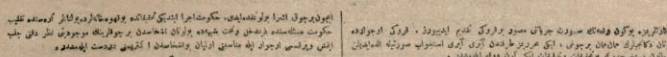

⁴⁶¹ Taksim Atatürk Kitaplığı, “S. A. Kiamil Pacha = Kamil Paşa / edit.: M. Israilovitch”, http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/kartpostal/Krt_000026.jpg, (Son erişim 16.06.2019).

Ek-18: Mahmud Şevket Paşa.⁴⁶²

⁴⁶² Taksim Atatürk Kütüplüğü, “Mahmut Şevket Paşa”,
http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/kutuphane3/Evraklar/Bel_Mtf_025771.pdf (Son erişim 16.06.2019).

[illegible]

امتیاز آرد پنهان در عقب قناری در دست | ایستگاه ایستگاه